CENTAR ZA ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO SRBIJE

ŠTA JESTE, A ŠTA NIJE
ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO

Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

C I N S
Centar za istraživačko novinarstvo Srbije

ŠTA JESTE, A ŠTA NIJE ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO

Centar za istraživačko novinarstvo Srbije

Beograd 2017.

Šta jeste, a šta nije
istraživačko novinarstvo

Izdavač:
Centar za istraživačko novinarstvo – Fondacija (CINS)
Resavska 28/II
11000 Beograd

Za izdavača:
Branko Čečen

Autori:
Anđela Milivojević
Branko Čečen
Dino Jahić
Ivana Jeremić
Milica Stojanović
Milica Šarić

Ilustracije:
Đorđe Matić

Infografike:
Andrija Ćeranić

Lektura:
Radmila Zlatić
Zorica Antonijević

Foto:
CINS, Beta

Dizajn:
Miloš Čolović

Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

Publikacija je nastala u okviru projekta koji je sufinansiran iz budžeta Republike Srbije - Ministarstva kulture i informisanja. Stavovi izneti u publikaciji ne izražavaju nužno stavove organa koji je dodelio sredstva.

SADRŽAJ

1. Šta jeste, a šta nije istraživačko novinarstvo.....5
2. Finansiranje Istraživačkog novinarstva i migracija u civilni sektor.....15
3. Osnovni standardi u istraživačkom novinarstvu.....23
4. Izbor teme.....31
5. Etika u istraživačkom novinarstvu.....38
6. Proces rada na istraživačkoj priči.....43
7. Otvorene baze podataka.....50
8. Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja.....58
9. Živi izvori.....66
10. Provera činjenica – fektčeking.....73
11. Edukacija u istraživačkom novinarstvu.....80
12. Pretnje i pritisci.....85
13. Elektronska bezbednost.....91
14. Posledice rada istraživačkih novinara.....99

1

Šta jeste, a šta nije istraživačko novinarstvo

Rad u bilo čijem interesu, osim u interesu građana, prekršaj je osnovnog standarda novinarstva – novinari treba da rade za sve građane, a ne za političare, poslovne ljude ili kriminalce bilo koje afilijacije

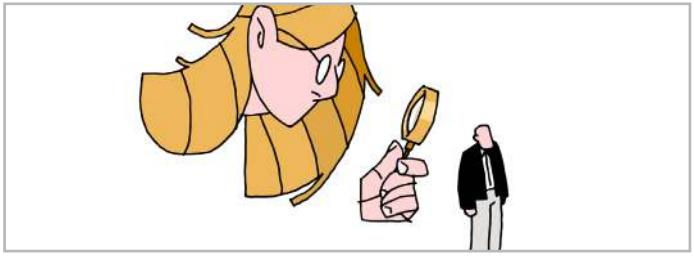

Piše: Branko Čečen

Direktor CINS-a

Istraživačko novinarstvo se obično objašnjava poređenjem sa izveštačkim. Izveštačko je brzo, kada treba što pre preneti građanima šta se juče, danas ili malopre dogodilo. U takvim okolnostima, ono nema izbora nego da izveštava o površini događaja, onome što je očigledno ili lako i brzo dostupno i – proverljivo. Jer, iako je brzo, izveštačko novinarstvo ima jednaku odgovornost prema tačnosti kao i istraživačko i trebalo bi da je tako i u Srbiji. Ova je situacija puna izazova, a prvi je – kompletnost izveštavanja.

Dobar primer su izbori. Na parlamentarnim izborima 2012. godine, mediji nisu imali izbora nego da prenesu nalaze međunarodnih i domaćih posmatrača kako su izbori bili fer i po zakonima. U Zaječaru, na primer, iako je došlo do incidenta kada je Saša Mirković, lider Pokreta radnika i seljaka, upao tokom noći u prostorije izborne komisije, rezultati izbora verifikovani su kao validni i život je nastavio da teče sa novom lokalnom vlašću. To je izveštačko novinarstvo, odnosno njegov najčešći domet, i za to ga ne treba kriviti, takve su okolnosti. Potom bi, međutim, sa radom trebalo da počnu i istraživački novinari.

Nakon mnogo meseci istraživanja, ceđenja dokumenata iz državnih institucija, razumevanja izbornih zakona i uloga institucija sistema, te raznih načina na koje se stiče nezakonita i nepravedna prednost na izborima, CINS je 2016. godine objavio kako su sve veće stranke tokom tri godine u kampanjama prikrivale nezakonito finansiranje aktivnosti, a na primeru Zaječara pokazao kako je Srpska napredna stranka prednjačila, sakrivši 2013. godine više od hiljadu noćenja svojih aktivista u lokalnom hotelu, i još ponešto. Naravno, to je samo jedan grad u Srbiji, pa se da pretpostaviti kako je stvar funkcionisala svuda, ali ne i – tvrditi.

Tvrditi se može samo ono što se dokaže. Istraživačko novinarstvo zahvata činjenice i njihov značaj duboko i široko i na kraju sve svoje glavne tvrdnje i – dokazuje. A dokaz čini razliku između kratkotrajne buke u medijima i – krivične prijave i zakonskih kazni, nekad i zatvorskih. Ili bi bar tako trebalo da bude ako bi institucije radile svoj posao umesto da glume ukras na putu ka Evropskoj uniji (EU), a zapravo se trude da se ne zamere vlastima. Kada dokaza nema, to je u pravnom smislu kao da se događaj nije ni odigrao. Kada ih ima i kada se objave, zakonska obaveza državnih institucija je da reaguju, a ako to ne rade, onda su oni pred mogućim sankcijama i novinari su, ako ništa drugo, bar otkrili da sistem ne radi. Više od toga, bez policijske ili tužilačke legitimacije, resursa i ingerencija, ne može se ni učiniti novinarstvom. Trebalo bi da je to dovoljno.

Postoji mnogo definicija istraživačkog novinarstva, ali većina sadrži tri glavna elementa:

- Istraživačko novinarstvo se bavi važnim temama
- Istraživačko novinarstvo otkriva nepoznate činjenice koje gotovo uvek neko moćan nastoji da sakrije
- Istraživački novinari do svojih saznanja i dokaza dolaze samostalno

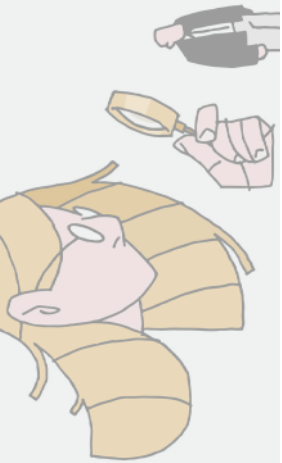

Prvi element definicije istraživačkog novinarstva je, na prvi pogled, dosta jasan – ako ćete nešto raditi šest meseci, koliko prosečno traje istraživanje u CINS-u, bolje je da je to važno, inače ćete potrošiti mnogo vremena i energije ni na šta. Ali kako odlučiti šta je važno? Da li je, na primer, važno to što je ubijena pevačica „Granda“ Jelena Marjanović? Mediji su očigledno smatrali da jeste. Bacili su se na tu temu svom surovošću, neprofesionalnošću i energijom koju su imali, takmičeći se ko će imati više novih vesti, bez obzira na to što je ubrzo postalo očigledno da ni policija ne zna šta se dogodilo, a kamoli radnici tabloida. U 2016. godini Blic je imao više od 30 spominjanja ovog slučaja na naslovnoj strani, Kurir više od 70, a Alo i Informer po više od 90.

Zvuči surovo, ali profesionalno gledano – ta tema nije važna na način koji bi opravdao istraživanje. Odnosno, važna je njenoj rodbini, poznanicima, tužilaštvu i policiji. Nikome drugom na ovom svetu, nažalost, život neće biti bitno bolji ili gori zato što je nesrećna žena nasilno ubijena ili zato što se o tome nešto više ili manje zna. Jedini profesionalno bitan aspekt tog tužnog događaja jeste to što ubica slobodno živi i možda će ubiti još nekoga. Ali je upravo kritika MUP-a ono što ćete u izveštavanju o tom ubistvu retko i teško pronaći.

Za novinare bi trebalo da budu važne teme koje bitno utiču na živote velikog broja građana. Dakle, to je važno. Pored toga, važno je i da se izveštava o problemima najnezaštićenijih grupa u jednom društvu, jer novinari ne zastupaju interese samo većinskih grupa građana, nego svih građana.

Dakle, nije sve što je zanimljivo i – važno. Čest je slučaj i da je nešto što je veoma dosadno – važno. Kao ekonomija, složena pitanja pridruživanja Srbije EU ili sitne manjkavosti brojnih zakona. Sve to ima posledice po sve ili skoro sve građane Srbije, ali ljudi prosto nemaju znanja, snage i interesovanja da se time bave. Posao istraživačkih novinara je zato, sve češće, i da nekako učine takve teme zanimljivijim.

Drugi element definicije takođe bi trebalo da bude neupitan – o poznatim stvarima nije neophodno izveštavati, zar ne?

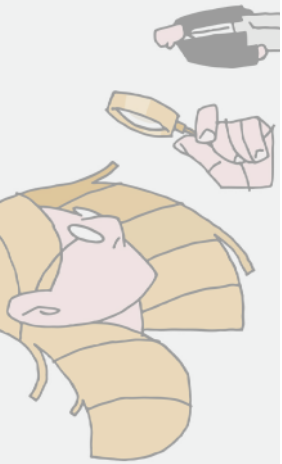

Ne baš uvek. Kada je „Insajder“ emitovao svoj serijal o „fudbalskoj mafiji“, osim što nije bilo baš mnogo građana koji su smatrali da je u srpskom fudbalu sve zakonito i fer, sportski novinari su sedeli po kafanama i brundali kako su oni „sve to znali“, kako „ceo grad to sve zna“ i kako to „ni iz daleka nije sve“. Sve tri tvrdnje su bile licemerne. Prva zato što ako su znali, a nisu objavili, onda i nisu baš neki novinari. Druga zato što nije tačna – to što njihov krug poznanika ogovara ne predstavlja nikakvo „znanje“, a još manje opštedruštveno znanje. Treća zato što kolege iz „Insajdera“, kao ni drugi odgovorni novinari, ne objavljuju ono što ne mogu da dokažu ili bar potvrde iz više nezavisnih izvora. Dokazati nešto je teško i policiji i tužilaštvu i kada zaista žele da nešto istraže, a novinarima – izuzetno teško jer nemaju prava i ingerencije represivnog aparata države. Kad već država nije uradila svoj posao sama, morala bi to da uradi jednom kada istraživački novinari otvore temu. To se, nažalost, dešava izuzetno retko. Ali jedno je sigurno – ono što „svi znaju“ i ono što je dokazano nisu iste stvari. Zato se istraživački novinari ponekad bave dokazivanjem više ili manje poznatih anomalija u društvu. Tako informišu građane, ali i nastoje da nateraju institucije da urade nešto.

Institucije bi, recimo, mogle da dobiju podatke sa bankovnih računa firmi mlađeg brata Aleksandra Vučića, Andreja, kao i njemu bliskih osoba. Za njega se „priča“ da se na nelegalan način, koristeći političku moć svog brata, strašno obogatio. To bi, naravno, bilo veoma, veoma loše, pošto to znači da je ovo zemlja političara na vlasti, a ne njenih građana, jer ovi prvi imaju dozvolu za nelegalno bogaćenje, što automatski znači i da se to dogodilo na račun građana Srbije. Građani do kojih dođu ovakve priče opravdano se pitaju zašto o tome mediji ćute.

Znate šta? Andrej Vučić je nevin dok ga sud za nešto ne osudi. A novinari ne bi smeli da objavljuju informacije o njegovom navodnom nelegalnom bogaćenju dok za to ne pronađu nesumnjive dokaze. I tačka. Istraživački novinari su samo novinari i ima ih malo. Rade fantastičan posao u Srbiji, ali neke stvari mora da uradi država. CINS i ostali mogu samo do dokaza koji su dostupni zakonitim putem, a taj je put sve uži i zavojitiji poslednjih nekoliko godina.

Naravno, kada se istraži nešto nepoznato, to ima posebnu korist po društvo. CINS je, na primer, otkrio i godinama istraživao poslove Branislava Švonje, kojeg je Vlada Vojvodine postavila za vršioca direktora Fonda za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima. Njegove i njemu bliske firme godinama su varale preduzeća, ustanove i druge organizacije i jedino što se o tome moglo saznati, ako baš vas direktno ne prevare, bilo je iz upornih, detaljnih i dokazanih priča na veb-sajtu CINS-a. Konkretni postupci državnih organa na osnovu pisanja medija toliko su retki da smo se u martu 2017. našli u istinskom šoku. Prosto nismo mogli da poverujemo da je Branislav Švonja – uhapšen. Jer, njega je ne mnogo pre hapšenja, iako su svi sve o njemu mogli da pročitaju na našem sajtu, Pokrajinska vlada postavila na odgovornu funkciju. Ali ipak je uhapšen i naša istraživanja su tome sigurno doprinela.

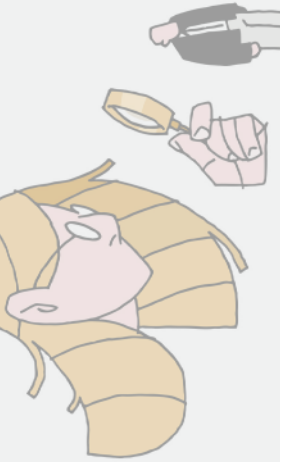

Treći element definicije je već manje jasan „nenovinarima“. Naime, jedno je kopati za dokazima mesecima, a drugo kada vas politički ili poslovni protivnik moćne osobe pozove i dostavi vam neka dokumenta. Ne bi istraživački novinari odbili ta dokumenta, naprotiv. Ali bi to za njih bio tek početak dugog puta do potpuno dokazane priče, sagledane sa svih strana i nezavisne potvrde dokumenata, kao i njihovog konteksta. Da se ne bi dogodilo da su to samo neka dokumenta, ili lažna, ili da je dokazani problem samo manji deo mnogo kompleksnije priče. Naš je posao da potpuno informišemo građane, a ne da im bacimo neki komadić slagalice i da ih pustimo da se sami snalaze u potrazi za njegovim značenjem. Jer – kontekst činjenicama daje značenje.

Brzi mediji će često samo pozvati osobu o kojoj su dokumenta u potrazi za reakcijom i objaviti to sutradan sa minimalnim kontekstom.

To nije novinarstvo, nego senzacionalizam, i brzi mediji u razvijenim demokratijama to nikada ne bi učinili, bar ne oni profesionalni, a u većini razvijenih demokratija ne bi ni tabloidi, osim ako nisu spremni na ogromne sudske odštete.

Pseudo-istraživačko novinarstvo

Istraživačko novinarstvo u Srbiji ima mnogo problema. Najveći su svakako ovi:

- Nema ga dovoljno
- Nije mu dozvoljen pristup u medije koje prati najviše građana (televizije sa nacionalnom frekvencijom)
- Provladini mediji ga satanizuju
- Nema dovoljne i adekvatne zaštite novinara, pa ni istraživačkih
- Tržište reklama nije ravnopravno i slobodno

Ali, u tekstu koji nastoji da pomogne onima koji nisu profesionalni novinari da raspoznaju kredibilno istraživačko novinarstvo, najvažnije bi bilo istaći problem **pseudoistraživačkog** novinarstva. Ono se pretvara, liči na pravo istraživačko novinarstvo, ali zapravo radi u interesu nekih od političkih, poslovnih, pa čak i kriminalnih centara moći. Najčešće, naravno, za vlast. Istovremeno, obično i krši neke od bitnih pravila profesije, što običan korisnik jednostavno ne može tek tako da prepozna.

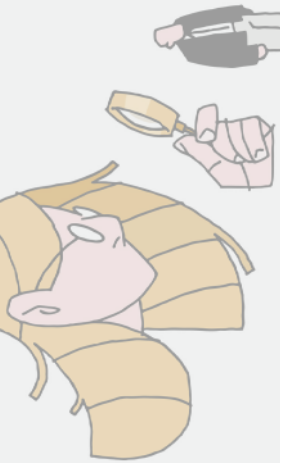

Rad u bilo čijem interesu, osim u interesu građana, prekršaj je, naravno, osnovnog standarda novinarstva – novinari treba da rade za sve građane, a ne za političare, poslovne ljude ili kriminalce bilo koje afilijacije. I to su, doduše, građani, ali oni imaju moć – legalnu ili nelegalnu – i mediji bi trebalo da nastoje da zloupotrebu te moći izlože javnosti bez obzira na lična politička i druga opredeljenja samih kolega, a posebno ne za – novac i usluge. Ako neki odluče da izlažu javnosti samo zloupotrebe jednog kraja političkog spektra, mogu da napišu tehnički izvanrednu istraživačku priču, ali su prekršili jedno od osnovnih načela – nepristrasnost.

Upravo u tome je i glavni problem sa pseudonovinarstvom – uvek ga se može uhvatiti u nepoštovanju standarda profesije, ali građani nisu, niti treba da budu, stručnjaci za medijsku etiku i pravila našeg posla. To bi profesija, pod uslovom da za to ima podršku države i bar nezavisno sudstvo, morala da reši sama.

Dobar primer za pseudoistraživačko novinarstvo jeste pitanje koje su u predsedničkoj kampanji pokrenuli novinari Centra za istraživanje korupcije (CIK): odakle kandidatu Saši Jankoviću „skupoceni ‚audi A6' kojim se vozi po Srbiji". To pitanje izgleda kao sasvim legitimno – trebalo bi da znamo koliko kandidati troše u kampanji i odakle im te pare. Zato je CINS i istraživao finansiranje političkih kampanja. Ali, pitanje samo o Jankovićevom automobilu nije bilo legitimno zbog nepoštovanja jednog neobično važnog novinarskog standarda, takozvanog – adekvatnog konteksta. Naime, ostavimo po strani činjenicu da Jankovićev štab nije odgovorio na njihovo pitanje o tom

automobilu, kao i to da je automobil na besplatno korišćenje dao običan građanin Srbije, što se kasnije saznalo (trebalo je da odgovore odmah na to pitanje). Ako se bavite finansiranjem kampanje, bavite se svim akterima, počevši od onih koji su potrošili najviše novca. Za to ne treba biti stručan, to bi svaki amater smislio. Dakle, prizovimo profesionalne standarde u pomoć, stavimo činjenice u adekvatan kontekst, istražimo „audi A6“ kojim se vozi Saša Janković, ali i troškove kampanje svih predsedničkih kandidata, pa da prvo vidimo šta je tu bilo zakonito, a šta ne – i na kraju da sve to uporedimo. Tek tako će građani dobiti adekvatniju sliku o tome da li su izbori bili legalni i ravnopravni. Dakle, eto selektivnog novinarstva na delu, sa prekršenim standardima koje građani ne moraju prepoznati.

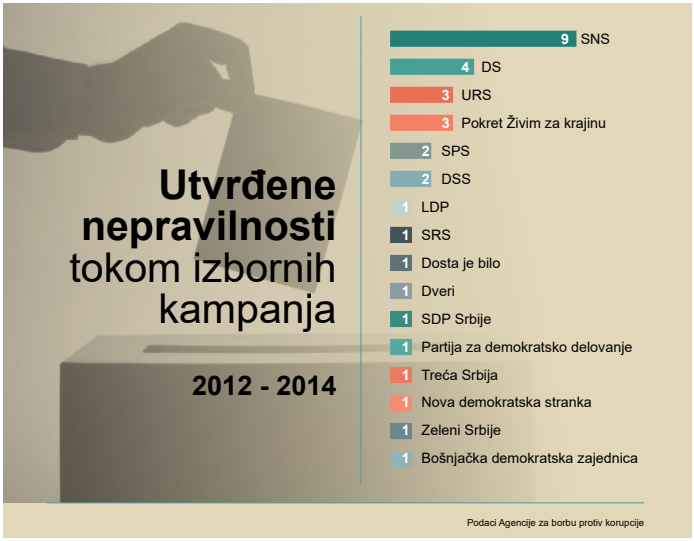

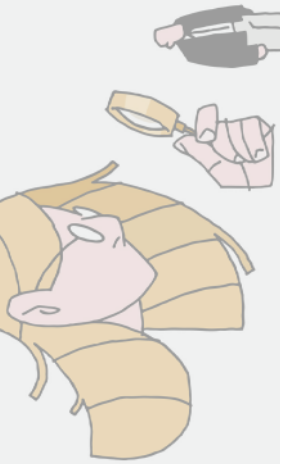

Dok je primer „audija A6“ naivan, gotovo očajnički, mnogo je ozbiljniji i ilustrativniji feljton novinarke Politike, Jelene Popadić – „Putevi američkog novca u Srbiji“. Ova je tema takođe naizgled potpuno legitimna, uticaj jedne od supersila u maloj, siromašnoj balkanskoj zemlji ne može biti ni mali ni nevažan. Posebno ako dolazi putem skrivenih finansija. Povrh svega, u zemlji teoretičara zavere, koju su SAD bombardovale ogrnute u NATO plašt, u kojoj ljudi masovno govore o HAARP sistemu, opasnim vakcinama i sličnim budalaštinama kao o odavno ustanovljenim činjenicama o tajnim mehanizmima kontrole nad nama i štete koja nam se nanosi, ovakav naslov jednostavno mora da izazove pažnju.

Naizgled je sve super u tom feljtonu. Izvor podataka o isplatama raznim nevladinim organizacijama u Srbiji je upravo američki Fondacija centar, koji

se u tekstu navodi kao „jedna od najažurnijih baza podataka“ o donacijama američkih fondacija prema ostatku sveta. Feljton navodi donaciju po donaciju, kao i za šta je novac „dobijen“.

Pa, u čemu je tu problem?

Problema je neverovatno mnogo. Prvi je onaj najosnovniji – tačnost. Za druge organizacije ne znamo, ali za CINS možemo da kažemo da je donacija NED-a, koja je pominjana, bila veća nego što je objavljeno, pošto registar beleži novac koji je isplaćen, a bila je ostala još jedna, manja, tranša te donacije. Pa kako je došlo do ove greške, kakvu CINS sebi nikada ne bi dopustio, a kamoli oprostio? Vrlo jednostavno, takve se stvari događaju kada imate – samo jedan izvor. Jedan jedini. To znači da Jelena Popadić i njeni urednici nisu poštovali ni najosnovniji standard novinarstva, koji je zapravo odavno prevaziđen – „drugu stranu“ u priči. Nisu nas ni pozvali, rado bismo im rekli za sve naše donacije, i tako se na kraju svake fiskalne godine kompletan finansijski izveštaj poslovanja CINS-a, sa svim podacima, dostavlja APR-u. Još značajnije, ispod svakog istraživačkog teksta jasno je naznačeno na koji način je finansiran – naziv projekta i podaci o donatoru.

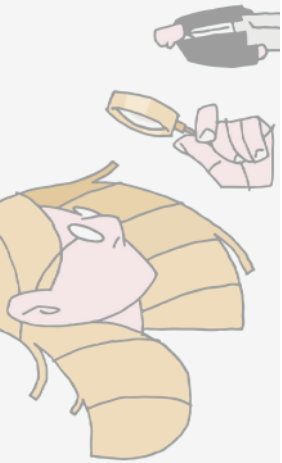

Ovo „otkriće“ je, dakle, bilo javno, dostupno na našem sajtu. Da li je sve to važno za građane?

Bilo bi važno ako naše priče ne bi bile tačne ili važne građanima i ako bi se ispostavilo da nismo sami došli do njih, odnosno ako bismo radili za neku interesnu grupu. Time se feljton nije bavio. Samo je uperio prst u CINS i rekao: oni primaju američki novac.

A sada – kontekst. Da pređemo preko netačnosti i kršenja najosnovnijih standarda u novinarstvu, pa da vidimo zašto je kontekst važan. Kontekst činjenicama daje značenje. Kontekst i ništa drugo. Ako vam neko ubije psa, nije dobar čovek, ali ako ga pas umalo nije ubio, onda ste vi loša osoba ili bar loš vlasnik psa. Ako je čovek bockao psa nožem, onda je on zlikovac i tako dalje. U ovom slučaju, konteksta nema. Da je Jelena Popadić pozvala CINS, objasnili bismo joj, ako to već i sama ne zna, da se novac ne „dobija“, nego osvaja na konkursima, dobrim projektima koji daju adekvatnu vrednost za novac, da se za svaki dolar odgovara, da se donatori ne mešaju u uređivačku politiku i dali bismo joj podatke o svemu što je zanima. To je naša politika – potpuna otvorenost i transparentnost. Naravno, bili bismo jako zainteresovani da čujemo i o raspodeli novca, a posebno vlasništva u Politici, ali to je druga priča. Ovde je važno da se taj novac ne deli tek tako, da kada se raspodeli na ljude daje prosečne ili ispodprosečne honorare, jer dovoljno novca nemamo ni da zaposlimo ljude za stalno. Istraživačko novinarstvo je

skupo. Rekli bismo joj i da smo novac osvojili na konkursu za projekte za vladavinu prava. Da možda nema previše vladavine prava u Srbiji? Da li nam to možda nije potrebno?

Glavno pitanje je – zašto sugerišete da radimo u američkom interesu? Imamo mi i većih donacija od EU u koju hrlimo kao država. Da ne radimo i u njihovom interesu? To nisu isti interesi. Da li su i oni pogrešni i štetni po Srbiju? Zatim, šta ćemo s novcem koji smo osvojili na konkursima Ministarstva kulture i informisanja? Čiji je to interes? Na koji mi to način, pišući o korupciji i kriminalu u Srbiji, zastupamo interese Amerike i zašto je izdvojen samo američki novac? Da ne govori to nešto o interesima novinarke i njenih urednika? Na kraju krajeva, ako pretpostavljaju da mi sigurno radimo za SAD ako njihov novac trošimo, da li oni smatraju normalnim da rade u interesu onog ko ih finansira umesto u interesu građana? Pošto mi tako ne mislimo i ne dozvoljavamo (niti nam to iko traži) da se utiče na našu uređivačku politiku.

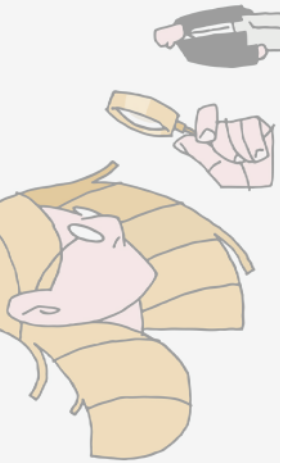

E, kada to bude dokazala, koleginica Popadić će imati priču. Samo, to prosto nije tačno.

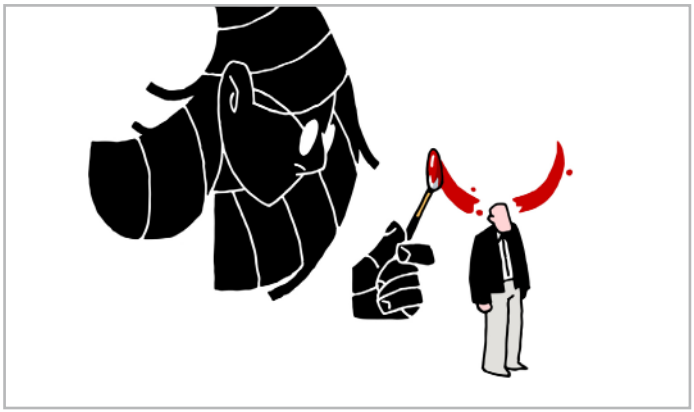

Još je važnije pitanje da li je to sav američki novac ili bar njegov veliki deo u Srbiji. Pošto su to „putevi američkog novca u Srbiji“, tako glasi naslov feljtona. Ne samo da nije nego je beznačajan delić državnog novca SAD koji se posle rušenja Slobodana Miloševića slio ovamo i još uvek se sliva, iako će ga Donald Tramp, izgleda, značajno smanjiti. Ko je uzeo taj novac? Vlada Srbije. Da li ga i dalje uzima? Da. Da li je Politika odlučila da proveri kako je taj novac Vlada potrošila i na šta? Nije. Da li su službenici Vlade proglašeni stranim plaćenicima ili bar sumnjivim konzumentima američkog novca? Nisu. A potrošili su stotinama puta više novca, što je moralo, dobro ili loše, uticati na milione naših građana.

Ukratko, u ovom pseudoistraživačkom, pa čak i pseudonovinarskom feljtonu, koji je predstavljen kao istraživačko novinarstvo, došlo je do ozbiljnog obmanjivanja građana Srbije, što je nanelo štetu časnom imenu istraživačkog novinarstva koje naše kolege na svojim vizitkartama plaćaju skupo, pitajte samo Brankicu Stanković.

- Istraživačko novinarstvo to ne može biti ako se ne pridržava osnovnih standarda profesije kao i svako drugo profesionalno i kredibilno novinarstvo
- Ono otkriva važne i nepoznate činjenice do kojih novinari dolaze sopstvenim radom
- Ono dokazuje činjenice tako da dokazi mogu da stoje i na sudu

Ako bilo šta od ovoga nije ispunjeno, to nije istraživačko novinarstvo, a možda ni novinarstvo uopšte

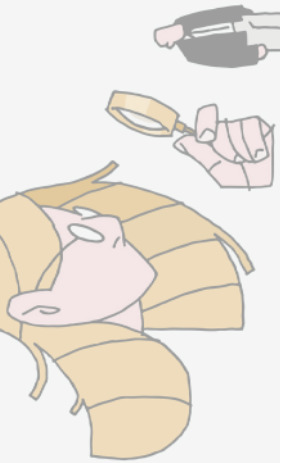

2

Finansiranje Istraživačkog novinarstva i migracija u civilni sektor

Danas, kada sa tri klika na internetu možete da pronađete jasna pravila našeg posla, niko nema prava da kaže da ne zna šta taj posao treba da bude

Istraživačko novinarstvo je bez ikakve sumnje shvaćeno kao žanr novinarstva koji najviše doprinosi demokratskoj prirodi uloge medija u društvu. Razlog je jednostavan – ono otkriva probleme koje državni aparat ne uspeva da identifikuje ili ih krije, i dokazuje njihovo postojanje van bilo kakve sumnje. Iz istog razloga mu se pripisuje i slikovita watchdog (pas čuvar) funkcija u društvu.

Piše: Branko Čečen

Direktor CINS-a

Za komercijalne medije koji gaje ovu vrstu novinarstva dobrobit je pre svega u kredibilitetu koji stiču kod korisnika. Ponekad se istraživačko novinarstvo odmah finansijski isplati (na primer, rejtinzi „Insajdera“ bili su izuzetno veliki za informativnu emisiju i teško je zamisliti da to nije bilo finansijski isplativo), ali je najčešća računica da će kredibilitet održati stabilnost „čvrstog jezgra“ konzumenata koji će nastaviti da koriste medij čak i kada njihovo vreme i novac, sticajem okolnosti, postanu ograničeni. Na dugoročno stabilnoj publici zasnivaju se ugovori o reklamiranju, koji su takođe dugoročni, i u tome bi trebalo da leži poslovni smisao istraživačkog novinarstva.

Međutim, kada medij dospe u tešku finansijsku krizu, menadžment je primoran da pribegne krupnim rezovima. Po pravilu, prvo se ukidaju dopisničke pozicije u inostranstvu, a odmah zatim i istraživački timovi i pozicije unutar redakcije. Računica je prosta – potrebno im je mnogo vremena (a to znači i novca) po medijskom proizvodu.

Dobar primer je tim „Spotlajt“ Boston glouba. Njih je van SAD proslavio „Oskar“ koji je dobio film na temu njihovog istraživanja seksualne zloupotrebe dece u Katoličkoj crkvi (za koje su 2003. dobili Pulicerovu nagradu, najveću nagradu za novinarstvo u SAD). Ali gotovo je potpuno nepoznato da je između „Pulicera“ koji su dobili za svoj rad i „Oskara“ za film o tome, Boston gloub pretrpeo strahovit finansijski udarac (kao posledicu finansijske krize iz 2008/09) i pretvorio se od nacionalnih u regionalne novine Nove Engleske (šest država SAD oko Masačusetsa), pa se tim u vreme svoje najveće slave

uglavnom bavio lokalnim temama. Oskarovska slava je iskorišćena i tim je ponovo osnažen, ali je Gloub i dalje samo – regionalni dnevni list.

U isto vreme, ekonomski slabi mediji su neuporedivo ranjiviji u pogledu nezavisnosti uređivačke politike. Kada u pitanje dođu plate i radna mesta, „popustljivost" prema željama oglašivača i njihovim interesima postaje neuporedivo verovatnija. U razvijenim demokratijama, ovo je veoma diskretan odnos i obično se zabašuruje upotrebom „stavova i vrednosti" do kojih je, navodno, oglašivaču stalo. Oglašivač zauzme stav da nešto u izveštavanju medija nije u skladu sa njegovim „stavovima i vrednostima", pa se premišlja da li da nastavi oglašavanje, a cela se komunikacija najčešće drži daleko od očiju javnosti. Ponekad je to i autentično odustajanje oglašivača od određenog medija ili emisije zbog problema na koje ne želi da potrošače asocira. To se nedavno dogodilo Bilu O'Rajliju sa Foks njuza, čija je emisija imala mnogo miliona umereno konzervativnih gledalaca i donosila mnogo miliona dolara u reklamama (110,8 u 2016, prema izveštaju „Kantar Media", agencije za podatke iz oblasti medija), ali je afera sa O'Rajlijevim navodnim seksualnim zlostavljanjem koleginica dovela do toga da se oglašivači povuku, a emisija ukine uprkos popularnosti. No, najčešće je u pitanju „kažnjavanje" medija zato što nisu uzeti u obzir specifični interesi oglašivača. Ozbiljni mediji često „žrtvuju" jednog oglašivača da bi dobili više drugih dobrim izveštavanjem i snažnim integritetom, i to im polazi za rukom.

Finansijska kriza: nekom majka, nekom maćeha

No, kada se poslovnim svetom raširi teška kriza, kao što je bio slučaj sa finansijskom krizom 2008/09, oglašivača jednostavno – nema dovoljno, a samim tim ni novca za nesmetan rad medija. Tih godina, istraživački timovi u američkim i svetskim medijima nestajali su kao da se desila neka pogubna zaraza i iskusni istraživački novinari su dobijali ponude da rade neke druge poslove unutar redakcije ili – da idu. Mnogi su se odlučili za ovo drugo.

Pa ipak, mnogi svetski mediji, bez obzira na krizu, pronašli su način da prežive i održe sopstveni integritet, pa i u odnosu na oglašivače. Najjednostavniji način da se to proveri jeste pogled na njihovu produkciju. Ako novinari jednog medija rade po najvišim profesionalnim standardima, biraju teme po važnosti za građane i daju im adekvatan značaj i prostor, nisu podlegli uticajima. Jer, najlakši način da učinite uslugu izvoru novca za vaš medij jeste da ga „zaobiđete" u izveštavanju i istraživanjima, čak i kada je to zaslužio. Takva praksa je u srpskim medijima svakodnevna i potpuno kanonizovana u skoro svim redakcijama, i mladim novinarima se često predstavlja kao „normalna". Za to postoje ozbiljni razlozi, o kojima ćemo malo kasnije.

Pre nego što se vratimo u Srbiju, međutim, da vidimo šta se dogodilo na najvećem i (daleko, daleko) najbogatijem tržištu novinarstva na svetu – u SAD. Ne zato što su tamošnji mediji bolji ili gori od drugih, već zbog toga što je veliki novac u toj industriji doveo do sistematskog i naprednog bavljenja novinarstvom na svim nivoima – od praktičnog do teorijskog. Inovacije, novi poslovni modeli, napredak – mnogo toga nam već više decenija dolazi iz SAD. Tako mi o sopstvenom poslu najviše saznajemo sa severnoameričkog kontinenta, a odatle nam stižu i dobre i loše stvari, pa nam je tako stigla i finansijska kriza. A pre nego što je zapljusnula naše obale, njen cunami je iz američkih komercijalnih medija počistio ogroman broj istraživačkih novinara. Suočeni sa izborom da odu ili da rade na svakodnevnom izveštavanju, kao početnici, mnogi su se odlučili na riskantan život frilensera, a tržište istraživačkih novinara bez stalnog angažmana postalo je prezasićeno fantastičnim novinarima sa ogromnim iskustvom.

Isplativost istraživačkog novinarstva - 100:1

Na društvenom nivou, ekonomska isplativost istraživačkog novinarstva u koliko-toliko funkcionalnom društvu mogla bi izgledati ovako: u svojoj knjizi „Detektivi demokratije: ekonomija istraživačkog novinarstva“, Džejms T. Hamilton tvrdi da za svaki dolar uložen u istraživačko novinarstvo američko društvo dobije 100 dolara u raznim vidovima koristi. Istraživanje međunarodne novinarske mreže OCCRP, čiji su u Srbiji partneri KRIK, BIRN i CINS, donelo je u kaznama rusko–norveškom operateru mobilne telefonije Vipelu zbog korupcije u Uzbekistanu neverovatnih 795 miliona dolara, a kada se uporede honorari novinara i svi drugi troškovi rada na tim pričama, proporcija uloženog i povraćenog novca meri se desetinama hiljada.

Istraživačko novinarstvo u civilnom sektoru, u obliku kakav je danas dominantan u svetu, takođe je do nas došlo iz SAD. Bogati pojedinci i organizacije, razočarani komercijalnim medijima, finansiraju razne istraživačke novinarske organizacije u SAD (ne mešajući se u njihov posao) već četrdeset godina, a one, nezavisne od kompanijskih i političkih interesa, uporno proizvode novinarstvo za koje slobodno možemo reći da je bilo, a i danas je, uzor (iskrenim i profesionalnim) novinarima sveta. Centar za javni integritet iz Vašingtona, na primer, „maltretira“ američke administracije i biznis još od 1989, a Centar za istraživačko novinarstvo iz Kalifornije osnovan je još 1977. godine. Sličnih organizacija ima mnogo, ali je komercijalna medijska industrija doskora uspešno ljubomorno čuvala priznanja (pre svega „Pulicera“) za sebe. Sve to se promenilo nakon finansijske krize 2008/09.

Mnogi od fantastičnih novinara koji su ostali bez posla u komercijalnim medijima prešli su u neprofitne organizacije. Netom osnovana Propablika,

podržana velikim novcem privatnih donatora, brzo je postala najuspešnija takva organizacija u SAD, krunisavši svoje izvanredno novinarstvo sa četiri „Pulicera“ od 2010. Okupila je novinare koji nisu bili „najveća imena“, ali su po dubokom uverenju osnivača organizacije bili – najbolji. Prvi „Pulicer“ koji je dodeljen organizaciji iz civilnog sektora, 2010. godine, bio je za izveštavanje o uraganu Katrina, kada su klasični mediji na popništu katastrofe ostali paralisani, a male, fleksibilne organizacije bukvalno vrtele pedale generatora struje na vrhovima solitera čija su prizemlja bila u vodi i nastavljale da odlično, hrabro i časno informišu građane o tome šta se zbiva uprkos razaranju i smrti. Odmah zatim, „Pulicer“ za istraživačko novinarstvo otišao je Propablici, i stvari u Americi, što se tiče podele na komercijalne i neprofitne medije, više nikada neće biti kao što su bile. Od tada je čitav ešalon nagrađenih istraživačkih novinara iz civilnog sektora počeo da menja mapu američkog novinarstva, a njihove metode i standardi počeli su da se prelivaju i u ugledne komercijalne medije koji nisu imali izbora nego da se bore za pažnju korisnika sa novim-starim takmacima.

Srpsko shvatanje nezavisnosti medija

U Srbiji je istraživačko novinarstvo relativno nov fenomen koji se i ovde prvo javio u komercijalnim medijima. „Insajder“ je postavio zlatni standard novinarstva nakon pada Slobodana Miloševića i njegovog režima, izuzetno represivnog prema disonantnim medijskim glasovima. Ta TV emisija edukovala je naciju o tome šta je to istraživačko novinarstvo i dala mu pozitivan imidž, što je neverovatno dostignuće za zemlju sa većinski disfunkcionalnim medijima. Neverovatan uspeh serijala sa ogromnim rejtinzima doveo je do razvoja ove vrste novinarstva u Srbiji, ali je kasnije došlo i do ekonomskih pritisaka na B92, televiziju koja ga je emitovala. Te pritiske TV B92 nije izdržala i posle serije pokušaja da se spasi, morala je da bude prodata vlasnicima koji nisu raspoloženi za ozbiljne probleme sa državom. „Insajder“ je postao nezavisna produkcija, izgubivši materijalnu podršku i zaštitu uticajnog medija. Njihov rad je i dalje izvanredan, ali njihova dostignuća danas dolaze do neuporedivo manjeg broja građana, što je šteta kakvu sebi ni mnogo medijski razvijenije zemlje ne bi dopustile.

To je slučaj i sa ostalim istraživačkim organizacijama. Vlasti u Srbiji kontrolišu tržište reklama i ako se desi da neki medij sa značajnim uticajem postane kritičan, izgubi sve ugovore o reklamiranju i može da prestane da radi, kao što se to dogodilo sa Kurirom, a upravo se događa i listu Danas. To nije nov mehanizam – Veran Matić je svedočio kako je Miroslav Mišković ukinuo sve reklame koje su imale veze sa njegovim poslovima na B92 zato što mu nije garantovano da njegovo ime neće biti pomenuto u serijalu „Insajdera“.

Šta je drugo preostalo istraživačkim novinarima nego da odu u civilni sektor, gde izvor novca nije direktno povezan sa državom i najčešće nije pod njenom kontrolom? BIRN, KRIK, „Pištaljka“, CINS, sve su to organizacije koje se finansiraju iz donacija. Da nije tako, ne bi mogle da rade nezavisno i profesionalno. Danas na televizijskim stanicama sa nacionalnom frekvencijom istraživačkog novinarstva jednostavno nema. Uglavnom nema ni kritičkog novinarstva, pa čak ni pristojnog izveštavanja ili sučeljavanja mišljenja političkih takmaca, što bi trebalo da bude jedna od osnovnih funkcija medija. Istraživačko novinarstvo je danas tek sporadično zastupljeno u klasičnim medijima (štampa, radio, TV) koji dopiru do veoma ograničenog broja građana, dok svi ostali ostaju uskraćeni za najvažnije informacije i činjenice o sopstvenom društvu. Veliko je pitanje da li se takvo društvo sme nazvati demokratskim.

Strani i domaći “plaćenici”

Optužbe da, pošto su finansirane iz inostranstva, donacijama, istraživačke organizacije rade za strane i privatne interese donatora, koji vrlo često distribuiraju novac svojih vlada, neutemeljene su, političkog su porekla i odraz su ne samo nemoći političkog sektora Srbije da se privede bar zakonu, ako ne i moralu, već su i duboko nelegitimne i nepravedne. One svedoče o tragediji naše zemlje čiju dubinu političke stranke i lideri već decenijama uporno produbljuju do neslućenih nizina, ali i spremnosti naših „kolega“ da u tome zdušno učestvuju prodajući interese građana i svoju profesiju za materijalnu nadoknadu u vidu plate, zdravstvenog i penzionog osiguranja. Danas, kada sa tri klika na internetu možete da pronađete jasna pravila našeg posla, niko nema prava da kaže da ne zna šta taj posao treba da bude.

Te su optužbe protiv istraživačkih novinara bez ikakvih dokaza, pa čak

ni indikacija. I tu bi u pristojnom društvu trebalo da prestane bilo kakva rasprava. No, ona se nastavlja, zato što je politička i interesna, a ne argumentovana i zato što postoje mediji koji će taj prljavi posao da obave za nemoralnu političku i poslovnu "elitu". Zato bi sledeći korak trebalo da bude da se pogleda sadržaj objavljenih medijskih proizvoda ovih organizacija. Da li su teme važne? Da li je sve tačno, odnosno dokazano? Da li su izvori pod imenom i prezimenom i kompetentni za to o čemu govore? Odgovor na sva ova pitanja je: „Da" i svako pitanje o tome odakle se organizacije finansiraju bi i tu moralo biti odbačeno kao nebitno. Zapravo, nivo na kojem se istraživačke organizacije u Srbiji bave novinarstvom je toliko iznad najviših uzleta komercijalnih medija, da bi optužbe, ili bar preispitivanje o profesionalnoj kompetentnosti morale da se kreću u suprotnom smeru.

Realnost je, međutim, da bez važnih argumenata u vezi sa novinarstvom, kritičari istraživačkih novinara, a to su provladini tabloidi i televizije, izmišljaju najneverovatnije neistine ili konstruišu opasne insinuacije od polučinjenica. Dakle, „mediji" koji su zaboravili kada su poslednji put emitovali ili štampali činjenicu, satanizuju istraživačke novinare, pa i našu organizaciju, već godinama, nazivajući nas „špijunima", „stranim plaćenicima" i „zločincima".

Da postoji bilo šta pogrešno u radu istraživačkih organizacija, to bi se lako dokazalo i ne bi se moralo pribegavati ovakvim neargumentima koji su zapravo obične medijsko-propagandne hajke i atentat na ugled istraživačkog novinarstva, koji su u Srbiji hrabre kolege razvijale i po cenu opasnosti po sopstveni život, i u kojoj su neke kolege i ubijene zbog svog rada. Dovoljno bi bilo objaviti činjenice o našim greškama. Njih, međutim, jednostavno nema.

Neko tu, dakle, strahovito laže, obmanjuje građane i time uništava svaku šansu da oni donesu svoje odluke na osnovu važnih činjenica. To znači da neko podriva demokratiju. Namerno.

CINS je dobio Evropsku novinarsku nagradu (European Press Prize), najuglednije novinarsko priznanje u Evropi, od fondacija za razvoj profesionalnog novinarstva, među kojima su i Rojtersova i Gardijanova. TV Pink i Informer su dobili milione od države i njoj bliskih biznisa, kao i faktički imunitet od zakona i pravde, sve vičući „drž'te plaćenika" i upirući prstom u istraživačke novinare koji jedva preživljavaju.

To apsurdno ludilo je mnogo, mnogo opasnije po ovu zemlju nego što, već svikli na njega, čak i istraživački novinari imaju vremena i energije da razumeju.

- Istraživačko novinarstvo je skupo, a nakon finansijske krize 2008/09. u čitavom svetu se u velikoj meri preselilo u civilni sektor gde ne oseća pritisak interesa vlasnika medija, velikih oglašivača i političkog sektora
- Danas takvo istraživačko novinarstvo postiže najbolje rezultate u istoriji novinarstva
- Glavne izvore novca u Srbiji kontroliše vlast i ukida ih medijima koji je kritikuju, zbog čega kredibilnog istraživačkog i kritičkog novinarstva u najuticajnijim medijima gotovo da i nema, a na televizijama sa nacionalnom frekvencijom ga nema
- Istraživačko novinarstvo u Srbiji finansira se iz donacija jer samo tako uopšte može da bude nezavisno i profesionalno
- Novac iz donacija za istraživačko novinarstvo zanemarljiv je u odnosu na novac iz donacija koji dobija državni aparat u Srbiji – logika po kojoj „ko te plaća, za njegove interese radiš“ vodi ka zaključku da državni aparat najviše radi za interese stranih vlada jer je do sada iz tih izvora dobio milijarde evra
- Donatori ne utiču na uređivačku politiku istraživačkih novinara

3

Osnovni standardi u istraživačkom novinarstvu

Kodeks novinara Srbije: Obaveza je novinara da tačno, objektivno, potpuno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost, poštujući pravo javnosti da sazna istinu i držeći se osnovnih standarda novinarske profesije

Piše: Dino Jahić

Glavni i odgovorni urednik CINS-a

Godina je 2014. Novinari Centra za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) od izvora dobijaju dokument koji nedvosmisleno dokazuje koruptivne radnje jednog visokog funkcionera Srpske napredne stranke (SNS) iz vremena dok je stranka još bila u opoziciji, a funkcioner imao važno mesto u jednom javnom preduzeću. Muškarac koji nam daje dokument kaže da ima poverenja u nas i da nam se obraća smatrajući da smo kredibilan medij koji se ne plaši da objavi istinu. Bilo je evidentno da ima direktno znanje o temi koju prijavljuje, ali odbija da se predstavi imenom i prezimenom, navodeći da se plaši za vlastitu bezbednost. To smo mogli da razumemo u kontekstu njegove zaštite i u poslednje vreme sve većeg straha kod sagovornika i izvora od toga da će trpeti posledice zbog razgovora s nama. Na kraju krajeva, ime nam i nije previše značilo. Naš misteriozni izvor nam je dao dokument, a rad istraživačkih novinara se upravo i zasniva na dokazima/dokumentima.

Zvuči super, zar ne? Atraktivna priča i ključni dokaz pre nego što smo uopšte počeli da istražujemo.

Problem je u tome što je anonimni izvor bio u pravu za samo jednu stvar – CINS jeste kredibilan medij koji se ne plaši da objavi istinu. Sve ostalo bila je laž – ili informacije koje apsolutno nismo mogli da verifikujemo i potvrdimo. Dokument je imao pečat, zaglavlje i potpis. Delovao je potpuno autentično. Funkcioner u to vreme jeste bio u navedenom javnom preduzeću. Međutim, nismo pronašli nijedan drugi dokaz koji bi potvrdio da se sporni slučaj dogodio. Naprotiv, došli smo do zaključka da je dokument zapravo falsifikat koji je neko pokušao da nam podvali. Koji je bio motiv za sve to, sada je potpuno nevažno. Poenta je da se nismo zaleteli i zarad kratkotrajne senzacije i hiljada

klikova na vebsajtu trajno narušili teško stečeni kredibilitet i poverenje koje u nas imaju građani.

Jedan od najvažnijih standarda u istraživačkom novinarstvu, ali i u novinarstvu uopšte, jeste da svaka informacija mora da bude proverena. Iz više izvora i sa više strana. Do istraživačkih novinara svakodnevno dolazi bezbroj glasina i različitih informacija. Samo mali broj zaista bude i objavljen. Ne zato što novinari nešto žele da sakriju, već zato što se često ispostavi da su glasine zapravo – samo glasine. Ili da je za njih u datom trenutku nemoguće pronaći validne dokaze i potvrde. Kada držimo treninge i pričamo sa mladim novinarima, većina se obično najviše šokira kada im pokažemo koliko procentualno malo informacija objavimo u odnosu na ono što prikupimo. Na primer, da bismo u tekstu objavili samo jednu informaciju, nekoliko reči koje se tiču neke javne nabavke, moramo pročitati sve o toj nabavci – a neretko je reč o desetinama stranica dokumenata. Na taj način se eliminišu greške, površnost i neosnovano zaključivanje, koji mogu dovesti građane u zabludu, a nečiju karijeru i život ozbiljno uništiti.

Proverama istraživačkih novinara podložno je sve, pa i dokumenti državnih organa i institucija. Ništa se ne uzima zdravo za gotovo. Jedan od najskorijih primera iz CINS-ove prakse jeste rad na tekstu o Veljku Belivuku, jednom od vođa navijača Partizana i napadaču na obezbeđenje direktora tog fudbalskog kluba Miloša Vazuru. Tekst je pokazao da je Belivuk odranije imao pravosnažnu presudu zbog učešća u tuči. Suđenje je trajalo sedam godina, svedoci su menjali iskaze, optužba za nedozvoljeno nošenje oružja je zastarela, a za pokušaj ubistva preinačena u „nanošenje teških telesnih povreda“. Na internet stranici Apelacionog suda u Beogradu bilo je navedeno da je Belivuk ranije bio osuđen na pet i po godina zatvora. Većini novinara to bi bilo dovoljno da takvu informaciju objavi – ipak je reč o zvaničnoj stranici važne institucije koja pre svega vodi računa o faktima.

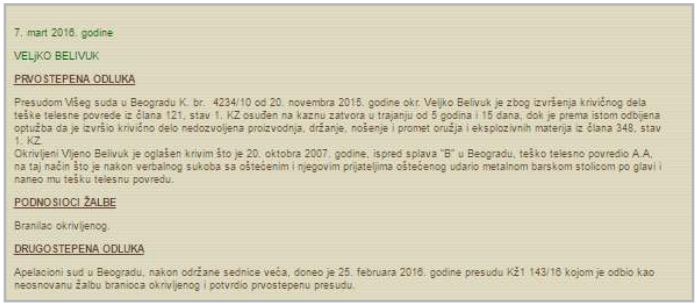

7. mart 2016. godine

VELJKO BELIVUK

PRVOSTEPENA ODLUKA

Presudom Višeg suda u Beogradu K. br. 4234/10 od 20. novembra 2015. godine okr. Veljko Belivuk je zbog izvršenja krivičnog dela teške telesne povrede iz člana 121. stav 1. KZ osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 5 godina i 15 dana, dok je prema istom odbijena optužba da je izvršio krivično delo nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz člana 348. stav 1. KZ.
Okrivljeni Vljeno Belivuk je oglašen krivim što je 20. oktobra 2007. godine, ispred splava "B" u Beogradu, teško telesno povredio A.A. na taj način što je nakon verbalnog sukoba sa oštećenim i njegovim prijateljima oštećenog udario metalnom barskom stolicom po glavi i naneo mu tešku telesnu povredu.

PODNOSIOCI ŽALBE

Branilac okrivljenog.

DRUGOSTEPENA ODLUKA

Apelacioni sud u Beogradu, nakon održane sednice veća, doneo je 25. februara 2016. godine presudu Kž1 143/16 kojom je odbio kao neosnovanu žalbu branioca okrivljenog i potvrdio prvostepenu presudu.

Međutim, novinari CINS-a imali su prvostepenu presudu u kojoj je kazna bila pet i po meseci. U presudi Apelacionog suda navodi se da je prvostepena kazna potvrđena, a bilo je i još nekoliko detalja koji su ukazivali na to da pravosnažna presuda nije mogla da bude uvećana u toj meri. Dodatnim proverama, koje su uključivale pozivanje advokata, ali i Apelacionog suda, utvrdili smo da je sud nenamerno objavio netačan podatak na svojoj internet stranici i da je kazna koju je Belivuk dobio bila pet i po meseci. Da smo objavili pogrešnu informaciju, izvinili bismo se i ispravili je u tekstu. Ali time bismo naneli štetu prvo sebi, a zatim i Veljku Belivuku. Ovo je samo mali primer koji pokazuje koliko daleko istraživački novinari idu u potrazi za tačnošću i objektivnim prikazom događaja.

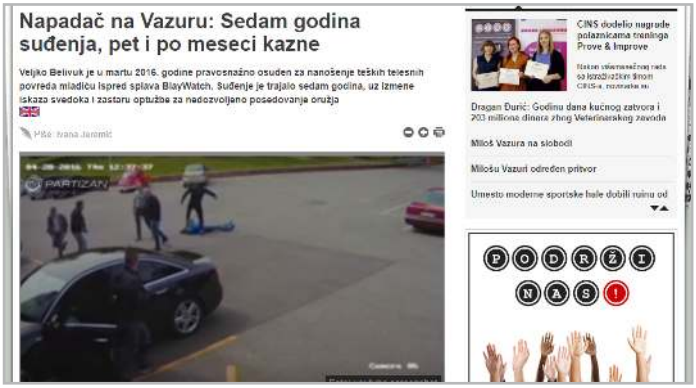

Šta je posao istraživačkih novinara

Objektivan i nepristrasan pristup svakoj temi jedan je od najvažnijih standarda za istraživačke novinare. Političari na vlasti, provladini tabloidi i drugi režimski mediji, ako se medijima uopšte mogu nazvati, CINS-u često na teret stavljaju da je „opozicija“, da „ne voli SNS“ i da se samo tom strankom bavi. Pre svega, CINS ne postoji od 2012. godine i jačanja SNS-a. U prošlosti smo istraživali i prethodnu vlast, ali i opoziciju – jer to je posao istraživačkih novinara. Pisali smo o nagradi koju je Dragan Đilas kupio, o problemima sa „BusPlus“ sistemom u beogradskom javnom prevozu, o poslovima Miroslava Mišković – u trenutku kada je to retko ko u Srbiji hteo i smeo. I tada smo dobijali slične optužbe, da smo neprijatelji vlasti. Samo su ulozi u međuvremenu malo podignuti, a napadi su brutalniji i vulgarniji, pa smo napredovali u „izdajnike“, „špijune“ i „strane plaćenike“.

Takođe, nismo prestali da se bavimo prošlom vlašću, korupcijom i aferama koje su se u to vreme događale. Ali nije naša krivica što su desetine političara u međuvremenu promenile dres i prešle u vladajuću stranku, pa kad pišemo

o njima, izgleda kao da pišemo o SNS-u. Dobar primer je sadašnji ministar privrede Goran Knežević, koji je bio u Demokratskoj stranci (DS) kada je uhapšen 2008. godine, nakon čega mu je u sefu pronađeno 160.000 evra za koje je na suđenju rekao da su bile namenjene za predizbornu kampanju. U trenutku kada je CINS pisao o nelegalnom finansiranju stranačkih kampanja, Knežević je već bio u SNS-u.

Na kraju, normalno je da se istraživački novinari bave aktuelnim temama. Iako ljudi to često zaboravljaju, SNS je na vlasti od 2012. – to su već najmanje četiri godine. Sasvim je prirodno da pratimo poteze trenutne vlasti jer se oni odražavaju na građane Srbije, a istraživački novinari bi trebalo da rade u interesu svih građana. Ne za interes stranog ili domaćeg kapitala, ne za interes ove ili one političke opcije, pogotovo ne za vlastiti interes, nego samo za interes građana – bez obzira na godište, pol, političku, seksualnu, religijsku ili bio koju drugu orijentaciju.

U svemu tome ključan je fer i korektan pristup. Mogu ja da volim ili mrzim Aleksandra Vučića, Novaka Đokovića i Radoša Bajića najviše na svetu, ali to je sasvim irelevantno. Ako pišem o njima, važno je samo šta činjenice i dokazi govore.

Uz malo talenta i mnogo posvećenosti, neophodno je da istraživački novinar sledi sledeće profesionalne standarde:

- Detaljna provera svake informacije, pa i informacija koje dolaze od zvaničnih institucija
- Fer, objektivan i nepristrastan pristup svakoj priči, uz kontaktiranje sa svim akterima iz priče
- Stavljanje svih informacija u adekvatan kontekst

Objektivnost u istraživačkom novinarstvu podrazumeva jednu jako bitnu stvar – pozvati drugu stranu u priči, tražiti njegovu ili njenu verziju događaja, a zatim i sve ostale strane, jer ih uvek ima više od dve. Ma koliko dokazi bili na strani novinara, ma koliko nedvosmisleno govorili da je neko nešto pogrešno uradio ili prekršio neki zakon, dužnost istraživačkog novinara je da, ako ništa drugo, zatraži komentar druge strane. Osim što nepozivanje druge strane u nekim slučajevima može da ima posledice ukoliko slučaj dođe do Saveta za štampu ili suda, ono može da dovede i do grešaka u tekstu. Pokazalo se da takvi intervjui uglavnom ne promene suštinu priče, ali mogu da budu presudni za neke od detalja i da spreče potencijalne greške.

Kada smo, nakon više meseci mukotrpnog rada i pravljenja baze podataka o

advokatima po službenoj dužnosti u Beogradu, konačno završili istraživanje, napravili smo bazu sa oko 25.000 unosa i napisali prvu verziju priče . Valjalo je pozvati aktere koji se spominju u njoj i advokate koji su na vrhu liste po broju službenih odbrana i količini isplaćenog novca za te poslove. Gospođa koja je bila prva po zaradi, samim tim i prva osoba koju smo imenovali u tekstu, odmah je rekla da je informacija o njenom prihodu pogrešna i da joj novac jeste uplaćen, ali greškom, zbog čega ga je vratila sudu. Posle nekoliko dana provera saznali smo da je upravo njena verzija događaja tačna i da nam je sud dostavio podatke o isplatama, ali ne i dodatnu informaciju da novac jeste vraćen. Da nismo pozvali advokate iz teksta, pre svih pomenutu sagovornicu, napravili bismo grešku koja bi nas skupo koštala, u svakom pogledu.

Pravi kontekst za pravu priču

Kada se govori o standardima u istraživačkom novinarstvu, veoma je važan još jedan element: kontekst u kome se priča objavljuje. Novinari više meseci rade na određenom istraživanju i napornim radom često dođu do informacija koje su tačne – i koje je neko verovatno pokušao da sakrije. Bez pravog konteksta, sve to pada u vodu.

Postoji bezbroj načina da se priča napiše, posebno uz tehnološke mogućnosti koje su novinarima danas na raspolaganju, ali ključno je da je ona jasna i razumljiva svakome ko je pročita. A da bi priča bila jasna drugima, ona najpre mora da bude savršeno jasna novinaru i uredniku koji rade na njoj – to je upravo ono čemu CINS posvećuje dosta pažnje, nekada sa više, nekada sa manje uspeha. Ukratko, odgovor na pitanje „Pa šta?“ bi od starta trebalo da bude evidentan. Zašto je ta priča važna i za koga je važna?

Jedan od jednostavnijih primera za ovo može da se pronađe u CINS-ovom istraživanju koje je pokazalo da su Srbija i Bosna i Hercegovina u periodu od sedam i po godina potrošile više od 47 miliona evra na naknade zbog nepravovremenog korišćenja kredita za infrastrukturne projekte.

Ljudi u Srbiji su preumorni od miliona potrošenih na ovo ili ono, od velikih kredita, međunarodnih ugovora i sličnih poslova koje nije jednostavno razumeti. Zato smo, osim što smo objavili sume za pojedinačne kredite i detaljnije se fokusirali na neke od najspornijih projekata, visoki iznos plaćenih naknada pokušali da im objasnimo kroz podatak koliko bi se tim novcem moglo kupiti obroka u javnim kuhinjama. Komplikovane pojedinačne informacije mogu se na sličan način dovesti u razumljiviji kontekst i posmatrajući prosečne zarade, penzije ili cene važnih medicinskih uređaja kojih u Srbiji često nema dovoljno.

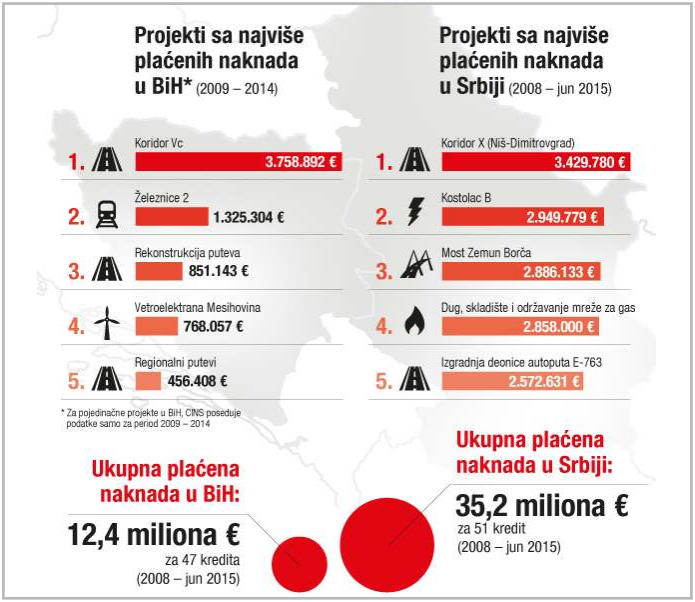

Drugi primer je objavljivanje CINS-ove baze podataka o nagradama kupljenim novcem poreskih obveznika ili baze podataka o javnim beležnicima Balkanske istraživačke mreže (BIRN), koje ne znače mnogo bez stavljanja tih informacija u adekvatan širi kontekst. Bez davanja nedvosmislenih dokaza da je reč o nagradama koje nemaju nikakvu pravu vrednost i koje može da dobije svako ko uplati adekvatnu sumu novca, odnosno bez objašnjenja kontroverzi prilikom izbora javnih beležnika, te objavljivanja informacija o tome kako oni ne dostavljaju finansijske izveštaje niti država izveštava o njihovom poslovanju, podaci u bazama zapravo ostaju samo skup zanimljivih informacija čiji značaj nije dovoljno jasan.

Ponekad se informacije koje objave istraživački novinari svesno dovode u pogrešan kontekst, da bi tako iskrivljene zapravo izgubile na značaju ili bile zloupotrebljene. U prvom slučaju često se dešava da se iz celokupnog istraživanja izdvoji samo nekoliko informacija, ali bez pravog konteksta, tako da javnost ne dobije potpunu sliku o temi. Za drugi slučaj i zloupotrebe dobar primer su CINS-ove priče o Miroslavu Miškoviću, koje praktično nijedan mejnstrim medij nije preneo u trenutku kad su objavljene. Mesecima kasnije, kad je politički momenat postao pogodan, a napadi na Miškovića poželjni, neke od tih priča završile su na naslovnicama tabloida kao „ekskluzivna otkrića“. U našoj moći, nažalost, nije da sprečimo takve stvari, ali možemo i treba da radimo svoj posao, ukazujemo na zloupotrebe i probleme, poštujući profesionalne i etičke standarde.

Kodeks novinara Srbije: Obaveza je novinara da tačno, objektivno, potpuno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost, poštujući pravo javnosti da sazna istinu i držeći se osnovnih standarda novinarske profesije.

4

Izbor teme

Stranke u Srbiji su izvanredno licemerne kada je istraživačko novinarstvo u pitanju. Kada su u opoziciji, naveliko koriste otkrića istraživačkih novinara za kritiku vlasti. Čim se dogodi promena vlasti, međutim, ta „ljubav“ bivše opozicije prema nezavisnom, hrabrom i profesionalnom novinarstvu zgasne

Foto: Milan Obradović, BETA

Piše: Branko Čečen

Direktor CINS-a

Iza svih standarda novinarstva na osnovu kojih razlikujemo dobro od lošeg, profesionalno od neprofesionalnog novinarstva i, na kraju, novinarstvo od propagande, stoji postupak koji se ne mora videti u samom medijskom proizvodu, a može da čini razliku između angažovanja na nečijoj strani i rada u javnom interesu. To je izbor teme.

Naime, tema u Srbiji uvek ima baš mnogo, pa, nažalost, i za istraživačke novinare, koji su u potrazi za društvenim problemima. Tako da, uprošćeno govoreći, istraživački urednik na stolu može da ima teme vezane za razne političke i poslovne entitete i mora da bira – koju će istraživati, jer svi da se u so pretvorimo, ne bi nas bilo dovoljno da pokrijemo svu korupciju i kriminal u Srbiji. E, ako taj urednik konzistentno bira teme o osobama sa jednog kraja političkog spektra, bez obzira na važnost teme za građane, nije profesionalan i radi u nečijem interesu, bez obzira na to što su rezultat ponekad i potpuno kredibilne istraživačke priče. Često su to priče o tragičnom neuspehu kakvog državnog projekta ili sumnjivoj dodeli javnih sredstava, samo što će, u bogatoj ponudi takvih primera, politički ili poslovno opredeljen urednik uvek birati slučajeve za koje je odgovornost bila najveća u vreme vlasti stranaka koje su njegova stalna meta.

U isto vreme, stranke u Srbiji su izvanredno licemerne kada je istraživačko novinarstvo u pitanju. Kada su u opoziciji, naveliko koriste otkrića istraživačkih novinara za kritiku vlasti. Istraživački novinari prirodno biraju teme u vezi sa zloupotrebom moći, političke i finansijske, jer je to osnovna misija njihovog posla, a u Srbiji su te stvari gotovo sinonimi sa državom i vlašću. Državom, koja prečesto ne radi u korist građana, koju potkradaju armije ko-

rumpiranih zvaničnika, osiromašuju nesposobni poslušnici na odgovornim funkcijama i varaju stotine i hiljade poslovnih entiteta koji žele njenu pomoć i korist, ali ne žele da joj plate porez i poštuju njene zakone.

Čim se dogodi promena vlasti, međutim, ta „ljubav“ bivše opozicije prema nezavisnom, hrabrom i profesionalnom novinarstvu zgasne onog časa kad bude objavljeno nekoliko priča o njihovom rukovođenju. Ljude koje su nazivali „časnim profesionalcima“ počnu prvo da kritikuju da „ne znaju o čemu pišu”, pa da „rade za opoziciju“, zatim „protiv države“ i na kraju čak i da su „kriminalci“. Jednostavnu činjenicu da sada oni imaju moć i da je posao novinara da njih drže odgovornima i stalno proveravaju njihov rad i rezultate doživljavaju kao politički obračun i napad na sopstveni rejting.

Suštinski, sve stranke nastoje da imaju „svoje” novinare i medije, i mnoge kolege na to pristaju. Političarima je zbog toga teško da zamisle da postoje i oni koji ne rade ni za koga osim za građane, a da su sposobni novinari – računa se da će svako ko je u stanju da iskopa optužujuće činjenice o nekome pokušati to da unovči preko svoje (obično jadne) novinarske plate. Za to su, međutim, sami političari krivi, zajedno sa novinarima, urednicima i vlasnicima medija, koji na sve to pristaju. Jedni su sistem stvorili, drugi u njemu pohlepno učestvuju. Kada su na vlasti, političari zloupotrebljavaju medije i za odvratne političke i poslovne obračune, pa kada ta maca dođe na njihova vratanca, budu u potpunom šoku. To licemerje je još izraženije kada „medij” koji je uz vlast uništavao sasvim dostojne karijere i časne ljudske živote dopadne nemilosti te iste vlasti, kao što se to upravo događa sa tabloidom Kurir.

Upravo se zbog takvog odnosa prema novinarstvu veoma lako može dogoditi da, pod pritiskom ili, mnogo gore, za usluge, novac ili drugi interes, urednici počnu da biraju teme koje istražuju sve sem vlasti i njoj bliskih entiteta. Jer je vlast sasvim u stanju da ka sebi prijateljskim medijima usmeri novac ili kakvu unosnu protekciju, jednako kao i da omete poslovne aktivnosti medija i tako ih, praktično, uništi.

Izbor po pravilima i principima profesije

Događa se, takođe, da stranke na vlasti osnivaju sopstvene „istraživačke” organizacije, naravno preko posrednika. Retke su dovoljno uspešne da zavrede neku donaciju iz istih izvora iz kojih to čine nezavisne organizacije, već dobijaju novac na državnim konkursima ili direktno od nekog poslovnog entiteta, bliskog državi i stranci na vlasti. Ima, međutim, i onih koje su osvojile standarde profesije i sasvim uspešno dokazuju svoje tvrdnje o određenom segmentu političkog spektra i privrednim entitetima koji ga podržavaju.

Te organizacije će povremeno istraživati nešto u vezi sa ponekim disidentom iz vladajuće stranke, kako bi izgledalo da su neutralne, ali će zapravo neprekidno napadati opozicione političare i njihove finansijere. Za to vreme, tabloidi će se „pobrinuti" za nezavisne kritičare, istraživačke novinare i svakoga na koga im se pokaže prstom iz vlasti. Isto tako, njihove će priče uglavnom biti proizvedene po standardima koji su ispod kredibilnih i svaki ozbiljan novinar će vam lako ukazati na teške nedostatke koji dovode u pitanje same suštinske tvrdnje takvih medijskih proizvoda.

No, jednako su opasni i bezglavi napadi tabloida i inteligentniji nasrtaji pristrasnih istraživača. Zašto?

Zato što izbor teme definitivno nije ostavljen volji i političkim ili bilo kojim drugim ubeđenjima, stavovima i razmišljanjima urednika i novinara, već pravilima i principima profesije.

U Centru za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) teme se biraju po jasnim kriterijumima:

1. Važnost.

Koliko je tema važna, određuje se vrlo često prema broju građana na čije živote potencijalno može da utiče i po težini posledica koje može da ima. To je povremeno u koliziji sa atraktivnošću teme. Atraktivna tema, nešto manje bitna od druge, doneće vašoj organizaciji vidljivost i privući pažnju i na druge priče koje radite, možda i pomoći da se osvoje donacije na konkursima. Sve je to tačno, ali dužnost je svakog novinara da zastupa građane i da se često odluči i za temu koja je važnija za njih. Mudar i profesionalan urednik će pokušati da nađe resurse da se istraži i važnija i atraktivnija tema, ali je često situacija takva da je to nemoguće. Notorna je činjenica da ekonomske teme ne privlače veliku pažnju, na primer, iako su neobično važne za egzistenciju ljudi u Srbiji. Energetika je još dalje od razumevanja i brige većine građana, iako je to oblast bez čijeg sređivanja ova zemlja (a ni bilo koja druga) privredno jednostavno ne može da napreduje. Dobar primer je CINS-ova priča o izgradnji novog bloka Termoelektrane Kostolac B, koja otkriva čitav niz problema, uključujući i to da je podignut kredit od Kine, koji će uglavnom otići kineskim izvođačima radova, dok se u slučaju spora primenjuju – kineski zakoni. Sve to biće plaćeno novcem, ali i zdravljem građana Srbije. Priča je, po našoj oceni, jedna od najvažnijih koje smo ikada objavili, ali nije izazvala ozbiljne reakcije. Prošla je relativno nezapaženo. Pa ipak, može se nešto učiniti i na tom planu. Novinari su dužni danas ne samo da temeljno istraže ovakve teme već i da učine sve što je u njihovoj moći da ih naprave zanimljivijima, a da ih ne banalizuju. Tako će CINS o temi iz energetike napraviti zanimljive i kratke animacije za internet, vizuelizacije baza podataka, ilu-

stracije, video-komponente... A svi ti atraktivni proizvodi imaju samo jednu svrhu: da građani upamte i razumeju važnost činjenice da ova zemlja neće nigde bez potpune reforme energetskog sektora, da je trenutna sektorska politika veoma pogrešna i da su posledice po građane izvanredno negativne. Koncentracija korisnika, naročito na internetu, veoma je niska i borba za nju je teška, ali i značajna. Zato se za nju izdvajaju značajni resursi, jer šta vam vredi da istražite i dokažete nešto važno, ako to niko ne pročita ili ne pogleda?

a. **Pozitivna diskriminacija.** Po ovom kriterijumu važnosti, ugrožene grupe u društvu bi ostale potpuno nezastupljene u medijima. Romi, LGBT zajednica, žrtve trgovine ljudima, osobe sa kreditima u švajcarskim francima i tako dalje, nisu grupe koje mogu da dignu glas i odbrane svoje interese tek tako, zbog predrasuda, manjinskog položaja i iz brojnih drugih razloga. Ali upravo su ovakve grupe pravi test demokratičnosti jednog društva – zajednica koja se pobrine za one koji u njenim okvirima to ne mogu sami istinski je demokratska i nediskriminatorna. I obrnuto. Zato istraživački novinari biraju i teme iz ovih oblasti, ne bi li ukazali na probleme koji su van vidokruga države i društva uopšte.

2. Izvodljivost.

Ne vredi se baviti nečim što ne možete da završite. Uložićete šest meseci rada (koliko prosečno traje istraživanje u CINS-u), valjalo bi da možete na kraju nešto da objavite, zar ne? No, nekada je jasno da ne postoji način da se dođe do – dokaza. Možemo biti uvereni, čak potpuno sigurni da je priča istinita, ali nećemo je nikada objaviti bez dokaza, ne samo zbog toga što neko može da nas tuži već pre svega zbog toga što to nije vrsta novinarstva kojom želimo da se bavimo. Ponekad jednostavno nećemo imati dovoljno ljudi, novca ili vremena. Nažalost, ima mnogo odličnih priča na teme o ko-

jima bi građanima bilo veoma korisno da znaju činjenice, koje, međutim, još nisu istražene zbog nedostatka resursa ili puta do dokaza. Ipak, ništa se ne baca – kad-tad imaćemo resurse, ili će se pojaviti način da dokažemo tvrdnje. Ostaje samo da se nadamo da do tada neće biti svejedno da li se za problem saznalo ili ne. Prekršaji i krivična dela zastarevaju, izbori prolaze, ljudi bivaju opljačkani... Ali bez dokaza i resursa se – ne može. Retko, ali se ipak dogodi, početna teza priče ispostavi se kao pogrešna. Naravno da se takva istraživanja prekidaju ili preusmeravaju na srodne, ali validne teme. Na kraju, pojam adekvatnog konteksta, koji se često pojavljuje u ovom vodiču, i ovde je izuzetno važan. Svaka tema, baš kao i svaka činjenica, tek u adekvatnom kontekstu ima pravi značaj. Ako ne proširimo kontekst teme o čijem istraživanju razmišljamo, može se desiti da istražujemo samo detalj izuzetno složene i važne problematike. Obrnut slučaj bi bio da se bacimo na istraživanje sasvim dobre i važne teme, ali ubrzo utvrdimo da je kontekst toliko obiman da mi nemamo resurse da ga dobro istražimo.

3. Aktuelnost.

U istraživačkom novinarstvu aktuelnost je relativna. Proces dugo traje i veoma je teško takmičiti se sa „brzim“ medijima, bez obzira na to koliko su oni površni. U isto vreme, međutim, neke stvari se daju predvideti, kao redovni izbori (kojih, doduše, kod nas ima manje nego vanrednih), kraj fiskalne godine, kraj nekog sudskog procesa i tako dalje. Ako malo sinhronizujemo napore, sasvim je izvodljivo i da se naša priča objavi u vreme kada je najpotrebnija. Iako su otkrića istraživačkih novinara sama po sebi najčešće vrlo atraktivna, još su atraktivnija kada se tematski poklope sa relevantnim događajima koji sami po sebi usmeravaju pažnju građana na temu. Tako se dolazi do još većeg broja korisnika, a to je cilj svakog novinara – da što više građana sazna za važne činjenice koje će im pomoći da donesu odluke o svojim životima. Pa opet, najveća iskušenja za profesionalni integritet istraživačkih novinara često su povezana sa nastojanjem da se bude aktuelan. CINS je, na primer, imao pred same izbore u rukama priču o nelegalnom finansiranju izbora, ali je ona počivala na rukom pisanoj menici bivšeg visokog funkcionera jedne stranke. To po našim kriterijumima nije dokaz i priču nismo objavili, a možda nikada i nećemo. Ne može se reći, međutim, da nam nije bilo jasno koliku bismo vidljivost postigli objavljivanjem bilo čega na tu temu tokom kampanje. Isto tako, iako smo imali mnogo važnih činjenica o nasilju nad novinarima prilikom inauguracije predsednika Srbije, susreli smo se sa mogućnošću da ozbiljno naštetimo žrtvama nasilja i odustali, iako bismo verovatno izazvali veliku pažnju građana. Naš izbor je da ne postoji ništa što je vredno našeg integriteta, pa ni aktuelnost i senzacije.

Istraživanja o političarima

Gotovo svaki novinar na svetu duboko je ubeđen da ima „osećaj“ za dobru temu. No, pre nego po osećajima, valjalo bi teme selektovati po pravilima i principima, pa među istaknutim problemima koje zaista treba istražiti primenjivati osećaje do mile volje. Tako čovek bar zna da ne istražuje gluposti ili i nehotice čini usluge političarima i poslovnim ljudima.

Iako nas politika uopšte ne zanima, pošto se bavimo prljavim novcem i protivzakonitim postupcima moćnih ljudi i organizacija, u većini slučajeva, u komplikovanom procesu (više niko ne krade na jednostavan način) u kojem je neko došao do nezakonite ili nemoralne koristi, nađe se i neki političar. Mi ćemo istraživati ko je od političara „zaboravio” da prijavi neku imovinu, firmu ili prihod Agenciji za borbu protiv korupcije. Ne zanima nas kojoj stranci pripadaju ti ljudi, potpuno nam je svejedno. Ako su te osobe oštetile građane i državu, naći će se u priči i to zaista nije naš problem, osim u smislu da smo i mi građani koji žele da žive u uređenom, a ne kleptokratskom društvu.

Vodivši se ovim kriterijumom, u preko 180 istraživačkih priča koje je CINS objavio nisu izostale osobe iz bilo koje važnije političke stranke u Srbiji, osim onih koji su odnedavno na sceni i nisu imali mnogo prilika da se bave našim zajedničkim parama. To je tužno svedočanstvo o političkom sektoru koji, iako neprekidno biva uhvaćen sa rukom u činiji sa kolačićima, jednako neprekidno kuka do neba kako mu se nepravedno ne veruje. Zašto bi im iko verovao posle svih ovih decenija korupcije koja je dovela zemlju do ivice ponora? E, jedini koji ih iz profesionalnih i etičkih razloga bez jasnih dokaza tretiraju kao nevine i časne ljude su – profesionalni istraživački novinari, zbog poštovanja pretpostavke nevinosti, koja je, uostalom, deo Kodeksa novinara Srbije. Bilo bi lepo da to političari umeju da cene. Ali ne umeju.

Profesionalni istraživački novinari čine usluge samo građanima i samo svojim izveštavanjem. Ostali, kako im se zalomi. Žao nam je, niko ih nije terao da rade koruptivne, zakonom zabranjene ili nemoralne stvari. A mi ćemo birati teme po važnosti, izvodljiivosti i aktuelnosti, sve dok ih bude. Vrlo bismo voleli da naše najvažnije priče budu o uobičajenom kriminalu ili sitnoj korupciji i da gore od toga ne budemo u stanju da pronađemo.

Do tada, međutim, dragi moćnici, nemojte se ljutiti na nas samo zbog toga što smo dobri u svom poslu.

5

Etika u istraživačkom novinarstvu

Ako se otkrije da je istraživački novinar uradio nešto etički pogrešno, sasvim je moguć medijski napad baš na taj detalj, koji će skrenuti pažnju sa činjenica koje priča otkriva. A zamke su na svakom koraku

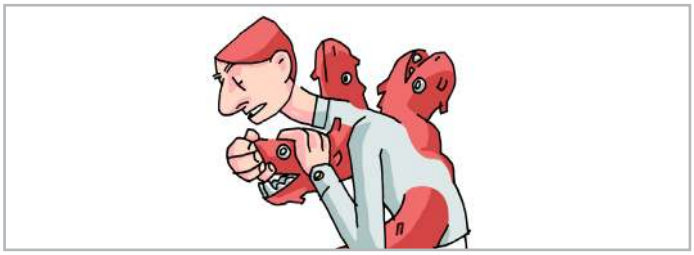

Piše: Branko Čečen

Direktor CINS-a

Etika u novinarstvu, uprošćeno rečeno, jeste pokušaj da se nikome ne učini šteta objavljivanjem informacija ili drugom aktivnošću u sklopu novinarskog posla. Ali pošto istraživačko novinarstvo ide za skrivenim, važnim informacijama, onaj ko to skriva svakako će se osetiti oštećenim. Dakle, ne možemo to da izbegnemo baš uvek, a ponekad nije ni potrebno – ako je neko, na primer, proneverio pare građana, to mora da se zna. Iako nikome ne želimo zlo, manja je šteta od duševnog bola počinioca, nego ona koja je nastala po građane i državu. Od tog novca su, na primer, mogli biti kupljeni inkubatori za prevremeno rođenu decu, a važno je da znamo i ko je to uradio, kako, ako je moguće, i zašto, kako bi policija, tužilaštva i ostali mogli da spreče slične stvari. Ako hoće. I smeju. Kao i da se javnost pobuni ako tog čoveka ponovo pokušaju da postave na javnu funkciju.

Veoma je, međutim, važno razumeti koliko je etika komplikovana i osetljiva stvar, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog toga što mnogo novinara u Srbiji uopšte ne želi da se preterano bavi njome i smatra je frustrirajućom preprekom u lovu na ekskluzivu. U nasumičnoj anketi među polaznicima trening programa koji drži Centar za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS), na pitanje „Ko je pročitao etički Kodeks novinara Srbije“ dobijeno je između 10 i 20 procenata pozitivnih odgovora. Pitanje u vezi sa nekoliko zakona koji neposredno i posredno uređuju našu profesiju daje još manje ohrabrujuću sliku. Zašto je to tako, nije sasvim jasno, ali mora da je jedna od okolnosti koje doprinose situaciji i to što redakcijska okruženja nisu sklona da se bave etikom, već produktivnošću. Lično nikada u životu van sopstvene organizacije nisam čuo urednika da pita novinara: „A da li si toj osobi objasnio šta može da joj se desi kada objavimo njenu izjavu?“ Što je profesionalna obaveza, pa i u Kodeksu. S druge strane, da sam svaki put kada sam čuo: „Šta ga cifraš, otkucaj to i juri na ovaj drugi događaj, imaš dva sata da uzmeš izjave i napišeš tekst” dobio novac, verovatno bih bio bogat kao što u Informeru i

tvrde za istraživačke novinare. Ta dva teksta za jedno pre podne u dnevnim novinama ne mogu da se proizvedu kako treba, ni pod kakvim okolnostima. Ako se javi etička dilema, pogađate, tim gore po nju.

Važnost etike za istraživačke novinare

Osim profesionalnih, postoje i drugi dobri razlozi da istraživački novinari posebnu pažnju posvete etičnosti svojih postupaka. Naime, ako se otkrije da je istraživački novinar uradio nešto etički pogrešno, sasvim je moguć medijski napad na taj detalj, koji će skrenuti pažnju sa činjenica koje istraživačka priča otkriva. A zamke su na svakom koraku.

Naš kolega, beogradski istraživački novinar, šest je meseci jurio više direktora tajkunskog preduzeća da odgovore na pitanja o dokumentima koja su potpisivali. Svi su odbijali da govore, osim jednog koji je prešao u drugu firmu. Taj se nije javljao ni na jedan od tri broja telefona dostupna novinaru. Sve dok kolega nije po ko zna koji put okrenuo kućni broj telefona. Javio se dečak od šest-sedam godina, rekao da tata nije tu i ponudio broj njegovog mobilnog telefona. Novinar je prihvatio i ispostavilo se da taj broj nije imao. Pozvao ga je i uspeo da ubedi čoveka da priča, pod uslovom da mu ne objavi ime.

No, novinar nikome nije rekao odakle mu nov broj telefona sve dok nije prošlo baš podosta vremena od objavljivanja priče. Nije način na koji je došao do jednog izvora (čak ne ni ključno važnog za suštinu priče) uticao na njenu tačnost, važnost ili aktuelnost. Sam dečak nikakvu štetu nije pretrpeo, verovatno niko ne zna šta je uradio, a moguće je da se toga ni ne seća. Ali je definitivno tačno da je vrlo neetično upotrebljavati decu u našem poslu na bilo koji način, i po Kodeksu, bez pristanka roditelja i dece same, pa i o tome mora dobro da se razmisli. Treba samo zamisliti da neko to uradi vašem detetu. Uostalom, dečak nije trpeo štetu, ali ju je mogao trpeti i to je dovoljan razlog da se tako nešto ne uradi.

Nažalost, u srpskim medijima svakodnevno srećemo mnogo grublje primere novinarskog kršenja ne samo etike nego i osnovne ljudskosti. To što su naše kolege istraživački novinari često žrtve takvih medijskih hajki, iako je to veoma nepravedno, neprofesionalno, duboko neprijatno, a ponekad i opasno, nije razlog da i mi pribegavamo neetičnim postupcima u lovu na dokaze za svoje priče. Štaviše, u istraživačkom novinarstvu etika je možda i važnija nego u drugim žanrovima profesije. Za to postoji nekoliko razloga.

Prvi je svakako to što je istraživanje jedan od mogućih vrhunaca profesije i važno je da se baš u ovoj oblasti pokaže da je moguće, čak i u Srbiji, raditi po svim međunarodno prihvaćenim standardima, pa i etičkim.

Drugi leži u činjenici da u svaku priču ulažemo ogroman deo svojih profesionalnih života i da bi bilo nesmotreno izložiti taj rad kritikama, a rezultate istraživanja relativizaciji zbog etičkih prekršaja.

Treći je mogućnost žalbe regulatornim i samoregulatornim telima, kao i tužbe sudu. To nije ni prijatno, ni jeftino iskustvo (u slučaju sudskog procesa), a mi često nismo u situaciji da plaćamo adekvatnu pravnu zaštitu, posebno ne eventualne odštete.

Četvrti i najvažniji razlog jeste odgovornost prema drugim ljudskim bićima. Odgovorni smo prema svojim izvorima i njihovoj dobrobiti i bezbednosti. Odgovorni smo čak i prema onima čije greške i nepočinstva istražujemo, ne zato što su oni zaslužili nešto dobro, već zato što želimo da se razlikujemo od njih po tome što sve radimo sa ciljem da građani dobiju važne informacije, a društvo priliku da svoje greške ispravi i učini život pojedincima boljim i pravednijim.

U suštini, drugi razlozi do ovog četvrtog ne bi ni trebalo da su nam potrebni, ali svet je komplikovano mesto, a Srbija posebno.

Poznavanje i primena Kodeksa

Kodeks novinara Srbije krovni je dokument o etici u radu novinara u Srbiji i jedan od retkih oko kojeg su se složile sve relevantne novinarske organizacije. Pravila u njemu razrađena su dovoljno detaljno da regulišu sve do sada identifikovane značajne probleme koji su se pojavili u našem novinarstvu. Ne postoji nijedan izgovor da svaki novinar u Srbiji ne poznaje Kodeks u potpunosti. Pokušajte na sudu da kažete da „niste znali" da zakon zabranjuje krađu i odgovoriće vam da odrasli ljudi moraju da poznaju zakone. Kodeks je naš osnovni zakonik i svi novinari moraju da ga poštuju. Ako ga ne poštuju – nisu novinari.

Štampani i internetski mediji u Srbiji, kao i novinske agencije (izdavači, vlasnici i novinari), osnovali su Savet za štampu. Ovo je samoregulatorno telo, odnosno mediji su razumeli da je bolje da sami kontrolišu primenu Kodeksa nego da to čini država zakonima i sudstvom, kada god je to moguće. Savet za štampu je od aprila do decembra 2016. godine, analizirajući osam najvažnijih dnevnih listova, zabeležio 4.993 teksta u kojima je prekršena bar jedna tačka Kodeksa, što je drastičan skok od 49 odsto u odnosu na isti period 2015. godine (uz ogradu da su u međuvremenu ugašene Naše novine, a umesto njih počeo da izlazi Srpski telegraf), kada je zabeleženo 3.357 medijskih sadržaja sa prekršajem Kodeksa.

Broj tekstova kojima je prekršen Kodeks novinara Srbije
Za period april - decembar, 2015 - 2016.

Dnevni list	2015.	2016.
Alo	495	739
Blic	675	511
Večernje novosti	305	265
Danas	32	89
Informer	1025	1071
Kurir	669	994
Politika	51	46
Srpski telegraf		1278
Naše novine	105	
Ukupno	3357	4993

Izvor: Savet za štampu

Ove hiljade prekršaja su u isto vreme i hiljade povređenih osoba, milioni obmanutih ili zloupotrebljenih građana i hiljade novinara koji ne znaju, ne žele ili nisu u situaciji da poštuju osnovne zakone svog posla. Sve to zajedno svedočanstvo je o dubokoj, teškoj krizi novinarstva, a time i samih temelja demokratije u Srbiji.

Tim je važnije da istraživački novinari, predstavnici vrhunca naše profesije, budu fanatično etični. Oni moraju da budu primer koji govori da se može bolje, čak i ovde.

6

Proces rada na istraživačkoj priči

Ako priču ne možemo da objasnimo sami sebi, kako ćemo čitaocima?

Piše: Dino Jahić

Glavni i odgovorni urednik CINS-a

Najveće razočaranje koje mladi novinari dožive na treninzima Centra za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) nastupa kada shvate da je u istraživačkom novinarstvu reč o mukotrpnom, užasno napornom i neretko veoma dosadnom poslu. Mnogi od njih istraživačkog novinara doživljavaju kao superjunaka koji je slavan, bori se protiv nepravde i ima neke tajne moći i veštine. U stvarnosti, obično je reč o štreberima koji su spremni da sate svog vremena provedu čitajući dokumente i analizirajući stotine i hiljade podataka, da bi otkrili i potvrdili samo jednu informaciju. Istraživački novinar je mnogo više Klark Kent, a mnogo manje Supermen.

Kada je Centar za istraživačko novinarstvo iz Sarajeva (CIN), u kojem sam nekada radio, pripremao bazu podataka o imovini političara, prvu i najobuhvatniju takvu bazu na ovim prostorima, bili su potrebni meseci rada kako bismo potvrdili biografije političara, stupili u kontakt s njima, dobili podatke iz katastara, sudova i drugih institucija. Iz baze su kasnije nastajale priče, na kojima je, opet, trebalo raditi često i mesecima.

CINS je pola godine pripremao bazu podataka o procesuiranju funkcionera u postupcima koje pokreće Agencija za borbu protiv korupcije. Baza je ugledala svetlost dana u julu 2016. godine, a tek posle toga počeli smo objavljivati istraživačke tekstove – na nekima još radimo. I nije ovakav istraživački postupak svojstven samo CIN-u ili CINS-u. Tako rade Propablika, Boston gloub (ako niste, pogledajte film „Spotlajt“), mreža istraživačkih centara i novinara Organized Crime and Corruption Reporting Project (OCCRP), kao i svi drugi istraživački novinari u svetu.

Dakle, pisanju i objavljivanju jedne istraživačke priče prethode stotine sati rada. Taj proces je u suštini jednostavan kada se sve radi kako treba, ali ima svoje faze. Počinje se izborom teme, pripremom i predistraživanjem, da bi se potom postavila hipoteza i obavio veći deo istraživanja, uključujući

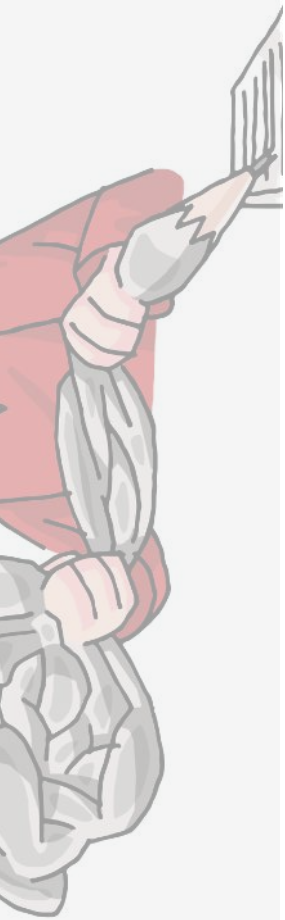

intervjue i dobijanje podataka preko zahteva za pristup informacijama. Sve to vreme novinar i urednik razgovaraju i prilagođavaju istraživanje informacijama koje dobijaju. Paralelno s ovim procesom razmišlja se i o izradi pratećih elemenata priča, ilustracija, grafika, vizualizacija. Nakon što je prikupljen veći deo činjenica piše se prvi draft priče, a slede uređivanje/dorađivanje priče, provera činjenica i, na kraju, objavljivanje i promocija teksta. Svi koraci detaljnije su objašnjeni u nastavku ovog teksta.

Početak je najteži

Svako istraživanje počinje pitanjem koje novinar sebi postavi nakon što je nešto pročitao, saznao, povezao. To pitanje ponekad nastane kao rezultat izjave funkcionera ili pročitane kratke vesti iz ekonomije sa dvadeset i neke stranice u novinama. Mi u CINS-u dosta pažnje posvećujemo temama na kojima smo već radili, pa se trudimo da ih, koliko je to moguće, i dalje pratimo. Nekada ideje za istraživanje dobijamo od naših izvora iz različitih oblasti, a nekada nam teme prijavljuju sami građani. U poslednje vreme obraća nam se zaista mnogo ljudi, što tumačimo kao znak da institucije ne rade dobro svoj posao. Nažalost, mi prosto ne možemo da stignemo da se bavimo svim tim pričama – trebalo bi da nas bude deset puta više i da smo raspoređeni po celoj Srbiji, a ne samo u Beogradu. U jednom od ranijih tekstova ove publikacije već smo naveli da pri izboru tema koristimo nekoliko kriterija, pre svega da priča mora da bude važna što većem broju ljudi i da otkriva do tada nepoznate činjenice, pa tako i odlučujemo o pričama koje ćemo raditi.

U svakom slučaju, istraživanje počinje tako što novinar uoči da postoji nešto nerazrešeno, neodgovoreno, neobjašnjeno. Zašto podižemo kredit za izgradnju novog bloka Termoelektrane Kostolac B, kad smo se obavezali na smanjenje emisije štetnih gasova? Zbog čega građani ovako skupo plaćaju grejanje? Kako je moguće da suđenje u slučaju Mire Marković i ostalih traje duže od 13 godina?

Prvi odgovor na sva ova pitanja dobija se predistraživanjem. To je faza elementarnog upoznavanja s temom, koja određuje dalji tok istraživanja. Preliminarno istraživanje podrazumeva saznavanje svih lakše dostupnih informacija, uključujući zakonsku regulativu, pres kliping, obaveštenja na sajtovima nadležnih institucija, istupe u medijima ključnih sagovornika, prve kontakte sa institucijama, pa i poneki intervju, pretragu onlajn dostupnih registara itd. Sumiranje svih ovih informacija daje trenutnu sliku o određenoj temi, background koji kasnije može da bude koristan pri pisanju priče.

Ipak, ovaj deo istraživačkog procesa, koji obično traje između jedne i pet sedmica, u zavisnosti od složenosti teme, pre svega je važan u kontekstu

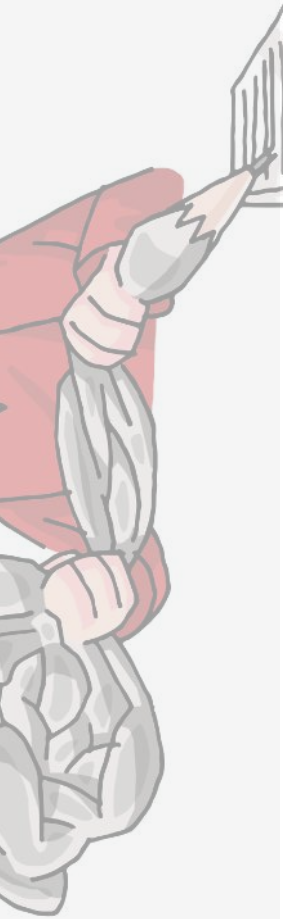

utvrđivanja da li priče uopšte ima. Nije se jednom dogodilo da predistraživanje pokaže kako nismo imali dobre početne informacije, ili da stvari nisu onakve kakvim su nam se učinile, odnosno da problema nema, pa od priče odustanemo. To je iritirajuće, ali nema istraživačkog novinara kome se to barem jednom nije dogodilo.

Događaju se i greške. Ja sam najveću napravio kada predistraživanje nisam uradio dovoljno detaljno, pa sam kod važnog sagovornika otišao nespreman, da bi mi on u jednom trenutku na pitanje otprilike odgovorio: Ali mi smo nedavno doneli podzakonski akt kojim je taj problem rešen. Naravno da sam iščitao zakon i ono što su mediji o tome pisali, ali sam propustio da otkrijem i novi podzakonski akt. Ali je bolje da se takvi propusti, ako već moraju, dogode u ovoj, početnoj fazi rada, nego kasnije kada ih je nemoguće ispraviti. Da je sagovornik kod kojeg sam se pojavio delimično spreman bio ključan, vrlo je moguće da kasnije, nakon što bih proverio nova saznanja, ne bi pristao da sa mnom ponovo razgovara. I to bi me ostavilo u problemu – pričali jesmo, ali o najvažnijoj informaciji nismo.

Preko 200 zahteva za pristup informacijama – za samo jednu priču

Ako predistraživanje pokaže da neki problem zaista postoji, ili barem ostavi dovoljno prostora za sumnju da je tako, počinje pravo, detaljno istraživanje. Novinar i urednik razgovaraju, donose odluke i prave plan rada. Razmišlja se o tome koliko je potrebno vremena, novca i ljudi, pa se u skladu s tim postavljaju i rokovi. U startu nastojimo da postavimo hipotezu i damo odgovor na neka osnovna pitanja, kako bi nam kasnije bilo lakše. Kao uredniku, meni je važno da od početka imamo jasno utvrđeno šta je priča i obično pokušavam da nateram novinare da mi suštinu teksta objasne u jednoj rečenici. Sve dok to ne možemo da uradimo, imamo problem – ako ne možemo tekst da objasnimo sami sebi, kako ćemo čitaocima? Kada sročimo tu jednu rečenicu, koja mora jasno pokazati da će biti vredna čitanja, ona kasnije vrlo često postaje lid priče.

Takođe, određujemo maksimum i minimum priče. U slučaju istraživanja nelegalne eksploatacije šljunka, maksimum bi verovatno bio da dokažemo koje tačno firme, na kojim mestima i kada nelegalno iskopavaju šljunak. Minimum bi bio da jednostavno pokažemo da problem nelegalne eksploatacije postoji. Istraživački novinari uvek teže da dostignu maksimum, ali pritom vode računa da imaju obezbeđene informacije za minimum priče. Ako je maksimum iz nekog razloga nemoguće dokazati, a novinar nije prikupio dovoljno informacija za minimum, nekoliko meseci rada propada, a to je onda neefikasno i uzalud potrošeno vreme. Vođenjem računa o minimumu praktično je nemoguće ostati bez priče.

CINS-ovo istraživanje u proseku traje šest meseci. Naravno, za neke priče je dovoljno nekoliko sedmica, ali na nekima radimo i više godina. To su obično slučajevi kada institucije odbijaju da nam dostave najvažnije dokumente, kao u slučaju doktorata Jorgovanke Tabaković, koji smo prvi put tražili u aprilu 2014, a dobili ga u junu 2016. godine.

Korišćenje Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja jedna je od naših ključnih metoda za dobijanje informacija. Samo za jednu priču, o tome kako srpsko pravosuđe procesuira slučajeve teškog kriminala i korupcije, poslali smo preko 200 zahteva – svim pravosudnim institucijama. Nakon što smo dobili stotine stranica dokumenata, sve smo to prebacivali u Excel, sortirali, analizirali i na kraju dobili statistiku kakvu nemaju ni državne institucije, a koja pokazuje da izjave vodećih političara o uspešnoj borbi protiv korupcije – nisu tačne. Otežavajuća okolnost u Srbiji, ona koja nas često usporava, jesu neažurne evidencije institucija, kao i činjenica da znatan broj dokumenata dobijamo u štampanom formatu, nekada čak i rukom pisanih, pa dosta vremena trošimo na prekucavanje tih podataka u kompjuterske, obradive formate.

Nekada nije lako ni odrediti institucije kojima se treba obratiti. Kada smo istraživali nelegalnu eksploataciju šljunka i peska otkrili smo da je nadležnost podeljena na tri nivoa: Beograd, Vojvodinu i ostatak Srbije. Pritom su na svakom nivou po tri institucije nadležne za podatke koji su nas interesovali. Umesto jednog zahteva, Ministarstvu poljoprivrede i zaštite životne sredine, kako smo originalno planirali, morali smo poslati devet. Ali preliminarnim istraživanjem zapravo smo uštedeli vreme koje bismo izgubili čekajući odgovor od institucije koja nema tražene informacije.

Osim dobijanja podataka putem zahteva, istraživački proces podrazumeva i

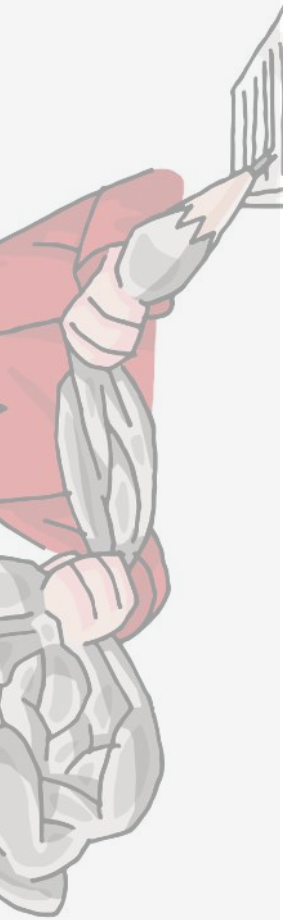

niz drugih koraka, uključujući detaljniju pretragu registara (Agencija za privredne registre, Portal javnih nabavki...), uvid u sudske, finansijske i druge dokumente, razgovor sa ekspertima, sa oštećenima, sa osobama koje imaju direktna saznanja o temi ili su učestvovala u događajima važnim za priču, itd. U svakom slučaju, nastojimo da konsultujemo što više izvora i pokrijemo sve bitne aspekte određene teme – a za to je potrebno mnogo vremena.

Tokom istraživačkog procesa ključna je konstantna i pravovremena komunikacija između novinara i urednika, kao i konsultovanje s drugim članovima istraživačkog tima, prevashodno radi pravovremene reakcije, ukoliko se, na primer, dogodi da dobijene informacije ne odgovaraju postavljenoj hipotezi i značajno menjaju ugao priče. Nakon svakog važnog saznanja praktično se donosi odluka da li sa istraživanjem idemo dalje i u kom pravcu. Nema logike da dalje istražujemo neku privatizaciju ako dokumenti i sagovornici ukazuju na to da ona nije sporna iako nam je preliminarno istraživanje davalo drugačiju sliku.

Objavljivanje i promocija teksta

Kada imamo dovoljan broj informacija i sve su važne teze potvrđene, pišemo prvi draft priče, obično pre intervjua sa najvažnijim sagovornikom. Suština je u tome da se na taj razgovor ne ide nespreman i da novinar mora u potpunosti da vlada temom i dokazima, a pisanje prvog drafta najbolja je priprema. To, naravno, ne znači da priču ne menjamo i ne prilagođavamo ako nam taj sagovornik ponudi validne dokaze i argumente koji idu u prilog njegovoj verziji događaja.

Po završetku istraživačkog posla i posle pisanja finalne verzije teksta, na scenu u CINS-u stupaju fact-checkeri, osobe koje se tada prvi put uključuju u istraživanje i koje nezavisno proveravaju svaku činjenicu u tekstu, o čemu će više reči biti u jednom od narednih tekstova publikacije.

Ni kad je tekst konačno napisan, uređen i proveren, ne znači da je završen i rad novinara. Koliko god to istraživačkim novinarima bilo teško da pojme, više nije dovoljno imati samo važne i nove informacije i zanimljivo napisan tekst. U svetu digitalnih medija, u kome ključnu ulogu imaju društvene mreže, veoma je važno na koji ćete način priču promovisati i koje će ona prateće elemente imati ako želite da dođe do što većeg broja ljudi. Pritom se, ako želite da vas shvate ozbiljno, ne možete koristiti naslovima-mamcima, poput: „Ako kliknete na OVAJ tekst CINS-a, nećete POVEROVATI koji SRBIN je PRONEVERIO MILIONE“. To bi bilo neetično i neprofesionalno.

Stoga, veliku pažnju posvećujemo i planiranju promocije tekstova. Ponekad ih objavljujemo u saradnji sa drugim medijima, poput nedeljnika Vreme, dne-

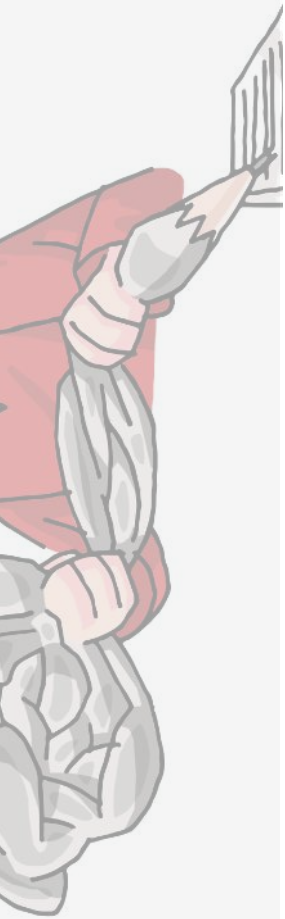

vnog lista Danas ili agencije Beta – svi oni dopiru i do drugačije publike u odnosu na CINS, a glavni cilj je da što veći broj ljudi dobije informaciju.

Ponekad imamo najave na društvenim mrežama i dva dana pre objavljivanja teksta, pripremajući teren za njegovu bolju promociju. Mreže su danas neminovnost i što se pre prilagodite, počnete da pripremate zanimljive, a istovremeno tačne i profesionalne postove, veća je šansa da budete uspešni u promociji svog istraživanja. Takođe, uz tekstove smo počeli objavljivati i ilustracije, kada smo shvatili da se ljudima to sviđa i da im je često zanimljivije od obične fotografije, a gotovo svaku priču prati i kraći video u kojem su sumirane ključne informacije. Infografike nekada pravimo sami, u nekom od onlajn dostupnih programa, poput Piktocharta, a u nekim slučajevima angažujemo i profesionalce.

Fantastičan je osećaj kad tekst konačno bude objavljen i to je momenat u kojem istraživački novinar na trenutak ipak postaje Supermen, posebno ako priča ima veći odjek. Ali nikada ne zaboravljamo da iza tog fantastičnog osećaja stoje ogroman rad i velika odricanja, čega su osim nas, verovatno jedino svesni članovi naših porodica i prijatelji, koji to dobro osećaju na vlastitoj koži.

Pretraga arhive sajtova

S obzirom na to da se sajtovi institucija često menjaju, ali i da je arhivi na nekima od njih teško pristupiti, dobro rešenje za taj problem jeste sajt **archive.org**. On funkcioniše tako što u pretraživač ukucate naziv sajta čiju istoriju želite da gledate, potom se otvara kalendar, po godinama i mesecima, na kome su označeni datumi na koje je memorisan izgled određene stranice. Otvaranje stranice zaista pokazuje kako je ona izgledala na dati datum.

CINS-u je ovaj sajt bio od ključne važnosti kad smo radili istraživanje o organizacijama koje u zamenu za novac daju nagrade institucijama, firmama i pojedincima sa eksjugoslovenskog prostora. Neke od tih organizacija postoje godinama i s vremenom su počele da prikrivaju podatke na novim internet stranicama, pa smo upravo zahvaljujući **archive.org** dobili ključne informacije o ranijim dobitnicima nagrada, ali i o osobama koje ih vode.

7

Otvorene baze podataka

Istraživački novinari nemaju slobodu da svoj posao rade bilo kako drugačije osim temeljno, sveobuhvatno i sa dubokim razumevanjem

Piše: Anđela Milivojević

Novinarka CINS-a

U Srbiji trenutno postoje desetine javno dostupnih, besplatnih baza podataka, koje sadrže dragocene informacije o firmama, sklopljenim poslovima, transakcijama, nekretninama, političarima, sudskim postupcima, imovini i drugim zabeleškama koje u velikoj meri ubrzavaju i olakšavaju novinarsko istraživanje. Državne institucije su u poslednjih nekoliko godina učinile napor da informacije kojima raspolažu postanu transparentnije i dostupnije građanima, pa su napravile sajtove sa organizovanim i pretraživim podacima koji su dugo bili skriveni po arhivama nedostupnim javnosti.

Srećna posledica ovako povećane transparentnosti državnih organa je da, na primer, danas brzo i lako možete da saznate iznose plata svih 250 narodnih poslanika, svakog lokalnog gradonačelnika ili predsednika opštine, kao i informacije sa kojim su turističkim agencijama osnovne škole sklapale ugovore za ekskurzije od 2006. do danas, da li je zgrada u kojoj planirate da kupite stan upisana u katastar i ko je vlasnik, dokle je stigao sudski postupak u kojem se tužite sa nekim investitorom... Sve to i još mnogo toga danas možete besplatno, brzo i lako saznati putem interneta.

Način na koji mediji u Srbiji pokrivaju događaje jasno govori da malo novinara i redakcija koristi ove baze, što je velika šteta.

Otvorene baze podataka daju građanima i novinarima potpuno nov način da se informišu ili istraže ono što ih zanima. Njihova najveća vrednost, pored lake dostupnosti, jeste (preovlađujući) kvalitet informacija. Govorimo o podacima iza kojih stoji država, njene institucije i njihove provere.

Jedan od glavnih izazova sa otvorenim bazama podataka je prvi korak – kako početi, kako se navići da informacije tražimo kod pouzdanih izvora, u ovom slučaju u bazama podataka, a ne u medijima ili od „živih izvora"?

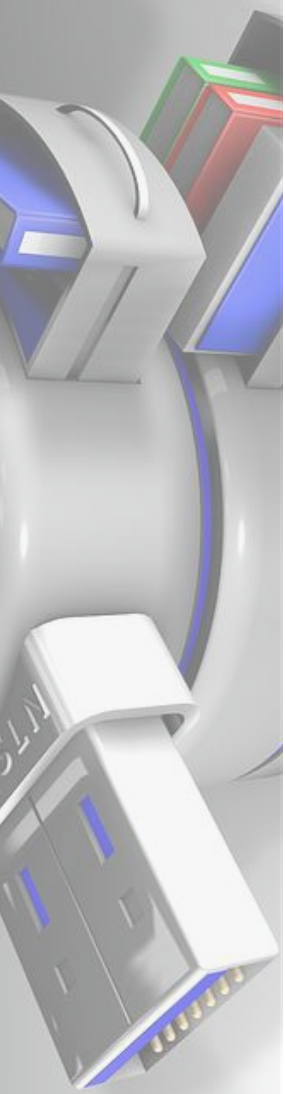

Ni sledeći korak nije manje važan: kako razumeti tačan značaj podataka koje nam ove baze prikazuju?

Ako vam neko kaže „pročitao sam u novinama“ da je neka firma u stečaju ili propada, vi lako možete to proveriti koristeći nekoliko besplatnih baza podataka kojima rukovode državne institucije. Tako ćete medijsku tvrdnju bez navedenog izvora pretvoriti u činjenicu brzo i lako. Nekada je taj posao bio neizvestan, težak i dugotrajan. Sada samo treba malo naučiti kako se koriste baze i zaći malo dublje u značenje podataka koji su na raspolaganju.

Ove zbirke podataka su toliko korisne, da istraživačkom novinaru ne prođe dan, a da ne ode na sajt jedne od ovih institucija i ne pristupi nekoj od baza. Prosto je nemoguće zamisliti tekst o firmi nekog političara koji nije nastao na osnovu podataka prikupljenih na ovaj način. Priče o pranju novca, javnim nabavkama, kontaktima organizovanog kriminala, biznisa i politike… Sve je to izvodljivo u razumnom roku, uz ključnu pomoć lako dostupnih informacija sa stranica državnih ustanova raznih vrsta.

Zbog svega toga, navešćemo neke od javno dostupnih baza podataka u Srbiji, odnosno one bez kojih se prosto ne može u istraživačkom novinarstvu.

1. Agencija za privredne registre - www.apr.gov.rs

Znate li da u Srbiji trenutno postoji preko 128.000 firmi, 550 turističkih agencija, preko 13.000 sportskih udruženja, saveza i društava i tačno 69 stranih udruženja?

Svi oni upisani su u bazu podataka Agencije za privredne registre (APR), koja od 2005. godine vodi posao registrovanja svih oblika firmi i preduzeća u Srbiji. Ovaj posao ranije je bio razbacan po službama trgovinskih sudova po celoj zemlji. Donošenjem zakona o APR-u svi podaci su centralizovani i omogućen im je pristup putem sajta, bez obzira na to u kom se gradu Srbije ili sveta građanin nalazi.

Registri koje vodi APR, trenutno njih 21, predstavljaju javno dostupne službene evidencije iz kojih državni organi, kao i fizička i pravna lica, mogu pribaviti podatke pretragom linkova na sajtu.

Ko je vlasnik firme i koliko procenata vlasništva ima, kada je postao vlasnik ili kada je prodao firmu, ko je direktor, šta piše u finansijskim izveštajima, da li je pokrenut stečaj... Sve to nalazi se na sajtu APR-a. Tu su i podaci za preduzetnike, medije, sportska i druga udruženja, fondacije ili strana predstavništva.

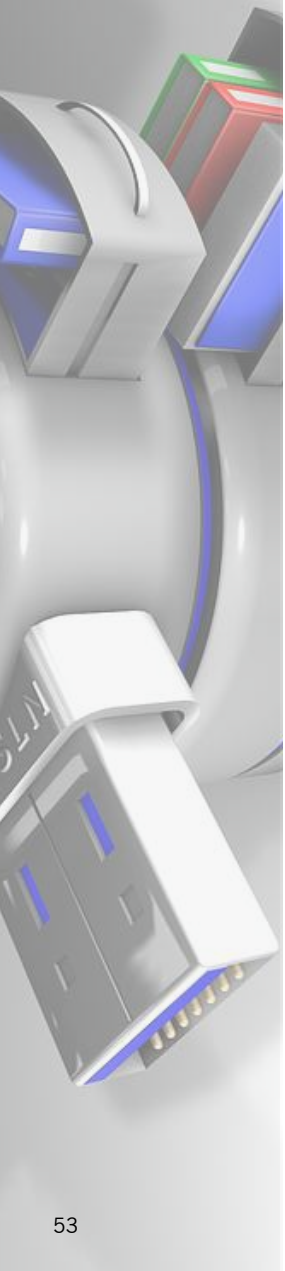

Tako će jednostavno ukucavanje imena firme „Delta holding“ pokazati da je osnovana 1997. i da su, iako je u javnosti poznata kao Miškovićeva firma, njeni vlasnici zapravo dve kiparske firme.

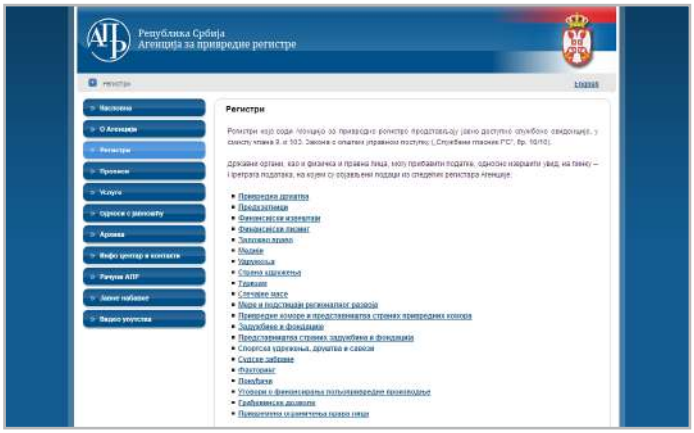

Pretragom APR-a i poređenjem podataka o vlasnicima pet produkcijskih kuća CINS je uspeo da otkrije mrežu povezanih firmi i lica oko Sremske televizije, koja je 2015. uspela da dobije iz budžeta 30 miliona dinara. Finansiranje medija može se istraživati i pretragom Registra medija koji APR vodi od 2015.

Da je firma Čedomira Jovanovića radila sa firmom Milana Beka na državnom projektu izgradnje hotela na Staroj planini, novinari CINS-a pronašli su između ostalog upravo na sajtu APR-a, u delu koji prikazuje podatke o založnom pravu. Pretraga založnog prava, na primer, daje podatke i o ugovorima fudbalera koje su klubovi poput Crvene zvezde ili Partizana založili.

2. Centralni registar, depo i kliring hartija od vrednosti - www.crhov.rs

Kada je bivši ministar ekonomije i regionalnog razvoja Mlađan Dinkić 2008. godine govorio o 1.000 evra po akciji koje će građani dobiti nakon privatizacije nekoliko najvrednijih državnih preduzeća, mislio je na javna preduzeća koja su postala akcionarska društva i time stekla pravo da trguju akcijama na berzi.

Sve firme, kako državne tako i privatne, koje su akcionarska društva, registrovane su u instituciji koja se zove Centralni registar, depo i kliring hartija od vrednosti (CRHOV). Ova institucija vodi sajt na kome se mogu pronaći podaci o svim akcionarima – pravnim ili fizičkim licima, kao i to koliko ko trenutno akcija poseduje. Na ovom sajtu nalazi se i statistika vlasništva akcionarskih

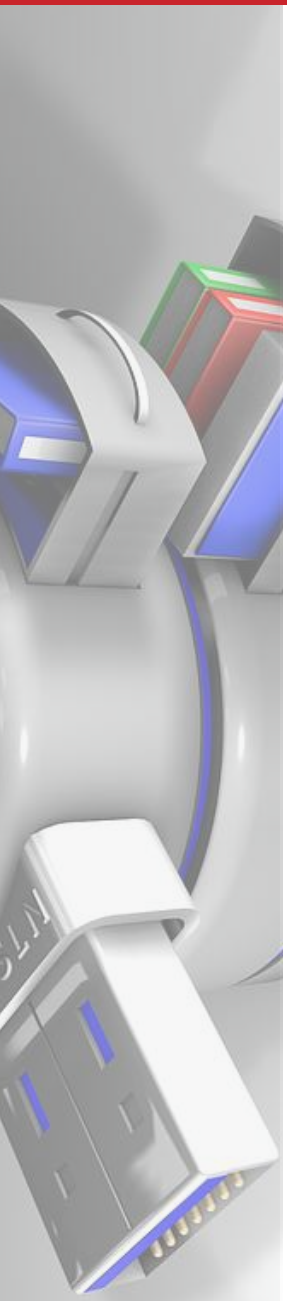

društava čije su akcije dodeljene u skladu sa Zakonom o dodeli besplatnih akcija: NIS, Aerodrom „Nikola Tesla“, „Telekom Srbija“ i Akcionarski fond.

Podjednako važne jesu i precizne informacije o procentima vlasništva u akcionarskim društvima, kao i promene na tom planu, koje CRHOV nudi na uvid. Sva „nasilna preuzimanja” akcija, diskretne berzanske promene kontrolnih paketa vlasništva i puno drugih procesa jasno se mogu pratiti na ovom sajtu. Zajedno sa APR-om, ova baza podataka je istraživačkim novinarima važan izvor osnovnih informacija o vlasništvu i poslovanju firmi u Srbiji.

3. Narodna banka Srbije - www.nbs.rs

Za potpunu sliku o firmi i njenom poslovanju potrebno je posetiti i sajt Narodne banke Srbije, koji sadrži vrlo korisne pretraživače poput „Jedinstvenog registra računa za pravna lica i preduzetnike“ ili registra „Dužnici u prinudnoj naplati“.

Podatke koji se vode u „Jedinstvenom registru računa“ banke dostavljaju Narodnoj banci. Između ostalog, ovaj deo sajta daje mogućnost pretrage računa sindikata, skupština stanara, verskih organizacija itd.

Podaci o dužnicima u prinudnoj naplati omogućavaju uvid u značajne podatke o trenutnom finansijskom stanju firme i blokadama računa zbog dugovanja.

Praktična primena ovih informacija je očigledna – preduzeće koje želi da privatizuje drugo preduzeće, a zapravo je u dugovima, nije dobar kandidat za taj posao, kao ni ponuđač u javnoj nabavci ili podizvođač na budžetskom projektu.

4. Agencija za borbu protiv korupcije - www.acas.rs

Agencija je samostalan i nezavisan državni organ, odgovorna je Narodnoj skupštini i vodi sedam važnih registara koji se odnose na javne funkcionere i političke partije.

Od 2010. godine u „Registru funkcionera“ moguće je proveriti da li je određena osoba uopšte javni funkcioner i, ako jeste, na kojoj je funkciji. Nakon toga je moguće otići na „Pretragu izveštaja o imovini i prihodima“, gde se nalaze podaci o platama koje funkcioneri dobijaju od države, njihovoj imovini, firmama ili uštedevini. Ove osnovne informacije o funkcioneru mogu se dopuniti pretragom „Registra poklona“, u kome se vidi koje poklone, od koga i u kojoj vrednosti je funkcioner dobio tokom rada za državu. Isto tako, moguće je pro-

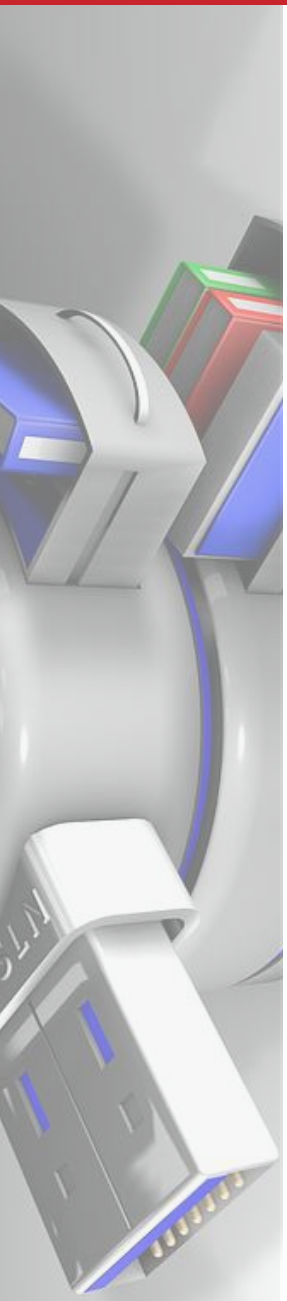

veriti da li je firma koju taj funkcioner poseduje sklapala poslove sa državom. Ako jeste, ti podaci se nalaze pretragom „Postupaka javnih nabavki".

Da je dugogodišnji predsednik opštine Surdulica prekršio zakon jer nije preneo upravljačka prava u firmi, CINS je saznao i napisao tekst upravo koristeći sajt Agencije, kombinujući ga sa sajtom APR-a. Pretragom imovinske karte Tončeva videli smo da je on vlasnik „Tončev gradnje", dok na sajtu APR-a u zabeležbama nije postojala informacija da je upravljačka prava preneo.

Pored registara koji se odnose na funkcionere, Agencija vodi i registre o političkim strankama kojima oni pripadaju. Tako pretragom „Izveštaja o troškovima kampanje" ili „Godišnjih izveštaja" možemo da proverimo sa koliko para stranke u Srbiji, makar zvanično, raspolažu i na šta ih troše.

Tako je na primer moguće pronaći podatak o tome da je Srpska napredna stranka za vanredne parlamentarne izbore 2016. potrošila 633.213.032,06 dinara u svrhu oglašavanja, a detaljna analiza podataka iz registra pokazaće koliko je tačno novca otišlo na koji medij, koliko je plaćeno za reklamne spotove, a koliko za zakupljene termine. Zahvaljujući dostupnosti ovakvih podataka, istraživački novinari troškove kampanja mogu da porede sa procenama realnih troškova, recimo, televizijskog oglašavanja i pokažu da li je bilo sumnjivog finansiranja kampanje.

Konačno, pretraga „Priloga lica" omogućava proveru o tome koje firme ili lica doniraju novac tim strankama. Na primer, prema trenutnim podacima, iz ove pretrage vidi se da je Demokratskoj stranci od 2012. najviše novca za izborne kampanje dao Božidar Đelić – ukupno 1.950.000 dinara.

5. Portal Uprave za javne nabavke – www.portal.ujn.gov.rs

Centralizovana baza javnih nabavki na teritoriji cele Srbije, kojom rukovodi Uprava za javne nabavke Republike Srbije, dostupna je na internetu od 2006. godine. Ovaj sajt sadrži informacije o gotovo svim poslovima koje je država sklopila putem nabavki.

Javna nabavka je kupovina dobara, usluga ili radova od bilo koje institucije, preduzeća ili ustanove koja je u vlasništvu države. Portal omogućava pretrage oglasa o javnim nabavkama, sve ugovorene nabavke, koje mogu biti velike ili male vrednosti, i njihove ishode, kao i informacije o obustavljenim postupcima.

Javne nabavke su neraskidivo vezane za korupciju i zloupotrebu državnog novca. Istraživačko novinarstvo i postoji zbog interesa građana, a trošenje

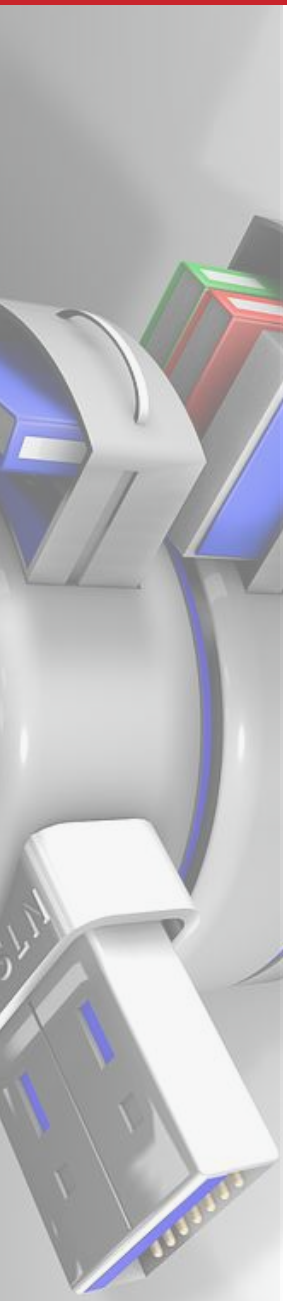

njihovog novca je od vitalnog značaja za njihove živote. Tumačenje javnih nabavki se uči i nije sasvim jednostavno, ali je Portal Uprave javnih nabavki izvanredno mesto sa kojeg se taj proces može otpočeti. Uostalom, registar gotovo svih državnih poslova je zanimljiv sam po sebi, za to ne morate biti istraživački novinar. Samo potražite one državne institucije koje se tiču vas direktno – vašu opštinu, dom zdravlja ili ministarstvo koje se najdirektnije bavi vama i pogledajte kako su trošili delove svojih budžeta.

Tako se posle nekoliko dana analize ovog sajta i izvlačenja informacija može doći do podatka koliko su para državne institucije dale za privatno obezbeđenje i kome. Istraživanje CINS-a iz 2014. pokazalo je da je za čuvanje zgrada republičkih institucija od 2010. do novembra 2014. godine potrošeno više od četiri miliona evra, a tu sumu podelile su četiri najveće firme.

6. Katastar nepokretnosti - www.rgz.gov.rs

Služba katastra nepokretnosti Republičkog geodetskog zavoda je servis koji omogućava pretraživanje podataka o zvanično upisanim (uknjiženim) nepokretnostima fizičkih i pravnih lica. Ako političar živi na određenoj adresi, ili znate gde je registrovana njegova firma, možete pretražiti tu adresu putem Katastra i saznati na koga se vode parcela i nepokretnost na njoj. To je uvek zanimljivo. Ako to pripada ili je pripadalo osobi ili firmi sa kojom javni funkcioneri ne bi trebalo da se druže, a kamoli da sa njima trguju i razmenjuju poklone i usluge, eto potencijalne priče. Ako prepoznate pravilnost u vlasništvu nad nekretninama grupe osoba ili firmi, ni to nije nezanimljivo. O individualnim građevinskim aferama da i ne govorimo.

Nepokretnosti se pretražuju u okviru katastarskih opština, a dobijeni podaci govore o vrsti svojine i objektima na parceli, upisanim vlasnicima, kvadraturi objekata, kao i o tome da li je, na primer, nepokretnost opterećena hipotekom.

Praktična vrednost ovog sajta vidi se u istraživanju CINS-a o zloupotrebama dodele državne pomoći u Obrenovcu nakon poplava 2014. Posle analize oko 5.000 rešenja novinari su izdvojili više od 1.300 primera ljudi čije se kuće nalaze na istoj adresi – čak dele i kućni broj, a od države su dobili dve ili više pomoći. Korišćenjem pretrage Katastra nepokretnosti otkriveno je preko 100 slučajeva zloupotreba.

7. Portal sudova - www.portal.sud.rs

Pravosuđe je među poslednjim javnim institucijama koje su uz pomoć novih tehnologija počele da rade na tome da informacije kojima raspolaže budu

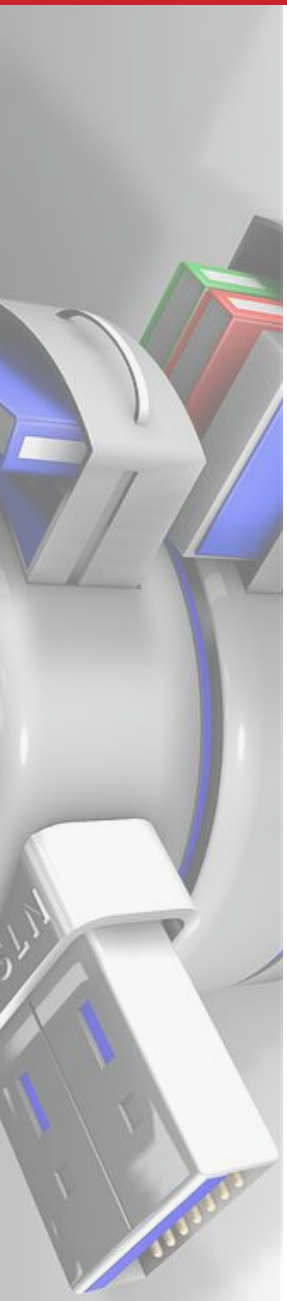

građanima lako dostupne. Portal sudova trenutno je jedina besplatna baza podataka svih sudova u Srbiji koja sadrži informacije o sudskim postupcima, okončanim ili u toku.

Portal sadrži podatke sedam vrsta sudova: predmete koje vodi Vrhovni kasacioni sud, predmete pred osnovnim, višim i apelacionim sudovima, postupke pred Upravnim sudom, Privrednim sudom, kao i postupke osnovnih i viših prekršajnih sudova.

Svaki građanin može kroz pretragu da sazna koji sudija radi na kojem predmetu, kada su bila zakazana ročišta, da li je predmet rešen i kako.

Kako su dokumentacije sudskih postupaka obimne i obično pune zanimljivih podataka i informacija na koje (pre vas) nikada niko nije obratio pažnju, a od kojih mogu nastati izvanredne novinarske priče, Portal sudova je odlična polazna tačka za pronalaženje osnovnih podataka o postupcima koji mogu doneti zanimljiv i koristan novinarski materijal.

CINS je tako zahvaljujući ovom portalu i sudskoj dokumentaciji, dobijenoj putem zahteva za pristup informacijama, uspeo da pokaže da je suđenje Miri Marković 50 puta odlagano tokom 13 godina, a ceo proces je barem četiri puta vraćan na početak.

Otvorene baze podataka su dubok bunar pun novinarskih čuda. Njihovo korišćenje je uvek malo složenije nego što čovek očekuje, ali sve se to da naučiti. Razumevanje i ispravno korišćenje onoga što nam pružaju, ili do čega nas vode, spada već u način na koji sa bavimo svojim poslom. Istraživački novinari nemaju slobodu da to rade bilo kako drugačije osim temeljno, sveobuhvatno i sa dubokim razumevanjem. Pomisao na takav rad bez otvorenih baza podataka izaziva glavobolju i veliku zahvalnost za svaku novu bazu podataka koju država stavi na internet.

8

Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja

Važno je da budete što je moguće precizniji jer time olakšavate drugoj strani da pronađe i dostavi dokumenta koja tražite, a i smanjujete mogućnost da informacije budu nepotpune ili netačne

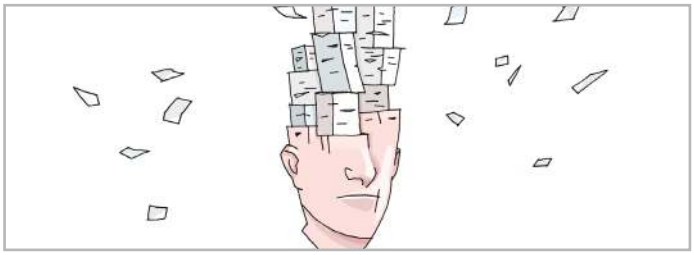

Piše: Milica Stojanović

Novinarka CINS-a

Kada je 2004. godine Skupština Srbije donela Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, činilo se da će to biti još jedan od brojnih lepih zakona kopiranih sa Zapada koji neće biti primenjen. Novoosnovani državni organ, Poverenik za slobodan pristup informacijama, nije imao ni prostorije, ni ljudstvo, ni sredstva za rad više od pola godine. Malo-pomalo, međutim, kancelarija Poverenika, na čijem je čelu već trinaest godina Rodoljub Šabić, razvijala se i počela da uređuje primenu Zakona. Danas Srbija ima drugi najkvalitetniji zakon ovog tipa na svetu. Njegova primena se, ipak, ne odvija bez problema, pre svega u pogledu „zaštićenosti" međunarodnih ugovora i najvažnijih ustanova od delovanja Zakona, a još više zbog potpunog odsustva saradnje Vlade, koja bi po zakonu morala da garantuje njegovo sprovođenje, a time i prinudno izvršenje odluka Poverenika. Pa i pored toga, ovaj zakon možemo nazvati jednom od retkih pobeda građana u borbi za svoja prava.

Novinari su među najbrojnijim korisnicima Zakona i mogu mu zahvaliti za potpuno novu dimenziju svog posla. Daleko od toga da su jedini. U jednom trenutku (2011) na drugom mestu po broju žalbi upućenih Povereniku zbog nepostupanja po zahtevima upućenih državnim organima bili su – drugi državni organi. Vlada je, naime, bila toliko feudalizovana između stranaka koalicije, da su jedni od drugih krili podatke, pa pribegavali zahtevima po Zakonu. U međuvremenu su izrađeni protokoli o razmeni dokumentacije, pa to više nije toliki problem. Međutim, za istraživačke novinare, kojima su uvek potrebni dokazi (što su gotovo uvek dokumenta), Zakon je postao žila kucavica produkcije kredibilnih i važnih priča. Kada je Zakon „proradio", novinarima koji su radili pre nego što je donet bilo je potpuno neverovatno da država – koja se ranije ponašala kao jedna ogromna tajna služba čija je sveta dužnost da krije svoj rad od „neprijatelja" (pa time i svojih građana jer ko zna ko je tu sad špijun a ko ne) – sada ima obavezu da na zahtev izda gotovo bilo

koji svoj dokument.

Tek je državnim organima to bilo potpuno neverovatno. U prvih nekoliko godina od donošenja Zakona na zahteve ne da nisu bili spremni, nego su odgovarali novinarima sa: „Mi vama da damo naša dokumenta? Pa da li ste vi normalni?“ Bilo je i kreativnijih i (mnogo) nepristojnijih reakcija, ali malo po malo, došli smo do jedne od efikasnijih stopa odgovora na zahteve na svetu, ako ne i najefikasnije. U praksi istraživačkih novinara, zakon je postao toliko nezaobilazan „alat“ da se dinamika istraživanja često računa pre svega prema potencijalnom trajanju procesa slanja zahteva i moguće procedure koja uključuje i žalbu i rešenje Poverenika. U poslednjih nekoliko godina, efikasnost zakona primetno erodira i nazaduje, baš kao i odnos države prema samom Povereniku i njegovoj kancelariji – ustanove koje su ranije bez oklevanja i odmah slale potpune i adekvatne odgovore, odnedavno su počele da šalju odbijajuće odgovore. Iako takvo ponašanje predstavlja nesuvislo trošenje vremena novinara i državnih službenika, a time i novca građana, odluke o odbijanju zahteva su sve češće i češće.

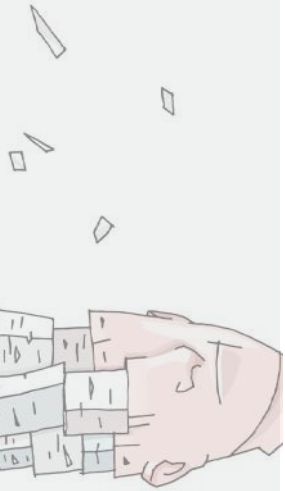

Broj neizvršenih rešenja Poverenika donetih u 2016.

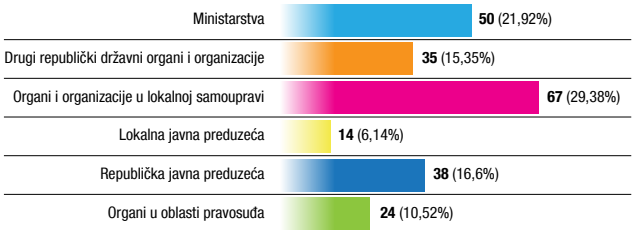

Izvor: Izveštaj Poverenika za 2016. godinu

I pored ovakvog nazadovanja, Zakon je i dalje jedno od najboljih oružja koje građani Srbije - i novinari koji rade u njihovom interesu - imaju. Zbog toga je neobično važno razumeti da je učenje o njegovoj primeni i načinima na koje može da nam pomogne jednako učenju o mogućnosti uvida u rad onih kojima smo prepustili aparat sile i moć upravljanja našim novcem, pravdom, odbranom i drugim vitalnim interesima, da ih očuvaju i unaprede.

Tokom 2016. godine Poverenik je doneo 154 zaključka o izvršenju i kažnjavanju. Ukupan iznos izrečenih kazni za tu godinu je 13,2 miliona dinara.

Onog trenutka kada ih budemo ostavili bez nadzora, govori dosadašnje iskustvo, naša prava i njihove obaveze počeće da se rastaču. Korišćenje Zakona, međutim, nije baš sasvim jednostavno. Ali nije ni preterano složeno. Nakon više hiljada zahteva koje je Centar za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) uputio najrazličitijim državnim organima, evo nekih naših iskustava i zaključaka o primeni Zakona.

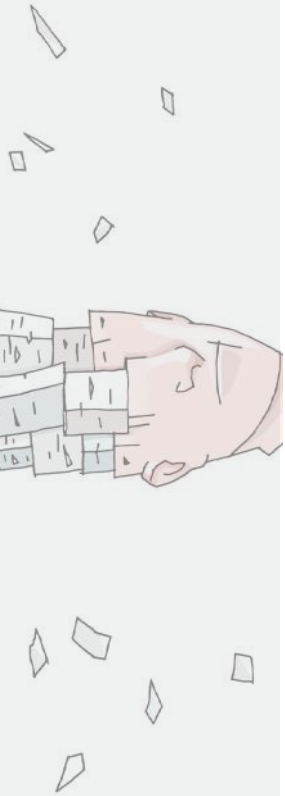

Šta je rezultat

Tačne informacije do kojih je novinar došao isključivo svojim (ili timskim) radom jesu najvažniji rezultat korišćenja zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja.

Prvo i najvažnije, zbog toga što ste informacije tražili sami – možete biti sigurni da će ono što dobijete biti nekopromitovano, za razliku od informacija ili dokumenata koje će vam nekada nuditi ili dati „pouzdani“ izvori.

Drugo, ovako dobijene informacije su uvek zvanične i kompletne (na kompletnost može da utiče i to kako je zahtev sastavljen, ali te veštine se brzo nauče), za razliku od nekih koje mogu da vam daju sekretarice, PR menadžeri ili čak i sami direktori ili ministri, a koje se ispostave kao polovične ili bez konteksta. To se nekada događa čak i bez loše namere, ljudi jednostavno nisu dovoljno pažljivi, odgovorni ili upućeni u svoje zakonske obaveze.

Treće, za ovako tražene informacije postoji zakonska obaveza da vam budu dostavljene, kao i odgovarajući rok, tako da ne zavise od toga da li neki direktor/ministar ima dobru volju ili vremena da vam odgovara.

Četvrto, zahtevi za pristup informacijama omogućavaju traženje većeg broja informacija od onog koji se traži običnim novinarskim pitanjima.

Šta su zahtevi

Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja su, u istraživačkom novinarstvu, tehnika kojom se do informacija i činjenica dolazi uz pomoć zakona, u određenim rokovima i uz garanciju tačnosti. Sastavljaju se na posebnim obrascima, ali je, osim zvaničnog dela zahteva, forma kojom se traži informacija – uglavnom slobodna. Najvažnije je traženu informaciju što bolje i preciznije opisati, kako bi odgovor bio što kompletniji i tačniji.

Informacija koju možete tražiti jeste „informacija kojom raspolaže organ javne vlasti, nastala u radu ili u vezi sa radom organa javne vlasti, sadržana u određenom dokumentu, a odnosi se na sve ono o čemu javnost ima opravdan

interes da zna". Organi javne vlasti su državni, odnosno organi teritorijalne autonomije ili lokalne samouprave i sva pravna lica koja su osnovana ili finansirana (u celosti ili delimično) od države.

Da bi neka informacija bila od javnog značaja, nije važno da li je njen izvor organ vlasti ili neko drugi, nije važan nosač na kom se nalazi (svejedno je da li tražite papirni dokument, traku, film ili čak prepis elektronske pošte), nije važno kada je nastala ili kako se za nju saznalo.

Poenta je, dakle, da od svih koji vrše neku vlast ili imaju javna ovlašćenja – predsednik Republike, vlada i svako pojedinačno ministarstvo, agencije, fondovi, uprave, zavodi, direkcije, sudovi, tužilaštva, Narodna banka Srbije, sekretarijati, opštine, gradske uprave, javna preduzeća, lokalna javna (i) komunalna preduzeća, bezbednosne službe – možete tražiti sve informacije nastale u njihovom radu ili u vezi sa njim. Što je još važnije, svi pobrojani imaju obavezu da vam tražene informacije daju.

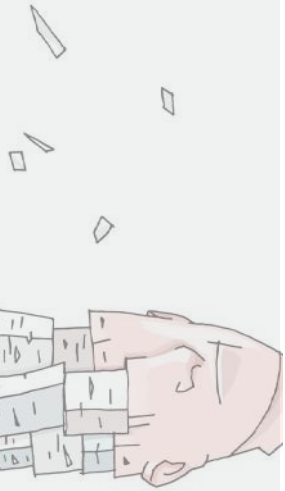

Takođe, **informacije od javnog značaja ne moraju da traže samo novinari – Zakon je napravljen za sve građane.** Čak ni samo građane Srbije – ako je rad države javan, onda je javan za svakoga.

> Pri objavljivanju odgovora veoma je važno voditi računa o Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti, odnosno prikrivati podatke koji mogu da ugroze druge osobe, poput matičnih brojeva i adresa – ukoliko to institucija koja je dostavila dokument već nije sama učinila.

Kako se zahtevi koriste

Korišćenje zahteva reguliše Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja. U obrazac, koji je dostupan na sajtu Poverenika za pristup informacijama od javnog značaja, treba upisati naziv i adresu organa ili preduzeća od kog tražite podatke, informaciju koju tražite i svoje podatke neophodne za dostavljanje informacije.

Kada je reč o traženoj informaciji, najpre, moguće je tražiti tri stvari: da vas organ ili preduzeće obavesti da li informaciju poseduje, da vam omogući uvid u dokument koji sadrži informaciju ili da vam dostavi kopiju takvog dokumenta.

Ukoliko se opredelite za dostavljanje kopije, trebalo bi i da odaberete način dostavljanja: poštom, elektronskom poštom, faksom ili na drugi način.

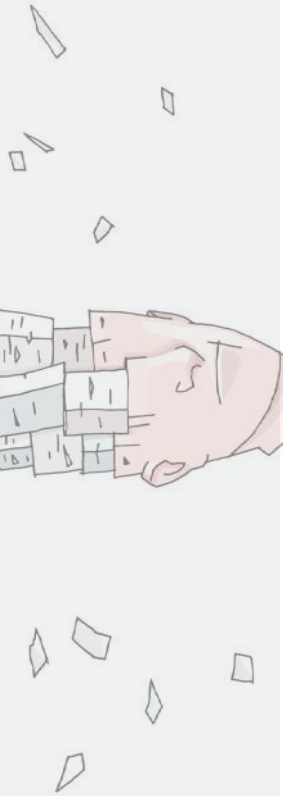

U najvažnijem delu zahteva, koji se odnosi na sadržinu informacije, važno je da budete što je moguće precizniji, jer time olakšavate drugoj strani da pronađe i dostavi dokumenta koja tražite, ali sa druge, važnije strane, smanjujete mogućnost da informacije koje dobijete budu nepotpune (ili netačne).

U nekim slučajevima traženje informacije nije komplikovano jer tražite dokument određenog naziva (ako znate broj pod kojim je zaveden ili datum kada je sačinjen, utoliko bolje). Na primer, kopije sudskih presuda, raznih rešenja (o dozvolama za gradnju, imenovanjima, razrešenjima...), zaključke, odluke ili nešto slično.

Ako vam treba sudska presuda, zahtev će glasiti: „Molim Vas da mi dostavite kopiju presude (broj presude) donete dana (datum) kojom je (ime i prezime) osuđen na zatvorsku kaznu...". Naravno, zahtev će se razlikovati u zavisnosti od toga kakvim detaljima raspolažete. Ukoliko niste sigurni kada je presuda doneta, nemate broj predmeta i niste sigurni kakvu je kaznu sud odredio, a videli ste u nekoliko medija da presuda postoji, zahtev možete formulisati i ovako: „Molim Vas da mi dostavite kopiju presude kojom je (ime i prezime) osuđen, a o kojoj su mediji izvestili dana (datum) što se vidi na sledećem linku (link ka tekstu)".

Međutim, češće od vlasti tražimo informacije za koje nismo sigurni u kojem se dokumentu ili više dokumenata nalaze. Tako je, na primer, CINS 2016. godine hteo da sazna koliko je bilo sudskih postupaka, a koliko presuda u svim sudovima u Srbiji, tokom tri prethodne godine, za deset krivičnih dela, kao i koliko su ljudi te presude obuhvatile i kakva je bila kaznena politika. Kako nismo bili sigurni da li sudovi vode svoje interne statistike i u kojoj formi, kao i da li beleže sve ove podatke na način kakav je nama odgovarao, odlučili smo da zahtev formulišemo tako da smo tražili:

Kopije dokumenata koji sadrže informaciju o broju optužnih akata, potvrđenih optužnica, prvostepenih presuda (oslobađajućih i osuđujućih), broj zatvorskih kazni, broj uslovnih osuda, broj novčanih kazni kao glavnih i kao sporednih, broj određenih zabrana vršenja poziva, broj određenih oduzimanja predmeta, broj određenih oduzimanja imovinske koristi, broj javno objavljenih presuda, broj određenih psihijatrijskih lečenja u ustanovi i na slobodi, kao i broj određenih proterivanja iz zemlje pred vašim sudom kao i sudskom jedinicom u Svilajncu, u periodu od 1. 1. 2013. do 31. 12. 2015, za svaku godinu ponaosob, za sledeća krivična dela pojedinačno... Zatim smo nabrojali deset krivičnih dela.

Kada su počeli da nam stižu odgovori, primetili smo da sudovi ne vode statistike na isti način, pa su odgovori bili različiti. Od nekih sudova informacije

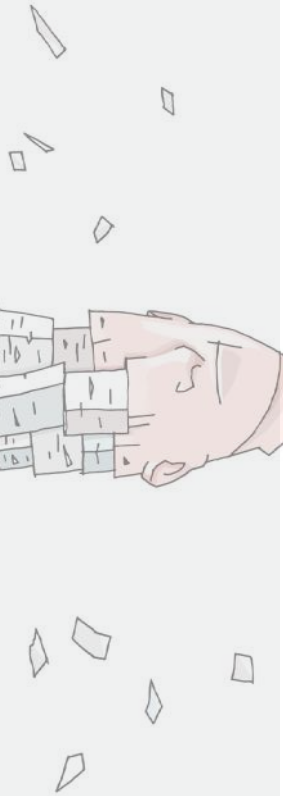

smo dobijali u okviru dopisa (Poštovana, obaveštavamo Vas o sledećem…), od nekih smo dobijali kopije presuda (valjda da brojimo sami šta nam treba), dok smo od pojedinih sudova dobijali izvode iz softvera koje ti sudovi koriste za statistiku (i tako smo saznali da ti softveri postoje i kako se zovu, što nam je drastično olakšalo svako naredno slanje zahteva sudovima). Dakle, da smo tražili „spisak svih presuda" ili „spisak svih kazni", ne bismo dobili odgovore na osnovu kojih bismo mogli da izvučemo zaključke i podatke koji su bili cilj istraživanja.

Isto važi i za situacije u kojima informacija koju tražite verovatno i ne postoji u konkretnom dokumentu: to su, na primer, situacije u kojima od tužilaštava ili policije hoćete da saznate u kojoj fazi je neka istraga. Tada je takođe preporučljivo zahtev formulisati tako da vam dostave, na primer, „dokument koji sadrži informaciju o tome…", jer tako smanjujete mogućnost da vas odbiju s obrazloženjem da niste tražili određeni dokument.

Takođe, korisna opcija za istraživačke (i sve druge, naravno) novinare jeste mogućnost uvida u dokumenta. To se uglavnom radi kada niste sigurni kakva sve dokumenta o tome što vas zanima postoje, pa želite da pogledate sve i onda odlučite koja su vam potrebna. CINS često, kada traži uvid u dokumenta, napomene da želi „uvid sa mogućnošću kopiranja", kako bismo odmah ili u što kraćem roku dobili tražene kopije, budući da će vam ponekad obezbediti da odmah, prilikom uvida, kopirate ono što vas zanima. Ovo je korisno ako hoćete da vidite, na primer, ceo sudski predmet (umeju da budu veoma obimni, sa mnoštvom tehničke, ne preterano korisne dokumentacije) ili ceo projekat koji je nekome odobrilo neko ministarstvo, odnosno grupe dokumenata koje mogu biti brojne i obimne.

U svakom slučaju, osim preciznog opisa informacije koju tražimo, u zahtevu je veoma važno navesti ili datum donošenja nekog dokumenta ili vremenski opseg za više informacija (ne možete, na primer, tražiti „sve presude za krivično delo ubistvo", a da ne navedete neki period, recimo „donete od početka 2012. do kraja 2016").

Iako je dostavljanje traženih informacija regulisano zakonom i iako ste zahtev sastavili najpreciznije što ste umeli, na „državnoj" strani se ponekad događaju greške. CINS je jednom prilikom tražio podatke o građevinskoj dozvoli za jedan objekat i u zahtevu smo vrlo detaljno naveli mesto, naziv, vlasnika, katastarsku parcelu, čak i vebsajt firme čiji je objekat – i na kome se objekat jasno vidi. Zvaničan odgovor bio je da takvom objektu nije izdata građevinska dozvola. Međutim, proveravajući druge detalje utvrdili smo da se u dokumentaciji pojavljuje i takva dozvola, naknadno izdata, uz tačan broj i datum izdavanja (ceo postupak izdavanja dokumenta dogodio se nekoliko

godina pre našeg zahteva, tako da nije moguće da se situacija promenila „u međuvremenu"). Kada smo tražili dokument sa tim nazivom, dobili smo ga. Dakle, da smo se zadržali samo na prvoj informaciji, napravili bismo veliku grešku, bez obzira na to što smo informaciju dobili od državnog organa. Drugačije rečeno – nikad dosta provere, čak i kada dobijete odgovor od državnih organa. I oni prave greške.

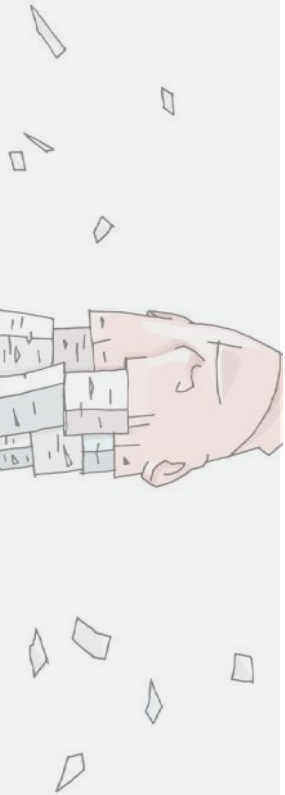

Šta ako država ne sarađuje

U praksi se ponekad događa da državni organ, ustanova ili javno preduzeće odbiju da vam dostave podatke ili vam, jednostavno, ništa ne odgovore (to se zove „ćutanje uprave"). U tom slučaju, pred vama je postupak žalbe.

- Žalba se šalje Povereniku na posebno propisanom obrascu. Postoje dve vrste obrazaca, u zavisnosti od toga da li vas je organ odbio ili ignorisao. Uz žalbu uvek dostavljate i svoj zahtev, dokaz o slanju, odnosno prijemu, kao i odgovor, ukoliko ste ga dobili. Poverenik, po Zakonu, ima obavezu da po vašoj žalbi odluči u roku od 30 dana. To će se verovatno desiti znatno kasnije od tog roka, pošto žalbi ima daleko više nego što kancelarija Poverenika može da obradi. Ipak, budite strpljivi, doći ćete na red.
  - Ako se žalite na odgovor kojim vam je uskraćena informacija, važno je da navedete broj i datum rešenja koje ste dobili od organa, kao i da li ga pobijate u celosti ili delimično. Ova žalba se šalje u roku od 15 dana od dobijanja odgovora. Možete i da obrazložite zbog čega smatrate da organ nije bio u pravu.
  - Ako se žalite na ćutanje uprave, treba da navedete samo datum kada ste poslali zahtev, kao i informacije koje ste zahtevom tražili.
  - Važna napomena je da se ne možete žaliti Povereniku na odluke: Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade Republike Srbije, Vrhovnog suda Srbije, Ustavnog suda i Republičkog javnog tužioca. Njihove odluke možete osporiti samo na sudu.
- Najbolja (i najčešća) opcija je da, u slučajevima kada se žalite na ćutanje uprave, informacije dobijete čim se Poverenik obrati organu na koji ste se žalili.
- Sledeća opcija je da informacije dobijete nakon što Poverenik po vašoj žalbi donese rešenje u vašu korist. Po Zakonu, onaj na koga ste se žalili ima rok od pet dana da vam dostavi tražene informacije. U ovom koraku može da se desi i da Poverenik odluči da organ vlasti treba ponovo da odlučuje o zahtevu.
- Nažalost, postoje organi i posebno neka javna preduzeća koja ignorišu odluke Poverenika. U tim slučajevima Poverenik može da ih kazni, a od 1. juna 2017. godine te kazne postale su potencijalno značajno visoke, pa će možda postupak postati efikasniji. Dosadašnje kazne (jedna 20.000, a sledeća, ako i dalje odbijaju da dostave informacije, od 180.000 dinara) takva javna preduzeća plaćala su – parama poreskih obveznika.
- U najgorem slučaju, ukoliko i nakon kažnjavanja organ odbije da vam dostavi podatke, Poverenik će tražiti od Vlade da prinudi organ. Kako sada stvari stoje, u ovoj situaciji verovatno nećete dobiti podatke, pošto Vlada ne reaguje na Poverenikove zahteve.

9
Živi izvori

Proteklih godina primetan je trend smanjenja broja ljudi koji su spremni da razgovaraju sa istraživačkim novinarima, posebno onih koji bi pričali javno, pod svojim imenom i prezimenom

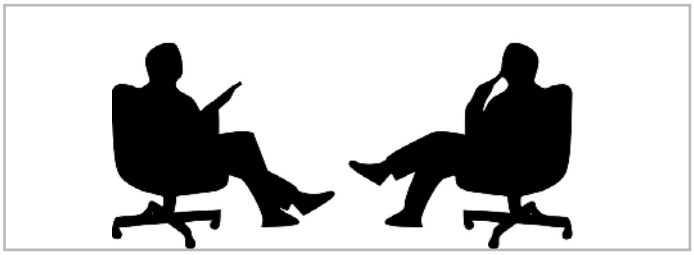

Piše: Dino Jahić

Glavni i odgovorni urednik CINS-a

Čak i letimičan pogled na bilo koji istraživački tekst Centra za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) dovoljan je da se zaključi kako je većina informacija u njemu zasnovana na dokumentima. To zapravo i jeste suština istraživačkog novinarstva. Sve što objavite mora da bude bazirano na jasnim, nedvosmislenim i verifikovanim činjenicama. Međutim, nipošto se ne sme zanemariti važnost intervjua i kontakata sa izvorima.

Izvori u istraživačkom novinarstvu mogu imati različitu ulogu. Pre svega, mogu da daju informacije o novim, nenačetim temama, na osnovu kojih novinari kasnije rade istraživanja – to su izvori u najklasičnijem mogućem smislu, onako kako ih većina ljudi i zamišlja. Ukoliko su pouzdani, mogu da budu od velike pomoći, samo je važno da novinar ne pristaje ni na kakve ustupke i trgovinu. Opreznost je neophodna, pošto svaki izvor ima neku svoju agendu.

Jednog popodneva, pre nekoliko godina, dobili smo vrlo primamljivu informaciju. Predstavnici inostranog biznismena obratili su nam se, tvrdeći da država Srbija svesno uništava njegove poslove – čak su za to ponudili i dokumentaciju. Proveravajući njihove navode, utvrdili smo da stvari i nisu baš tako jednostavne, da je biznismen imao u najmanju ruku sumnjive poslovne poteze, pre svega na štetu radnika u preduzećima koja je kupio. Kada smo njegovim saradnicima na sledećem sastanku to i saopštili i objasnili da, ako ćemo raditi tu temu, moramo sve činjenice da uzmemo u obzir, što znači da postoji mogućnost da na kraju krivac za probleme ne bude država već biznismen, otišli su i više se nikad nisu javili.

Kao sagovornici, izvori istraživačkim tekstovima obezbeđuju boju i dopunske informacije, daju objašnjenja i tumačenja komplikovanih odnosa i događaja. Dobar stručnjak samo jednom rečenicom, eventualno sa dve, može bolje da razjasni neki problem nego beskonačno citiranje komplikovanih dokumena-

ta, zakona ili procedura. U Srbiji, nažalost, novinari neretko sami tumače stvari, daju komentare i izvode zaključke. Toga u istraživačkom novinarstvu ne sme da bude. Ovde je od ključne važnosti da se biraju pravi sagovornici, odnosno da se kao eksperti koriste zaista dobri poznavaoci određene teme, a ne standardni komentatori koji ujutro komentarišu pisanje štampe, zatim kao gosti učestvuju u kulinarskom programu – i naravno znaju sve o tome, posle podne tumače probleme u advokatskoj komori, a naveče su eksperti za terorizam. Dakle, ako pišemo tekst o neusvajanju Zakona o Agenciji za borbu protiv korupcije, intervjuisaćemo članove radne grupe za usvajanje zakona, predstavnike nadležnih institucija i stručnjake koji prate antikorupcionu politiku i legislativu. Izjave svih njih i ne moraju da završe u tekstu, ali što ih je više, informacije su preciznije i kvalitetnije. Pouzdanost izvora opada što je dalje od određene teme jer automatski o njoj ima manje direktnog znanja.

Treća vrsta u ovoj pojednostavljenoj podeli izvora takođe su sagovornici, ali oni koje možemo da označimo kao „krivce“, osobe za koje pretpostavljamo da su odgovorne za probleme o kojima istraživački novinari pišu. S njima kontaktiramo na kraju pošto iznose drugu stranu priče – kada su već sve informacije prikupljene i kada ih novinar, potkrepljen znanjem o problemu i relevantnim informacijama, suočava sa podacima koji su često nepovoljni po njih. Već smo pisali o tome da je jedno od osnovnih načela u novinarstvu upravo kontaktiranje sa svim stranama u priči. Ovakvi razgovori mogu da budu nezgodni, posebno kada je reč o istraživanju organizovanog kriminala, pa novinari moraju da vode više računa o vlastitoj bezbednosti. Na njih uvek ide dvoje novinara ili je bar još neko ko može brzo da reaguje obavešten o vremenu i lokaciji intervjua, najčešće urednik. Poželjno je da lokacija bude što je više moguće javna (ipak dovoljno mirna za normalan razgovor), a ne sakrivena ili zabačena, pošto je tada mnogo teže dovesti novinara u neugodnu situaciju ili ga fizički ugroziti.

Izvori u istraživačkom novinarstvu:

- Obezbeđuju nove informacije i tako omogućavaju nastanak novih priča
- Daju tumačenja, objašnjenja, komentare na određenu temu
- Važan su deo teksta kao druga strana, odnosno kao odgovorne osobe o kojima su novinari pisali

Za sve navedene kategorije zajednička je činjenica da u proteklih nekoliko godina u Srbiji ima sve manje pouzdanih sagovornika koji su spremni da razgovaraju sa istraživačkim novinarima. Posebno onih koji bi to radili javno, pod vlastitim imenom i prezimenom. To se odnosi na institucije, od kojih su neke, poput policije, CINS-u za razgovor nedostupne mesecima, pa i godinama, ali i na mnoge eksperte, osobe iz javnog života, pa i radnike

upropašćenih preduzeća. Osim što izgleda ružno kada na nekoliko mesta u tekstu piše „nisu hteli da razgovaraju“, još je veći problem to što tekst tako ostaje bez relevantnih informacija i zapravo gubi na kvalitetu. Nažalost, zavladala je kultura straha zbog istupanja u javnosti – od lične osvete, gubitka radnog mesta ili bilo kojih drugih interesa. Evidentno je da su tu značajnu ulogu odigrale kampanje provladinih medija, koje su neopravdano etiketirale istraživačke novinare kao strane plaćenike koji ruše Srbiju. Pritisci su veliki i mnogi ne misle da je baš pametno javno davati informacije o problemima u društvu i državi. Na tome možemo zahvaliti prevashodno trenutnoj vlasti, ali ne treba zaboraviti da stvari nisu bile mnogo bolje ni pre njih.

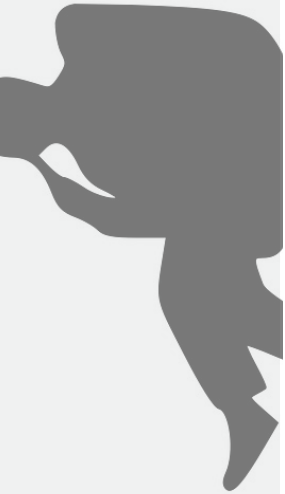

Mreža izvora

Da bi se došlo do pouzdanih izvora, potrebno je mnogo vremena i truda. CINS-u se ljudi neprekidno obraćaju, tvrdeći da imaju neverovatne priče (one su nekada zaista neverovatne, na granici teorija zavere), ali za njih nemaju nikakvih dokaza. Da bismo počeli da radimo na nečemu, nama nije dovoljno samo: „sumnjam da tu nešto nije u redu“ ili „ovo je sigurno korupcija“. Što više kvalitetnih informacija dobijemo u početku, veće su šanse da ćemo na određenoj temi raditi i, što je još važnije, da će ona rezultirati istraživačkom pričom. U svemu ovome, neprekidno moramo da vodimo računa da nam neko ne podvali lažne informacije ili da ne ugrozimo izvor nepromišljenim potezom. Zaštita izvora spada u jedan od najosnovnijih postulata novinarske profesije i mnoge kolege bi pre otišle u zatvor nego izdale svoje izvore.

Ali šta mogu da rade novinari u situaciji kada je sagovornika sve manje? Otprilike isto što bi radili da stvari u društvu izgledaju mnogo bolje – da pokušavaju da razvijaju i održavaju mrežu izvora, što pouzdanijih i kvalitetnijih. Novinar početnik u svom imeniku uglavnom ima tek nekoliko relevantnih kontakata, obično nižerangiranih službenika iz institucija, dok urednici i istraživački novinari sa mnogo staža neretko poseduju brojeve telefona najviših funkcionera. Razlika je upravo u dužini bavljenja poslom, jer su ovi drugi tokom godina i brojnih priča na kojima su radili razvili mnogo bolje kontakte. I tu je veoma važno održavanje mreže izvora. Nemoguće je imati redovan kontakt sa svim sagovornicima, ali je preporučljivo ponekad ih pozvati i mimo intervjua. Na primer, otići na događaj koji organizuju ili im se javiti na društvenim mrežama (ovo, naravno, ne dolazi u obzir sa posebno osetljivim izvorima, koje ne želite da otkrijete drugima).

Kao što novinari testiraju izvore i ne poklanjaju im stoprocentno poverenje (nikada, a posebno ne pri prvim kontaktima), tako i izvori testiraju novinare. Dok sam radio u Bosni i Hercegovini, imali smo slučaj da je izvor jednom broju redakcija dao vrlo poverljiv dokument, pri čemu je na svakoj kopiji napravio

male, jedva vidljive oznake. Dokument je trebalo da služi novinarima kao kontekst i sadržao je informacije koje su predanim radom zaista mogle da dovedu do dobre priče, ali čak i da je objavljen kao takav, predstavljao bi priličnu ekskluzivu. Naravno, nama nije padalo na pamet da objavimo dokument i iskoristili smo ga samo kao povod za dalji rad. Tek nekoliko godina kasnije saznali smo da nas je izvor na taj način testirao, kako bi video koliko smo ozbiljni u tome što radimo – a da je neko dokument i objavio, izvor bi tačno znao ko, jer su oznake na svim dokumentima bile različite.

Foto: Armenija Zajmi Bešević, BETA

Anonimni izvori i plaćanje za informacije

Iako o tome postoje brojne polemike, tajno snimanje u istraživačkom novinarstvu nije dozvoljeno, osim u izuzetnim situacijama: kada je javni interes ogroman, a ne postoji drugi način da se određena informacija prikaže i dokaže. Istraživački novinari ovakve metode obično koriste kada rade undercover, na tajnom zadatku. Podatke o procesuiranju koruptivnih dela na sudovima moguće je dobiti putem zahteva za pristup informacijama. Ali dokazati, na primer, trgovinu ljudima ili uhvatiti nekoga u uzimanju mita, gotovo je nemoguće a da novinar na neki način tome ne prisustvuje.

Korišćenje anonimnih izvora takođe nije poželjno, osim kad je apsolutno neophodno. Na primer, kada se štiti identitet maloletnika. U svakom slučaju, anonimne optužbe nisu nikako i nikada dozvoljene. Po svim standardima ove profesije nezamislivo je da se u istraživačkom tekstu nalazi izjava anonimnog sagovornika koji će reći nešto poput: „XY je dokazani kriminalac.“ Dokazi o tome da je neko kriminalac ne dolaze iz nečijih usta, već iz sudskih i policijskih dokumenata. Nažalost, mi u Srbiji danas na medijskoj sceni imamo potpunu tabloidizaciju i nepoštovanje svih pravila, pa i ovoga o neiznošenju

anonimnih optužbi. Tako „naš anoniman, ali dobro obavešten izvor“ može da priča bilo šta o bilo kome, da uništava živote i karijere, obično kao još jedan element prljave političke igre i razračunavanja sa neistomišljenicima. Ovo je, nažalost, sve češća praksa, pošto nema nikakvih posledica po one koji to čine. Osim građana kao konzumenata informacija, dugoročno najveću štetu trpi srpsko novinarstvo.

Postoje i druga važna pravila koja se tiču odnosa novinar–izvor. Nedavno je kolega intervjuisao sagovornika iz jednog sindikata. Kada ga je ponovo posetio, da bi mu postavio pitanje o drugoj temi i pokazao objavljen tekst u koji su bili uključeni elementi iz prvog razgovora, sagovornik je rekao da oni iz sindikata nisu uspeli da skupe mnogo novca, ali, eto, daju mu sve što jesu. Kolega je šokirano odbio novac i pitao otkud im ideja da novinaru plaćaju za intervju, a oni su mu rekli da im je novac, nakon što je obavio intervju s njima, tražio radnik jednog domaćeg tabloida. Ovde namerno koristim termin radnik, a ne novinar, jer tu novinarstva nema, a tabloid ne imenujem da predstavnik sindikata ne bi imao problema. Zaštita izvora u praksi.

Ovaj primer ilustruje tužnu sliku novinarstva u Srbiji danas. U istraživačkom, a i svakom drugom novinarstvu, nedopustiv je bilo koji vid plaćanja za informaciju ili uzimanja poklona. Ma koliko informacija bila bitna, pravi novinar neće plaćati za nju – ili tražiti da mu se plati da je objavi. Plaćanjem za informaciju novinar zapravo podstiče sagovornika, koji bi zbog toga mogao da oseća obavezu i izjavljuje nešto što ide u prilog tezi novinara. Na kraju krajeva, ako neko tvrdi da želi da zaštiti javni interes ili osećaj za pravdu, a za to traži novac, koliko se toj osobi može verovati? Tu poverenja u odnosu novinar–izvor nema i ne može ga biti. Istovremeno, istraživački novinari ne treba ni da prihvataju poklone jer tim činom njihova objektivnost može biti dovedena u pitanje. Povući granicu u tome šta je dozvoljeno, a šta ne, vrlo je teško. Odličan savet dao je dugogodišnji trener Rojters fondacije: „If you want it, don’t take it“, odnosno: „Ako želiš taj poklon, nemoj ga uzeti“. To bi otprilike značilo da blok ili olovka na nekoj pres konferenciji teško mogu da kupe novinara. S druge strane, prihvatanje skupog telefona od Telekoma, besplatnog putovanja ili odlaska s fudbalskom reprezentacijom na gostovanje, teško da može učiniti novinara neutralnim.

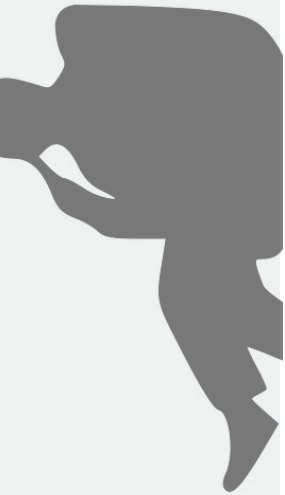

Gotova pitanja i pripremljeni intervjui

U celoj priči o odbijanju predstavnika institucija da razgovaraju sa istraživačkim novinarima, primetan je još jedan trend – institucije traže pitanja unapred ili zahtevaju da im se samo dostave pitanja na koja će odgovoriti pisanim putem. To je užasno nepovoljno za novinare, pre svega jer ne mogu da postavljaju potpitanja i da dobijaju adekvatna objašnjenja, tako da se novinari CINS-a maksimalno trude da izbegnu takve situacije. Nekada je bolje napisati da predstavnici određene institucije nisu pristali da razgovaraju sa novinarima, nego im dozvoliti da u odgovorima napišu mnogo toga – a ne kažu ništa. Takođe, pitanja ne dostavljamo unapred, već samo teme razgovora. Svaki razgovor uživo, pa barem i telefonom, bolji je od prepiske. Ako ništa drugo, sagovornik ne može da izbegava pitanja, a novinar može insistirati da dobije odgovore.

Kada je reč o autorizaciji, samo u retkim slučajevima, koji se tiču stručnih tema i konkretnih podataka, šaljemo sagovornicima citate (samo njihove citate, ne cele tekstove!). I ne dozvoljavamo suštinske promene u njima, već samo ako je došlo do grešaka u faktima, na primer, ako je neko umesto „milion“ greškom rekao „milijarda“, ili umesto „uzvodno“ – „nizvodno“. Sve drugo ne bi se moglo nazvati (istraživačkim) novinarstvom.

10

Provera činjenica – fektčeking

„U vremenu obmane govoriti istinu je revolucionarni čin" (Džordž Orvel)

Piše: Milica Šarić

Novinarka CINS-a

„Pa i nisi veštica kakva sam mislio da jesi", kaže Vlada kroz smeh preko Skajpa (Skype). Prvi put razgovaramo uživo i ovim rečima je našu komunikaciju zapravo – unapredio. Nije prijatno, ali mu odgovaram osmehom jer razumem. Njegova priča je upravo prošla fektčeking (Fact-Checking) Centra za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) – proces bolan za sve koji učestvuju u njemu.

Kako najlakše objasniti ovaj postupak?

Da li ste nekada pokušali da ispeglate reč? Rečenicu? Vlada i ja smo vrelom peglom nedeljama pritiskali njegov tekst, od početka, sa kraja, po ivicama, sve dok se reči nisu izlizale – to jest dobile novu boju.

Fektčeking je, ukratko, provera ispravnosti značenja svake reči, rečenice, slike, snimka ili bilo koje druge vrste sadržaja koji objavljujemo i dok sve ne bude potpuno tačno – priča neće biti objavljena.

Na taj način tražimo poverenje čitalaca – svako voli čist i uredan, a pre svega potpuno tačan tekst, zar ne? Fektčekingom svakog dana pravimo razliku između nas, društvenih mreža i onih medija koji nas preplavljuju informacijama sa nejasnom razlikom između tačnog, ne sasvim tačnog ili potpuno izmišljenog. Deo procesa je i rad na kontekstu – van ispravnog konteksta izjave sagovornika su izmeštene iz realnosti i predstavljaju lažnu vest (fake news), odnosno imaju pogrešno značenje.

Kada u prvoj fazi činjenicama obezbedimo pravi kontekst, bavimo se pojedinačnim rečima, kao da rečenice ne postoje. Neka od pitanja fektčekera koja provereno izluđuju novinare su:

- Čime dokazuješ prijateljstvo dve osobe?

- Kako znaš da je do posla došlo „zahvaljujući poznanstvu"? Možda je najkompetentnija osoba za posao bio upravo kum direktora, je l' to problem?
- Kako dokazuješ bliskost sa partijom? Šta to znači uopšte – da je blizak partiji?

Idemo dalje (sa izluđivanjem):

- Kako dokazuješ „specifičnost" situacije? Dokaži mi da su sve ostale situacije bile iste ili slične – a od ove situacije drugačije.
- Adresa koju je osoba navela na uplatnici nije nužno adresa te osobe. Dokaži.

Ovo su pitanja i zahtevi koje fektčekeri postavljaju novinarima dok vade zube njihovim tekstovima. To je, rekli smo, bolan proces, ali osobe koje čitaju tekstove CINS-a zato mogu potpuno da se opuste u pogledu tačnosti. Specijalno obučeni da postave sva pitanja koja bilo kome mogu pasti na pamet, fektčekeri CINS-a razmontiravaju tekstove na sastavne delove i sve ih testiraju do granica izdržljivosti.

Najbolji odgovor na sva navedena pitanja uvek je – dokaz. Dokazi su, pre svega, dokumenta. Fektčeker se najviše raduje zvaničnim dokumentima, odnosno podacima nadležnih državnih institucija, iako ponekad i u njihovu ispravnost gleda sa rezervom. Dokazi su i podaci kompanija u privatnom vlasništvu, audio i video zapisi (transkripti sa intervjua ili suđenja), fotografije, listinzi poziva, adresari i imenici (bele strane), printskrinovi sa sajtova, Gugl (Google) mape i tako dalje.

Ispravljanje grešaka i čuvanje kredibiliteta

Dragana je osam meseci sakupljala dokaze – slala je na desetine zahteva za dokumenta, prikupljala informacije čitajući ugovore, zakone, razgovarala sa stručnjacima, a onda putovala u druge gradove zbog intervjua. Konačno je završila istraživanje i napisala priču, usledilo je uređivanje pa – fektčeking.

„Prevazišla sam ubistvo, sad sam na samoubistvu", kaže mi Dragana trećeg dana fektčekinga. Koleginica koja radi proveru činjenica traži joj dokaz za svaku reč koju je napisala. Dragana se bavi novinarstvom već nekoliko godina, ali da svaku reč mora da dokaže kroz više izvora – sa tim se još nije suočila. Kako da dokaže da je podrška nekome „apsolutna"? Kako da dokaže da ne postoje podaci o nečemu? Sad je već jasno zašto je Vlada upotrebio reč „veštica".

Baze podataka su posebno zanimljive za proveru. Kada smo 2016. godine radili fektčeking baze advokata koje država plaća za odbrane po službenoj dužnosti – CINS je stavljen pred novi fektčekerski izazov.

Istraživačka priča o dodelama advokatskih odbrana po službenoj dužnosti u Beogradu i baza podataka sa dodeljenim poslovima i iznosima novca za njih spadaju među najkompleksnije CINS-ove projekte ikada. Branioce po službenoj dužnosti postavlja i plaća država onima koji ne mogu sebi da priušte odbranu, a optuženi su za teška krivična dela. Na prikupljanju informacija radili smo gotovo dve godine. Sakupili smo podatke od policije i sudova u najvećoj advokatskoj komori – beogradskoj – za period od četiri godine. Bilo je potrebno pedesetak zahteva za pristup informacijama, nekoliko žalbi povereniku, više telefonskih razgovora i sastanaka u pravosudnim institucijama i još mnogo drugih poslova, da se formira baza i istraži priča. Manji deo podataka dobili smo u elektronskom formatu, a većinu su činile hiljade odštampanih stranica. Neki podaci su bili čak i u rukopisu. Prvi korak u istraživanju bilo je unošenje podataka u jedan Eksel (Excel) dokument, zatim njihovo usklađivanje i sortiranje. Na kraju višemesečnog rada Eksel baza imala je preko 25.000 unosa. Tu je, međutim, počeo i fektčeking – svaki unos je trebalo proveriti.

Na tome je radio ceo tim CINS-a, nekoliko meseci. Bilo je pogrešnih imena i cifara među podacima institucija, preklapanja podataka, a advokatica koja je, prema evidenciji jednog suda, ostvarila najveću zaradu u Beogradu zapravo je vratila novac – jer joj je uplaćen greškom. Zahvaljujući detaljnim proverama greška je uočena na vreme i netačan podatak nije objavljen.

Takođe, neke pravosudne institucije nisu pravile razliku između advokata koji

imaju isto ime i prezime – i to je ispravljano tokom fektčekinga. Na primer, Aleksandar Đorđević je česta kombinacija imena i prezimena, ali činjenica da u Beogradu postoje četiri advokata koja se tako zovu za nas je komplikovala situaciju. Pored toga, od četiri Aleksandra jedna je Aleksandra, a neke institucije imena advokata pišu naizmenično u nominativu (Aleksandar) i genitivu (Aleksandra), što je dodatno otežalo proveru. Mnogi advokati su tokom četiri godine promenili prezimena, verovatno usled udaje ili razvoda, što je takođe otkrivano tokom provere činjenica.

Baza je objavljena u oktobru 2016. kao sedma CINS-ova baza – od kojih je svaka prošla neku vrstu fektčekinga i za svaku je obavljen ogroman posao.

Iz ovih muka, ipak, svi izađu srećni. Niko nije dao otkaz (mada je bilo reči i o tome), a prijateljstva se ne okončavaju. U istraživačkom novinarstvu stil je samo mamac – tekst je dobar onoliko koliko je tačan i to svi razumeju. Nebitno je koliko znaš i šta misliš o temi koju istražuješ, nevažno je i šta ti stručnjaci kažu – važno je samo ono što možeš da dokažeš. Samo takve tvrdnje mogu se naći u tekstu, bez obzira na to da li pišeš o plišanim igračkama ili izlivanju opasnih materija u Kolubaru.

Iako je pred kraj procesa istraživanja priča napisana i uređena, ipak tek od fektčekinga zavisi da li novinar ima priču. To je poslednja instanca koja obezbeđuje poverenje naših čitalaca, gradi kredibilitet novinara i medija. Na tom mestu se izdvajaju CINS i slični mediji i organizacije. Za nas je tačnost svake reči svetinja i spremni smo na žrtve da bismo je sačuvali.

Nije u pitanju samo ugled medija, već i zaštita od potencijalne tužbe. Kada su tekstovi potkrepljeni čvrstim dokazima, malo ko traži „zaštitu" pred organima pravde. CINS je, uprkos više od 180 istraživačkih priča koje su do sada

objavljene, tužen samo dva puta, oba puta neuspešno. Pored toga, CINS posebnu pažnju obraća na zaštitu osoba koje se nađu u tekstovima – bilo da su izvori informacija ili osobe koje su svojim činjenjem prekršile neki zakon. Tako se stiče poštovanje i poverenje, ponekad čak i osoba o čijim prestupima pišemo.

Borba za tačnost informacija

CINS instituciju provere činjenica u sadašnjem formatu neguje od 2012. godine, kada su dve novinarke za ovaj posao obučili fektčekeri regionalne novinarske mreže Organized Crime and Corruption Reporting Project (OCCRP).

Na Zapadu, gde su sa praksom provere činjenica počeli mnogo pre CINS-a, fektčeking definišu na različite načine. Ipak, svrha mu je uvek ista – temeljna analiza iznetih tvrdnji radi sprečavanja ili otklanjanja činjeničnih grešaka. Iako istina nije apsolutna, fektčekingom joj prilazimo toliko blizu da je odbranjiva na svakom sudu.

Fektčeking se u svetu radi ili je rađen u uglednim redakcijama listova kao što su Der Spiegel, Le Monde, ProPublica, The New York Times, The New Yorker i drugi, a sve više organizacija bavi se posebno fektčekingom izjava političara i drugih javnih ličnosti (poput Istinomera u Srbiji).

Uz potpuno razumevanje da ne može svaka redakcija da plati fektčekera, kao i da je posao znatno otežan kada je češća produkcija tekstova, objavljivanje informacije bez prethodne provere ne može biti opravdano ni najhitnijom situacijom.

Da je novinar ili urednik proverio informaciju, ne bi se dogodilo skandalozno izveštavanje o aferi „Helikopter" marta 2015. godine. Tada je, tokom akcije spasavanja bebe iz Novog Pazara, došlo do pada helikoptera Vojske Srbije u naselju Surčin. U nesreći je poginulo sedam osoba, među njima i beba stara pet dana. Za one koji su pratili medijsko izveštavanje te noći – beba, medicinsko osoblje i posada bezbedno su stigli na odredište.

Ovakve situacije nisu česte da bi mediji sa nacionalnom – pa i širom – pokrivenošću izveštavali pogrešno o tako značajnom događaju ili problemu, ali fektčekinga vrlo malo ima i u svakodnevnom pokrivanju manje značajnih tema, što ozbiljno ljulja poverenje korisnika informativnih sadržaja u novinarsku profesiju.

U tom smislu Srbija prati svetski trend. Veličina fenomena lažnih vesti prepoznata je širom sveta 2016. godine. Urednica uglednog američkog

fektčeking sajta Politifakt (Politifact) definisala je lažne vesti kao „izmišljotine majstorski izmanipulisane da liče na uverljive novinarske izveštaje koji se lako šire na društvenim mrežama ka velikoj publici, spremnoj da veruje u fikcije i širi ih dalje".

Tako su se najveće bitke 2016. godine odvijale na društvenoj mreži Fejsbuk (Facebook), na koju se proširila „većina viralnih laži", piše Politifakt. Pojačanje je stiglo kroz pretraživač Gugl, koji je priče sa nepouzdanih sajtova izlistavao među prvim rezultatima internet pretrage – na osnovu velike čitanosti.

U odbranu Fejsbuka i Gugla, dva giganta intenzivno rade na uvođenju fektčekera u svoje redove.

Fenomen lažnih vesti deo je ere „postistine" (post-truth), koju su rečnici Univerziteta u Oksfordu izabrali za reč 2016. godine. U obrazloženju „post-istinu" definišu kao pridev „koji se odnosi na okolnosti ili označava okolnosti u kojima objektivne činjenice imaju manji uticaj na oblikovanje javnog mnjenja od obraćanja emocijama i ličnim uverenjima".

Ovi fenomeni mogu se izučavati i iz perspektive pobednika predsedničkih izbora u Americi Donalda Trampa, koji je istovremeno pobednik i u statistici Politifakta. Od 2007. godine, kada je ovaj sajt počeo sa radom, nijedan drugi značajniji političar nije imao lošiju evidenciju tačnosti izjava, sa više od 70 odsto tvrdnji ocenjenih kao „uglavnom netačno", „laž" ili najtežim oblikom neistine –Pants on Fire (potpuna neistina).

U post-truth eri senzacionalizam jede medije širom sveta, a jedina i, zasada, najbolja odbrana jeste upravo – fektčeking.

11

Edukacija u istraživačkom novinarstvu

„Edukacija je pasoš za sutrašnjicu zato što sutra pripada onome ko se za njega pripremao danas“ (Malcolm X)

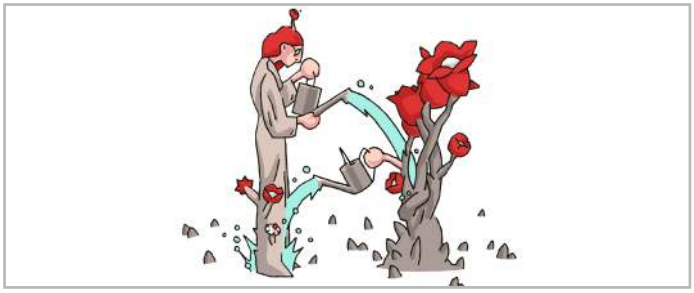

Piše: Ivana Jeremić

Novinarka CINS-a

Za razliku od lekara i pravnika, novinarima diploma fakulteta nije neophodna. Međutim, neke druge sposobnosti jesu. U novinarstvo možete ući iz ekonomije, književnosti, prava, ali i „sa ulice“. Neki od najboljih novinara koje poznajem nemaju to zvanično zvanje diplomiranog novinara, ali su njihov talenat i znanje u poređenju sa klasičnom diplomom fakulteta neprocenjivi.

Kada sam pomislila da bi novinarstvo moglo da bude ono pravo čime želim da se bavim, priprema za fakultet i katedru za novinarstvo bila je prirodni sled.

Priznajem, fakultet je u bitnoj meri odredio moju karijeru. Naučila sam da promišljam političke teorije, artikulišem misli, debatujem, a pomoglo je i kretanje među ljudima koji su se bavili različitim oblicima aktivizma.

Međutim, tek kasnije, kada sam počela da radim u Centru za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS), shvatila sam da je većina znanja „pokupljenog sa faksa“ bila neprimenljiva u praksi. Zastarele metode pisanja i previše teorije za mene su značile da praktično počinjem iz početka. Možda je za 10 u indeksu bitno da naučite vrste intervjua i formu u kojoj se piše vest, ali će vam u redakciji prvo reći da zaboravite na sve to. Ipak, teorijska osnova i sposobnost da odgovorite na zahteve profesora uče vas da i u praksi, jednog dana kada počnete da radite, možete na isti način odgovoriti na sve zadatke urednika – koliko god vam se ti zadaci nekada činili nemogućim.

Svaki korak na poslu za mene je bio kao da sam dete koje uči da hoda. Sećam se svog prvog profesionalnog treninga novinarstva i osećaja da sam za tih pet dana naučila više nego za nekoliko godina na fakultetu. Bio je to vrlo dinamičan, na trenutke naporan, ali nadasve praktičan trening. Glava je nekoliko puta htela da mi eksplodira od količine informacija, ali osećanje zadovoljstva što konačno učim nešto primenljivo bilo je jače od umora.

Ne mislim da je formalno obrazovanje prevaziđeno, postoji mnoštvo korisnih stvari koje na fakultetu možete da naučite, a fakultet vas na neki način i usmerava. Ipak, to sve nije dovoljno da biste bili dobar novinar potkovan različitim veštinama.

Sve što kao novinar imate jesu vaš um, znanje i veštine. Što više unapređujete sebe, više unapređujete i proizvod vlastitog rada. To se odnosi na sve vrste novinarstva, a posebno na istraživačko. Vi niste samo novinar, vi ste na momente detektiv, ekonomista, pravnik, psihijatar koji sluša tuđe probleme, i sve drugo što možete da zamislite. Novinarstvo je igralište, a vi morate da ovladate različitim ulogama u koje vas ono stavlja.

Možda imate talenat za intervjue ili pak analizu finansijskih izveštaja, ali će oslanjanje samo na jednu od datih veština vaša istraživanja učiniti prosečnim. U vreme kada se mediji služe senzacionalnim naslovima i poluinformacijama ne bi li privukli čitaoce, vi kao istraživački novinar nemate nikakve šanse ako svoj posao radite prosečno. Vi se ne takmičite u brzini, već u sadržaju informacija. Tamo gde prosečan novinar načne temu, jer se možda samo našao na licu mesta, vi morate da iskoristite svoje veštine i pružite informaciju više.

Javna je tajna da je privatno obezbeđenje klubova često umešano u poslove trgovine drogom, oružane obračune i reketiranje. Ali recimo da želite to i dokazati.

CINS je 2014. godine objavio bazu napada privatnog obezbeđenja na građane. Pružili smo javnosti prikaz posledica haosa u toj oblasti. Šest ubistava i trećina nerešenih slučajeva u periodu od skoro 11 godina. Rad na tome zahtevao je od novinarskog tima ozbiljno predistraživanje, naprednu pretragu

interneta, novinarskih arhiva i slično. Nakon što smo napravili listu slučajeva, prikupili smo dokumentaciju sudova, tužilaštava i policije, što je bio izazov jer neki od slučajeva nisu ni registrovani, a ponekad smo od podataka imali samo inicijale žrtve i napadača. Nekada smo slučajeve rekonstruisali skoro od nule. Ali najteži deo bili su intervjui. Kako navesti nekoga ko je bio žrtva napada da vam se otvori i prizove u sećanje taj događaj? Prva dva–tri bila su najteža. Kako ostati profesionalan dok vam neko priča o tome da je u sebi osetio nož?

Postoje razni treninzi koji vam simulacijom ovakvih intervjua mogu pomoći da kasnije u praksi reagujete na određeni način ili da postavljate adekvatna pitanja. Sve to dosta olakšava posao kada se u takvoj situaciji nađete.

Učenje kroz praksu

Sa svakim novinarskim zadatkom, dolazi i novi izazov. Sve što možete da učinite da biste savladali izazove jeste da se – potkujete znanjem. Novinarska radoznalost i sposobnost adaptiranja mnogo su važnije od toga koji stepen školske spreme imate.

Naravno, najbolji način da naučite posao jeste – da radite. Tokom rada na istraživanju učite najbitnije aspekte novinarskog poziva – kako da vodite intervjue, ubedite ljude da vam se otvore, posmatrate okolinu, kako da usmerite istraživanje, fokusirate priču, nađete ljude, dokumenta i druge dokaze, razdvojite laži od istine, kako da proveravate činjenice i sl.

Šta čini dobrog novinara (u oblasti unapređenja sopstvenih profesionalnih mogućnosti):

a) Informisanost – nije bitno samo posedovati znanje, već i imati ideju gde informaciju da pronađete. Ako ne znate, google it! Izvori mogu biti publikacije, radovi drugih novinara, ali i knjige koje se bave temama koje istražujete. Da biste postavili temu na pravi način, često prvo morate da uđete u oblast kako biste uopšte počeli istraživanje, a to znači temeljno se informisati o zakonskom okviru, kontekstu razvoja događaja u toj oblasti, odnosima među glavnim akterima itd.

b) Spremnost za učenje – možda ste položili svoj poslednji ispit pred profesorom na fakultetu, ali svaki vaš intervju, razgovor sa urednikom ili fektčekerom može biti novi. Morate biti pripremljeni i dovoljno upućeni u oblast o kojoj pišete. Jedna od CINS-ovih novinarki upisala je kurs knjigovodstva kako bi lakše razumela finansije, iako (bar ne još uvek) nema nikakvu nameru da se time bavi van okvira novinarstva.

c) Ići u korak sa novim alatkama – praćenje razvoja novih tehnologija i aplikacija ne samo da će vam olakšati život i uštedeti sate prekucavanja ili potrage za dokumentima i licima već će i vaše istraživanje učiniti potkovanijim činjenicama, a analize podataka podići na viši nivo. Recimo da pokušavate da otkrijete sve razlike u sadržaju dva nacrta zakona koji želite da analizirate u svom tekstu. Jedan od načina je da čitate i istovremeno upoređujete, zapisujete, kopirate paragrafe i slično. I već vam glava pada pri pomisli koliko sati posla je pred vama. Zatim od kolege čujete da je na nekom treningu preporučen sajt Diff Checker koji automatski ukazuje na razlike u tekstu. Jedan jednostavan sajt uštedeo vam je sate čitanja, i još bitnije – entuzijazam za dalji rad na tekstu.

d) Multidisciplinarnost – mediji se menjaju, a sa sve manjim budžetima redakcija, istraživački timovi prvi se susreću sa otkazima. Jedan istraživački tim košta koliko cela manja redakcija sa mnogo većom produkcijom. Od vas se očekuje da budete multidisciplinarni – pisanje, snimanje, intervjui, montiranje, fotografisanje... Prosto, novinar danas više ne može da bude samo osoba koja piše tekstove, već mora da zna i još poneku veštinu. U Srbiji je to još uvek usporen trend, ali je van granica ta praksa preovlađujuća. Cilj je uštedeti što više novca, ali i vremena utrošenog na jednu priču. Za početak možete napraviti nalog na Piktočartu (Piktochart), platformi koja vam omogućava da vrlo lako vizualizujete podatke i šeme kreiranjem različitih infografika. Igrajući se podacima, prikazaćete informacije na kreativan način, i istovremeno uštedeti novac.

e) Razmena iskustava – učite od drugih! Svakog meseca nova alatka, novi program, novi pristup. Ne možete sve ispratiti, ali uvek možete da u kontaktu sa drugim kolegama saznate koji browser koriste, koju novu opciju nudi Excel i slično. Rad na istraživačkim pričama je rad u timu. Različiti pristupi i veštine koje članovi tima poseduju dovode do najboljih rezultata. Istovremeno, timski rad pruža svakom članu mogućnost da nauči nešto novo. Takođe, postoji niz različitih programa za novinare koji za cilj imaju upravo rad na pričama. Pored treninga koje novinari prolaze, ti programi im kasnije omogućavaju i rad sa nekim od najboljih urednika na Balkanu, ali i sa drugih govornih područja. Pored umrežavanja, ovakvi treninzi daju uvid u najnovije trendove u novinarstvu.

f) Otvorenost – novinarstvo je igralište. Morate biti u stanju da razgovarate sa ljudima, pratite trendove, objavite istraživanje u dovoljno privlačnom obliku. Procesi montaže, uređivanja, istraživanja se menjaju. Teret je sve više na novinarima pojedincima: da dođu do ideja za istraživanje, da istražuju, objavljuju i sami promovišu svoj rad. Za sve to je neophodno biti nezavisan, imati osećaj za detalje, brzo ih povezivati u širi kontekst i još mnogo toga.

12

Pretnje i pritisci

Nije normalno raditi bilo koji legalan posao, a da te rođena država u tome ometa i ne štiti od pritisaka, pretnji ili nasilja

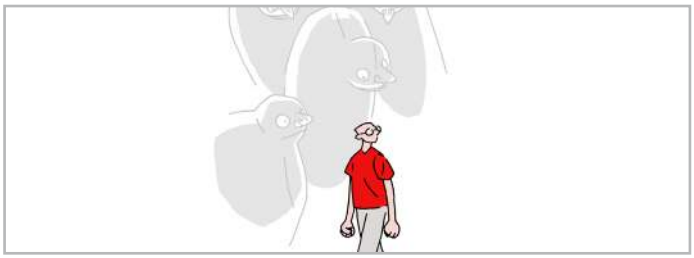

Piše: Branko Čečen

Direktor CINS-a

Kratko sam bio direktor Centra za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS), kada me je ugledni kolega pozvao „na kafu“. U to vreme, borili smo se i rukama i nogama da objavimo što više dobrih priča, mladi novinari su ubrzano učili, ali smo kao nova organizacija finansijski bili vrlo ranjivi. Razgovor je počeo uobičajenim ćaskanjem, ali se brzo prešlo na stvar: „Vidi, meni je neprijatno što ti ovo govorim, ali me je X (druga ugledna koleginica) zamolila da ti prenesem da treba da uklonite jednu priču sa sajta pošto ćete biti uvučeni u prljavu političku igru, a to bi bilo veoma loše za jednu mladu organizaciju koja se tek bori za svoje mesto…“

Stvar je bila jasna – koleginica radi za jednu od frakcija tada vladajuće Demokratske stranke. Za njih obavlja poslove na medijskom planu i pokušava da zaradi svoj novac, usluge ili put ka nekoj bitnoj funkciji. Kolega koji prenosi poruku bio je, očigledno, posramljen i na neki način primoran da poruku prenese. Najveći problem je, međutim, što je ta poruka zapravo bila loše upakovana pretnja. Mala nevladina organizacija, finansijski slaba i relativno nova u civilnom sektoru, teško da će preživeti sukob sa moćnim ministrom proevropske stranke na vlasti koji vodi jedan od klanova u borbi za unutarstranačku premoć, a time i vlast u državi.

Ovo je klasičan primer političkog pritiska koji se može pretvoriti u više različitih napada – medijski (hajke u provladinim medijima), administrativni (inspekcije, kontrole) ili poslovni (upravni odbor smenjuje menadžment, pritisak na donatore). Jedina odbrana koja je na raspolaganju organizacijama koje se bave istraživačkim novinarstvom jeste kombinacija čeličnog integriteta i javnosti rada. Moj odgovor, ovom političkom klanu kao i svakom drugom, na svaku ponudu (ima i „pozitivnih“, kao: „Javite se, možemo mnogo da uradimo zajedno“) bio je: „Molim te da, kada već prenosiš poruke, preneseš i ovu: prvi sledeći ovakav pokušaj biće objavljen, alarmiraćemo naše međunarodne mreže, obavestiti sve organizacije koje se bave zaštitom slobode

izražavanja, kao i sve donosioce bilo kakvih odluka u zemlji i inostranstvu". To je u izvesnoj meri tada bio blef, pošto još nismo bili tako uspešni i bitni, ali ne sasvim – iza nas jesu stajale naše mreže istraživačkih novinara, a stale bi i novinarske i druge organizacije. Nisu se više javljali.

No, dok se sve interesne grupe koje smatraju da mogu i treba da utiču na naš rad ili da nas uplaše dovoljno da se ne bavimo njima i njima bliskim entitetima nisu izređale, pa posle njih i nova vlast, pritisci ove vrste nisu prestajali. Kada su svi bili odlučno odbijeni, više se to nije događalo, shvatili su da sa nama o tome nema razgovora. Ali, važno je da se razume da je ova vrsta pritiska u izvesnoj meri i ponuda za saradnju. Očekuje se da ja, koji vodim organizaciju, uzvratim nekakvom željom za uslugom koju država može da mi pruži. Onda se malo cenkamo, ali jednom kada se dogovor sklopi, organizacija će raditi za njih ili će ih barem zaobilaziti sve dok se vlast ne promeni. Onda su sve opklade povučene i možemo ponovo da zaigramo isto kolo. U isto vreme, sasvim je moguće odigrati tu igru tako da se radi za nekoga, ali da to ne bude previše očigledno i da kolega koji sklopi ovu vrstu sporazuma očuva (javno, ne i suštinski) svoj integritet. A zapravo je prodao profesiju, prava građana i sebe samog. Mislim da takvih ima više nego odlučno profesionalnih.

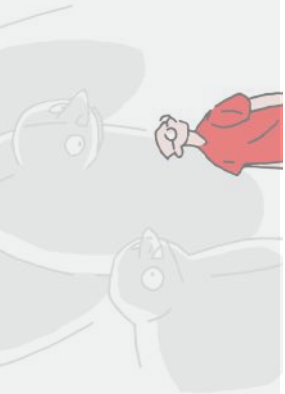

No, dok se sve interesne grupe koje smatraju da mogu i treba da utiču na naš rad ili da nas uplaše dovoljno da se ne bavimo njima i njima bliskim entitetima nisu izređale, pa posle njih i nova vlast, pritisci ove vrste nisu prestajali. Kada su svi bili odlučno odbijeni, više se to nije događalo, shvatili su da sa nama o tome nema razgovora. Ali, važno je da se razume da je ova vrsta pritiska u izvesnoj meri i ponuda za saradnju. Očekuje se da ja, koji vodim organizaciju, uzvratim nekakvom željom za uslugom koju država može da mi pruži. Onda se malo cenkamo, ali jednom kada se dogovor sklopi, organizacija će raditi za njih ili će ih barem zaobilaziti sve dok se vlast ne promeni. Onda su sve opklade povučene i možemo ponovo da zaigramo isto kolo. U isto vreme, sasvim je moguće odigrati tu igru tako da se radi za nekoga, ali da to ne bude previše očigledno i da kolega koji sklopi ovu vrstu sporazuma očuva (javno, ne i suštinski) svoj integritet. A zapravo je prodao profesiju, prava građana i sebe samog. Mislim da takvih ima više nego odlučno profesionalnih.

Sve je to, koliko god da je „normalno" za našu političko-poslovnu scenu, zapravo duboko odvratno. Čini se da je kontrola nad medijima tolika da je političarima jednostavno nemoguće da shvate da postoje i oni koji ne rade ni za jednu stranu, ni na koji način. U vreme kada samo jedna stranka, zapravo jedan čovek, ima svu političku moć u zemlji, zašto se bilo ko čudi monolitnoj medijskoj podršci svakom njegovom postupku, čak i ako čitav državni aparat

svakodnevno biva zloupotrebljen na strašne načine, zakoni, pa i Ustav prekršeni, a građani ponižavani, pljačkani i osiromašivani? Posebno je strašno što se tome čudi opozicija, koja je taj mehanizam kontrole medija i stvorila u vreme svoje vlasti.

Različite vrste pritisaka

Pored političkog pritiska na istraživačke novinare, najzastupljeniji je medijski pritisak. Tradicionalni mediji, pod finansijskom kontrolom, ignorišu otkrića istraživačkih novinara i učestvuju u ulepšavanju stvarnosti koje vladajućoj stranci, pored drugih mehanizama, donosi glasove na izborima. No, neki idu i mnogo dalje. TV Pink, Informer, Srpski telegraf i slična izdanja, obična su propagandna glasila koja ne mogu da budu nazvana medijima pošto zapravo dezinformišu javnost. Isključiva podrška vlasti koju neprekidno emituju, koliko je štetna, toliko je i nemoralna, ako ni zbog čega drugog, a ono zato što građane sistematski i neprestano dovodi u zabludu. Njihov najneprijatniji zadatak, međutim, jesu besprizorni, klevetnički napadi na svakoga ko zasmeta stranci na vlasti. Istraživački novinari su među njihovim redovnim žrtvama. O CINS-u je do sada Informer objavio toliko laži da je to neverovatno, a daleko od toga da smo među njihovim omiljenim metama.

20 DINARA

NEZAVISNE DNEVNE NOVINE

JANKOVIĆU ODGOVORI

INFORMER

Utorak, 10. novembar 2015. Broj 1074 / 20 dinara / BiH 0,5 KM / CG 0,4 EUR / Makedonija 20 DEN / Grčka 1,2 EUR

ISTRAŽUJEMO KO I KAKO FINANSIRA LAŽNE AFERE U SRBIJI

BIRN, CINS i KRIK dobili 850.000€ iz inostranstva

● CINS 21. maja 2015, na dan kad su krenuli napadi na ministra Gašića, od „Rokfeler fondacije" iz SAD dobio 39.884 dolara! ● Kao osnov za plaćanje navedeno: *Nasledstva, izdržavanja i drugi pokloni i pomoć* Strana 6

Izv. CINS Branko Čečen

Omeli smo, na primer, premijerov dvodnevni odmor namerom da prisluškujemo njegovu spavaću sobu, redovno se sastajali sa šefom delegacije EU kako bismo srušili Aleksandra Vučića sa vlasti, učestvovali u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, strani smo plaćenici, špijuni... Ta vrsta pritiska je naizgled samo kaljanje našeg ugleda kod onih koji zapravo i ne znaju šta i kako radimo, ali je u isto vreme i krajnje opasna zbog stvaranja atmosfere da je nas zapravo vrlo korisno ukloniti na bilo koji način. I na ovu vrstu pritiska, javnost rada je jedini mogući odgovor. Naše finansije su javne, a sa svakom

pričom objavljujemo i dokaze, svako može da nas tuži ako misli da smo se ogrešili o njega, samo to još uvek nikome nije uspelo. Do boljih vremena, čini se da će najneobaveštenji građani Srbije misliti da smo špijuni i plaćenici. Tu velike pomoći nema.

> Naša poruka je jasna: mi smo tim i priča će svakako biti objavljena, šta god pokušali da uradite.

To, naravno, nije sve. Kada su naše novinarke počeli da prate neprijatni muškarci koji su ih otvoreno fotografisali i namerno provodili sate u njihovom društvu na javnim mestima, bilo je jasno da je u pitanju pokušaj zastrašivanja. Naravno da se plašimo, ali to ne znači da ćemo prestati da radimo. Štaviše, naša poruka je jasna: mi smo tim i priča će svakako biti objavljena, šta god pokušali da uradite.

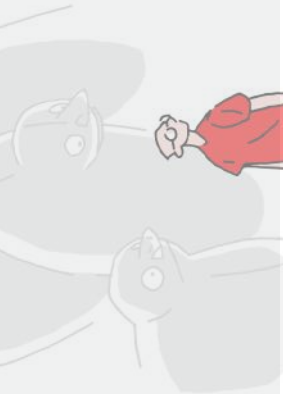

Još jedna vrsta pritiska jeste pravni pritisak. Ljudi kojima se istraživački novinari bave imaju mnogo novca i velike i poznate advokatske kancelarije na svojoj strani. Podnosiće tužbe i kada nemaju šanse da ih dobiju, pobrinuće se preko „svojih“ novinara da to ima publicitet, sve to zbog imidža. Jednom prilikom su me, pre objavljivanja teksta, advokati jednog političara držali na telefonu tri dana, tražeći „rupu“ u tekstu, kako bismo mi odustali od objavljivanja. Nisu je našli, ali je nekako iznenada došlo do incidenta u kojem je dotični političar fizički napadnut, baš na dan kada smo mi objavili priču. Tako je pažnja usmerena na taj događaj umesto na njegovo kršenje zakona. Pa opet, taj postupak njegovih advokata, da pre objavljivanja pokušaju da ospore naše tvrdnje, potpuno je profesionalan i sasvim u redu. Mi i ne želimo da objavimo nešto što nije tačno, baš kao što ne želimo da objavljujemo tekstove, a da ne damo priliku osobi koja je u pitanju da ospori naše tvrdnje. Štaviše, to je dobrodošla kontrola našeg rada pre nego što o svemu obavestimo javnost. Mi plaćamo advokatima da čitaju naše priče pre objavljivanja, a u ovom slučaju nije bilo potrebe, čitav tim njegovih advokata uradio je besplatnu pravnu proveru. Pa opet, pretnje tužbama sa armijama advokata predstavljaju opterećenje koje ometa rad istraživačkih novinara, opterećuje organizacije pošto moraju da plaćaju advokate i gube vreme po sudnicama i razmišljaju o tome da li je sud pristrasan (a izgleda da često jeste).

Sledeću vrstu pritisaka mogli bismo nazvati „obaveštajni“ pritisci. Naime, ljudi neprestano nastoje da saznaju šta mi radimo, šta imamo od dokaza, s kim razgovaramo... Tako smo pronašli u našem elektronskom sistemu injektiran softver koji skuplja sve podatke, reindeksira ih i šalje nekome. Ne uznemiravamo se toliko zbog pretnji i pritisaka, koliko zbog ovakvih stvari. Ne samo da, u slučaju uspeha, ti koji nam upadaju u sistem mogu da ugroze naše

izvore već mogu i da zatvore nove izvore i ometu naše istraživanje. Mnogo je, međutim, opasnije to što do fizičkih napada na novinare uglavnom dolazi bez ikakvih pretnji i upozorenja, ali uvek nakon prikupljanja podataka o njima, njihovom kretanju, navikama i aktivnostima. E, to nas plaši, i kada do nas dođu informacije da nas neko prati i snima (što je teško proverljivo), nije nam svejedno. U ovoj zemlji je tako ubijeno troje naših kolega, do sada, a Brankicu Stanković i još dvoje kolega štiti policija od pokušaja ubistva.

Tu je i institucionalni pritisak. Bolje rečeno – nedostatak zaštite. Iako policija istraži ko prati i fotografiše naše novinarke, ko nam upada u elektronski sistem, ko obara stranice našeg sajta, zapravo se nikada ne dođe do naručilaca i organizatora, a skoro nikada ni do počinilaca. To nama i onima koji to rade šalje jasnu poruku – niko nikada neće biti ozbiljno kažnjen za to. Ponekad neko slučajno strada, kada to radi za svoj groš, pa ga uhvate zbog nečeg drugog – tako su uhvatili momka koji je upao u naš sistem i pokrao sve lozinke. Nije ih koristio, ali je mogao. Očigledno je radio na svoju ruku i nakon godina takve zabave bio uhvaćen zbog upada u neki drugi sistem. Pronašli su naše lozinke na njegovom kompjuteru. No, ko je oborio stranicu sa tekstom o tome zašto je iz drugih medija uklonjen tekst o ćerki guvernerke Narodne banke Jorgovanke Tabaković – nikada nije otkriveno. Kao ni čitav niz takvih elektronskih napada. Trenutno su u toku dogovori između novinarskih udruženja, tužilaštva i policije o bržem i efikasnijem reagovanju na ovakve događaje i iskreno se nadamo da će to popraviti našu bezbednost i efikasnost potrage za počiniocima.

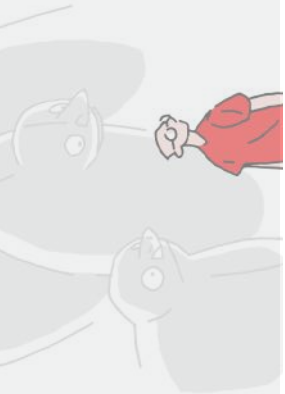

Mi se, naravno, štitimo. Enkriptujemo svoju komunikaciju i dokumenta, ne koristimo telefone za bitnu komunikaciju i načelno se bavimo svojom bezbednošću na razne načine, obučavajući se sve vreme. No, ne radi se o tome. Radi se o činjenici da mi to moramo da radimo, da nas institucije sistema ne štite dovoljno i da je to potpuno nenormalna situacija koja svedoči o disfunkcionalnosti države.

Nigde istraživačko novinarstvo nije bezazlen posao. U uređenoj Švedskoj je za poslednjih petnaest godina ubijeno troje naših kolega. O Rusiji, Turskoj, Meksiku... da i ne govorimo. Ali jedno je sigurno – nije normalno raditi bilo koji legalan posao, a da te rođena država u tome ometa i ne štiti od pritisaka, pretnji ili nasilja. To je, međutim, realnost. Istraživački novinari u Srbiji rade pod pritiscima koji, kako vreme prolazi, postaju sve snažniji i raznovrsniji. Ako se to uskoro ne zaustavi, pitanje je koliko dugo će moći da se štite i nastave da rade svoj posao.

13

Elektronska bezbednost

Jedini način da se novinar apsolutno zaštiti od bilo kakve mogućnosti prisluškivanja, nadzora ili hakovanja jeste da ne koristi ništa od savremenih tehnologija. Što je – nemoguće.

Piše: Dino Jahić

Glavni i odgovorni urednik CINS-a

Don Bols je američki novinar ubijen 2. juna 1976. godine. Tog jutra je u redakciji ostavio ceduljicu na kojoj je pisalo da ide na sastanak sa izvorom. Pošto se izvor nije pojavio, Bols se iz hotelskog predvorja, gde je trebalo da se susretnu, zaputio ka parkingu. Čim je pokrenuo automobil, ispod njegovog sedišta je eksplodirao dinamit, a on je preminuo 11 dana kasnije. Ipak, Bolsovo istraživanje o korupciji i vezama između kriminala i politike nastavile su njegove kolege iz različitih redakcija, okupljene oko tek formirane organizacije Istraživački novinari i urednici, pod parolom „Možeš da ubiješ novinara, ali ne i priču".

Srbija je u bliskoj prošlosti takođe imala novinare koji su ubijeni jer su svoj posao radili časno i pošteno, a bilo je i mnogo fizičkih napada. U proteklih nekoliko godina zastrašivanje je ipak nešto češći metod pritiska na novinare, što nipošto ne znači da je opasnost manja. Novinarke Centra za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) prošle godine su primetile da ih nepoznati muškarci prate i fotografišu. Policija je reagovala brzo i profesionalno, novinarke su dale izjave, izdvojeni su dostupni snimci sa video-nadzora. Nažalost, snimci uglavnom nisu bili dovoljno kvalitetni, tako da dokaza za pravosudne institucije nije bilo, pa je tužilaštvo nedavno odlučilo da „nema mesta pokretanju krivičnog postupka". Ostaje činjenica da se previše slučajeva fotografisanja i praćenja dogodilo u veoma kratkom roku da bi to bila slučajnost. Osim toga, čim smo se javno oglasili, odjednom više nije bilo sličnih situacija, što je takođe indikativno.

Danas je za novinare sve mnogo komplikovanije nego što je bilo recimo sedamdesetih godina prošlog veka, kada je Bols ubijen, pošto osim o fizičkoj bezbednosti, svaki novinar koji drži do sebe (i onoga što radi) mora da vodi računa i o elektronskoj bezbednosti. Tu praktično spada sve što ima veze sa novim tehnologijama: od starih desktop računara do najsavremenijih

mobilnih telefona.

I da odmah bude jasno, ne postoji apsolutna zaštita, metod ili tehnika, koji bi omogućili novinaru da se oseća potpuno sigurno. Jedini način da se novinar zaštiti od bilo kakve mogućnosti prisluškivanja, nadzora ili hakovanja jeste da ne koristi ništa od savremenih tehnologija. Što je – nemoguće. Sve se zapravo svodi na to da se onima koji bi eventualno pokušali neku vrstu takve kontrole ili narušavanja privatnosti posao oteža u što je moguće većoj meri.

Lozinka – prvi korak zaštite

Kada novinari CINS-a na svojim treninzima i radionicama razgovaraju o ovakvim temama, obično pitaju učesnike o dužini lozinke na ključnim nalozima (službeni i privatni mejlovi, društvene mreže...). U većini slučajeva, ogroman broj učesnika nema šifru dužu od 10 karaktera. U praksi, smatra se da bi lozinka trebalo da ima najmanje 16 karaktera i to kombinaciju velikih i malih slova, brojeva i znakova. Ukoliko ima 32 ili više karaktera, to je već ozbiljna zaštita.

Još jedno pitanje – kome od učesnika šifre sadrže godinu rođenja ili ime/prezime? – često izazove muk u prostoriji. Ponekad se javi jedna osoba, eventualno dve, ali uvek još nekoliko njih spusti glavu ili skrene pogled. Tu dolazimo do sledećeg važnog saveta – nikada ne koristite svoje ime, godinu rođenja ili neku sličnu informaciju koju je vrlo jednostavno otkriti. Na taj način i trinaestogodišnjak sa prosečnim znanjem o računarima, koji dobije/otkrije nekoliko najosnovnijih podataka o vama (što danas uopšte nije teško), može da otvori vaš mejl nalog ili da pristupi vašim privatnim prepiskama na društvenim mrežama.

Naravno, ako osobe koje istražujete, pre svega one iz vlasti ili kriminala, ili iz bezbednosne službe, žele da provale u vaše naloge, imaju na raspolaganju bezbroj mogućnosti i mnogo sofisticiranije metode. Upravo zato i jeste važno da lozinka bude komplikovana. Jer, da uprostimo stvari do kraja, hakovanje se danas odvija preko moćnih programa, po principu listanja rečnika – baš onako kako to izgleda u filmovima kada lopovi obijaju sef. Rečnik pronađe prvo slovo šifre, pa drugo, treće i tako dalje.

U praksi, smatra se da bi lozinka trebalo da ima najmanje 16 karaktera i to kombinaciju velikih i malih slova, brojeva i znakova. Ukoliko ima 32 ili više karaktera, to je već ozbiljna zaštita.

Uzmimo za primer da je lozinka „beograd“. Nakon što program otkrije da je prvo slovo „b“, on nastavlja da izlistava reči s tim početnim slovom (na srpskom, engleskom...). Jasno je da će u ovom slučaju otkriće svakog novog slova sužavati broj mogućih kombinacija, što znači da do potpunog pristupa nalogu neće biti potrebno mnogo vremena. Ali ako se zameni ili doda nekoliko znakova, pa šifra zapravo glasi „xB3,oGRaDx1,7,x“, program će imati mnogo više posla i biće potrebno duže vremena za hakovanje, što je onima koji bi to eventualno radili često neisplativo.

Još jedna važna preporuka jeste često menjanje lozinke, na primer – na svakih šest meseci. Time se šanse za neželjen pristup vašem nalogu dodatno smanjuju.

Postavlja se pitanje kako zapamtiti tako složene šifre i još ih redovno menjati. To zapravo uopšte nije komplikovano, važno je samo da se napravi sistem – svako za sebe i onako kako mu je najlakše. U konkretnom slučaju „xB3,oGRaDx1,7,x“ sistem je bio takav da je osnova lozinke napravljena od reči „beograd“ i skraćenice za aktuelnu godinu – 17 (ovo inače nije preporučljivo, ali sada samo dajemo primer). Pored osnove, važno je da postoji i određeni set pravila, u ovom slučaju bila su četiri, kao što se i vidi na grafici.

Primer: Pravljenje složenije lozinke

Osnova: beograd i skraćenica za aktuelnu godinu – 17	**beograd17**
X na početak, kraj i između 2 elementa osnove	**xbeogradx17x**
Svi suglasnici velikim štampanim slovima	**xBeoGRaDx17x**
Promena slova e u broj 3	**xB3oGRaDx17x**
Zarez posle svakog broja	**xB3,oGRaDx1,7,x**

Ovo je samo jedan od načina na koje je moguće napraviti ozbiljniju lozinku. Neki bi umesto „beograd17“ imali šifru „nrphtsf28“ (svako slovo je pomereno za jedno slovo udesno na srpskoj tastaturi). Drugi koriste fraze u kojima samo promene nekoliko slova u znakove i brojeve. Treći učine isto, ali za osnovu koriste poglavlja neke knjige ili redosled pesama na nekom albumu. Mogućnosti je bezbroj.

A ako se šifra i zaboravi, dovoljno je zapamtiti pravila i izvor iz kog je uzeta osnova. Samo treba voditi računa da se koriste podaci koje je lako pronaći i koji su nepromenljivi. Na primer, za osnovu ne bi trebalo uzimati pesme sa neke divlje kompilacije „Rolingstounsa“, već sa njihovog originalnog albuma, koji se uvek lako može pronaći. Pre nekoliko godina kolega je kao osnovu za lozinke koristio imena članova nadzornog odbora jednog javnog preduzeća. Kada se vratio s godišnjeg odmora, nadzorni odbor je bio promenjen, a on se imena nije sećao, pa nije mogao da pristupi službenom mejlu dok ih nije pronašao.

Razvoj tehnologije omogućio je i postojanje alata za pohranjivanje lozinki, na primer LastPass i KeePass, koji funkcionišu po principu malog trezora koji čuva sve šifre, pa ih vi ne morate pamtiti (čak mogu i da generišu šifre za vas). U tom slučaju, najvažniji je zadatak novinara da zapamti i kreira jaku i složenu glavnu lozinku kojom se taj trezor otvara, čime štiti sve ostale naloge. Ovo na prvi pogled deluje nebezbedno, čuvati sve šifre na jednom mestu, ali nije tako. Alate poput nabrojanih preporučuju neki od vrhunskih svetskih programera s kojima CINS povremeno sarađuje.

(Ne)sigurna komunikacija

U vreme dominacije društvenih mreža, veoma je teško sakriti ko ste, šta ste, gde ste i šta radite. Većina novinara generalno ne poklanja previše pažnje zaštiti od otkrivanja takvih podataka, pa ponekad običan pogled na nekoliko poslednjih postova na društvenim mrežama može da otkrije na čemu novinar radi i gde se nalazi. Nešto detaljnija i ozbiljnija pretraga podataka može da otkrije mnogo više nego što većina nas misli. Jedan od najpoznatijih slučajeva ozbiljne trgovine narkoticima u skorijem periodu dobrim delom je razotkriven upravo zahvaljujući podacima koje su policijske službe na internetu pronašle o Rosu Ulbrihtu, organizatoru tog posla. Na primer, davno, pre nego što je započeo posao, Ulbriht se sa mejl nalogom, koji je sadržavao njegovo ime i prezime, registrovao na nekoliko sajtova i ostavljao postove na forumima. Neki od njih su se nedvosmisleno mogli povezati sa kasnijim kriminalnim aktivnostima, i to je bio jasan pokazatelj za istražitelje.

Ulbriht je ceo posao obavljao preko interneta, ali ne ovog koji svakodnevno

koristimo. Ovaj „naš“ internet, sa indeksiranim sadržajima, dostupnim preko pretraživača, zapravo je manji deo onlajn sveta. Postoji nešto što se zove deep web (duboka mreža) i dark web (tamna mreža). Ulbriht je na tamnoj mreži pokrenuo stranicu „Silk Road“ (Put svile), preko koje je bilo moguće poručiti nebrojeno vrsta droge, pa i neke druge nelegalne stvari, poput ubistava, kako je kasnije otkriveno u sudskom procesu. Da bi se pristupilo ovom sajtu bio je potreban poseban pretraživač Tor – koji koriste i brojni novinari zato što omogućava enkriptovanu komunikaciju između dve strane. To zapravo znači da je takva komunikacija zaštićena, i to tako što se na putu između tačke A i B (dva računara) komunikacija preusmerava na veliki broj drugih lokacija, pa joj je veoma teško ući u trag.

Ipak, ovde su važne dve napomene. Najpre, iako onaj ko vas nadzire ne može da vidi sadržaj vaše komunikacije i ono što radite preko Tora, može da zna da ga koristite, što može da izazove veće nepoverenje prema vama ili da alarmira policijske službe. To nas dovodi i do druge napomene – Ulbriht nije jedini primer, na tamnoj mreži postoje užasne stvari, od pedofilije do svih zamislivih oblika kriminala, tako da su policijske službe veoma zainteresovane za one koji mu pristupaju.

Ljudi koji se bave elektronskom zaštitom često će reći da je jedan od najboljih principa zaštite korišćenje legalnog softvera i redovno ažuriranje svih programa. Isto važi i za antiviruse. Preporučljivo je često raditi neku vrstu sistemske pretrage kako bi se otkrili eventualni virusi i brisati sve što je sumnjivo. Dobar program za to je Malverbajts (Malwarebytes), čak i njegova privremena verzija.

Tor nije jedini alat koji istraživački novinari koriste za enkriptovanu komunikaciju, pošto obično nemaju poverenja u klasično komuniciranje SMS-om ili putem nekih aplikacija u vlasništvu velikih kompanija. Mnogi novinari koriste aplikacije za enkriptovane razmene poruka, poput Signala i Telegrama. Postoji i mogućnost enkriptovanja mejlova, na primer – putem aplikacije Mejlvelop (Mailvelope). I sve to uopšte nije komplikovano, iako tako zvuči. Obično je potrebno nekoliko minuta za instaliranje i upoznavanje s takvim alatima i aplikacijama.

Sve ovo je važno jer većina istraživačkih novinara, češće opravdano nego neopravdano, sumnja da je pod nadzorom bezbednosnih službi, ne samo u Srbiji nego svugde u svetu. Kada su polovinom 2015. godine procurili mejlovi italijanske kompanije koja proizvodi softver za nadzor elektronske komunikacije, otkriveno je da su imali kontakt sa najmanje tri klijenta iz Srbije.

Prema nalazima „Monitoringa digitalnih prava i sloboda u Srbiji“ Share fondacije, operater telekomunikacionih usluga Telenor je od državnih organa (MUP, BIA, VBA i sudovi) u 2014. godini dobio 4.611 zahteva, a godinu kasnije 2.287 zahteva za pristup zadržanim elektronskim podacima – i na većinu je pozitivno odgovoreno. Reč je o podacima poput onih ko je i kada učestvovao u komunikaciji, ali bez uvida u sadržaj komunikacije. Broj samostalnih pristupa organa javne vlasti višestruko je veći i iznosio je 201.879 za 2014. godinu, da bi u 2015. bilo ostvareno čak 300.845 samostalnih pristupa, „što sugeriše mogućnost nasumičnog pretraživanja svih zadržanih podataka u potrazi za potrebnim podacima“.

Ako bez paranoje i teorija zavere, uzmemo u obzir da postoji sasvim realna mogućnost da vas neko prisluškuje ili na neki drugi način nadzire, a pritom ste istraživački novinar, postavlja se pitanje kako se zaštititi – što zbog sebe, što zbog priča na kojim radite i izvora sa kojima komunicirate. Postoji više mogućnosti i ovaj tekst je prekratak da bismo ih sve pobrojali. Neke su veoma jednostavne – održavanje važnih sastanaka na neutralnim lokacijama (pošto, ako se već igramo sumnjanja, postoji mogućnost da je i kancelarija ozvučena), ili razgovori u kojima učesnici ne nose mobilne telefone. Onaj ko baš želi, može da savlada sve ove prepreke – tehnike prisluškivanja danas su toliko uznapredovale da je razgovore moguće nadzirati čak i kada su telefoni isključeni ili kada je osoba koja vas prati udaljena nekoliko metara. Nedavno sam razgovarao sa čovekom čiji je primaran posao elektronska bezbednost u bankama, koji je rekao da što oni više pojačavaju zaštitu, hakeri pronalaze nove metode za provaljivanje te zaštite. Isto se može primeniti i na novinare i one koji ih nadziru.

Da ponovimo reči sa početka teksta – apsolutna zaštita i sasvim bezbedna komunikacija ne postoje. Suština je otežati nadzor onima koji to žele da učine.

Najmanje što novinar može uraditi za vlastitu elektronsku bezbednost jeste da redovno briše istoriju pretraživanja (ili da koristi neki od inkognito načina pretrage) i da ne koristi opciju da računar sam memoriše šifre i automatski ga loguje na nalog koji otvori. Ovo je u eri pametnih telefona veoma teško, ali je delimično rešenje u jakoj šifri. Osim toga, postoje i bolji sistemi zaštite, poput korišćenja VPN-a (Virtual Private Network – virtuelna privatna mreža). VPN alata danas ima mnogo, a suština je da se koriste za prikrivanje IP adrese i lokacije na kojoj se korisnik nalazi, tako što je zapravo izmeštaju na drugu adresu i lokaciju, na primer iz Beograda u Berlin. To u znatnoj meri otežava nadzor novinara.

14

Posledice rada istraživačkih novinara

Što je manje državne odgovornosti i što represivni aparat manje obavlja svoju funkciju u društvu, to je istraživačko novinarstvo potrebnije

Piše: Branko Čečen

Direktor CINS-a

Istraživački novinari za svoje tvrdnje objavljuju i dokaze koji su validni i na sudu. Kada su to tvrdnje o nemoralnom postupku javnog funkcionera, očekuju se političke posledice. Dakle, lišavanje funkcije, gubitak političke karijere ili bar napredovanja. Ako su novinari dokazali sistemski problem, očekuje se javna debata, rasprava u parlamentu, korigovanje ili zakonskog okvira, ili njegove primene, ili oboje. Kada su dokazane tvrdnje o prekršaju ili krivičnom delu, očekuje se reakcija tužilaštva i policije, koji bi trebalo da otvore istragu. Tako je to u razvijenim demokratijama, gde su političke stranke odgovorne, država radi u interesu građana, a institucije profesionalne, nezavisne i samostalne.

U Srbiji, međutim, ništa od toga nije uobičajeno. Najčešće nema nikakve reakcije. Na primer, kada je Centar za istraživačko novinarstvo Srbije (CINS) dokazao da je guvernerka Narodne banke Srbije Jorgovanka Tabaković plagirala više od petine doktorata, trebalo je očekivati kraj njene političke karijere. Nemački ministar odbrane, inače i baron, Karl Teodor cu Gutenberg bio je jedan od najpopularnijih političara u svojoj zemlji kada je otkriveno da je plagirao više delova doktorata. Prvo je poricao, ali kada mu je univerzitet oduzeo doktorat, odmah je dao ostavku i potpuno prekinuo političku karijeru. Ovo nije jedini primer visokorangiranih političara ili funkcionera iz drugih država koji su podnosili ostavke ili bili otpuštani nakon što je otkriveno da su plagirali doktorate i naučne radove.

Guvernerkin univerzitet Educons rekao je da je u redu da petina doktorata bude plagirana, njoj na pamet nije palo da bilo šta preduzme, a još manje njenoj stranci. Dakle, nema posledica.

CINS je dobio Evropsku novinarsku nagradu za (između ostalog) istraživanje o tome šta se dešava sa postupcima protiv funkcionera i drugih građana na sudovima, za kršenje zakona koji se vezuju za korupciju. Rezultati su bili tak-

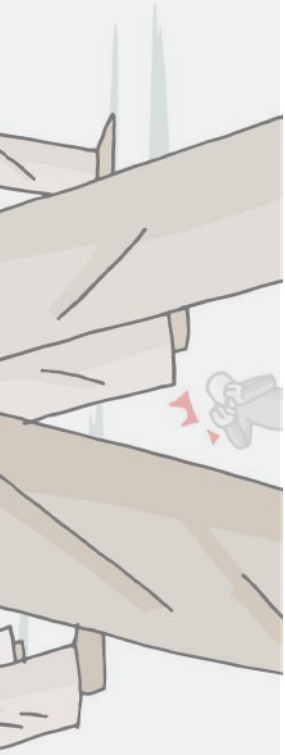

vi da je bilo jasno da treba stvarno da nemate sreće pa da vas za korupciju u Srbiji uopšte osude na bilo kakvu kaznu, a ako vas i osude, kazna će biti na zakonskom minimumu ili ispod njega. Žiri najznačajnije evropske nagrade u novinarstvu bio je oduševljen u dovoljnoj meri da nas nagradi ispred velikana evropskog novinarstva. A u Srbiji?

Niko ništa nije ni primetio. Reakcija nije ni bilo. Taj veliki sistemski problem, sada belodano dokazan, nikoga preterano nije uzbudio, a posebno ne one na koje se i odnosi – političku elitu, sudstvo, tužilaštva i policiju. Ostali mediji su sve to prećutali, javne rasprave nije bilo ni u parlamentu, a o nekim izmenama u sistemu da i ne trošimo reči. Ništa se nije promenilo.

U slučaju očiglednog kršenja Zakona o finansiranju političke kampanje CINS je pokazao da je SNS u kampanji 2012. godine u Zaječaru prikrivao troškove i izbegao da ih prijavi Agenciji za borbu protiv korupcije. Nakon objavljivanja teksta, ispostavilo se da je Agencija o ovom slučaju obavestila Tužilaštvo još pre tri godine, ali da ono nije reagovalo. Tužilaštvo tvrdi da na sastanku povodom ovog slučaja nisu prezentovani dokazi, Agencija da jesu, a zapisnik sa sastanka u Tužilaštvu ne postoji. Novi tužilac je pokrenuo predistražni postupak nakon objavljivanja teksta i raspitivanja CINS-a o tome, ali je posle samo par meseci slučaj – zastareo.

Ovo su samo neki primeri, a takvih je na stotine. Izvesno je da je sudstvo, posebno tužilaštva, disfunkcionalno i daleko od nezavisnih institucija kojih treba da se plaši svako ko krši zakon. Jer, čak i kada istraživačke organizacije javno objave dokaze, to ne znači gotovo ništa. Postupci se ne pokreću, ili traju beskonačno dugo bez rezultata, ili su kazne na kraju svega simbolične.

Pa zašto onda sve ovo radimo? Pre svega zato što to što tužilaštvo ne radi svoj posao ne znači da ni mi ne treba da ga radimo. Nas političke strukture ne kontrolišu i ne mogu da utiču na našu nezavisnost. S druge strane, naša je obaveza prema građanima da ih obavestimo o tome da postupaka nema i da su neke osobe očigledno zaštićene od zakona. Kako to da učinimo, ako prvo ne dokažemo neko kršenje zakona? Na kraju, i zato što se stanje svaka-ko neće popraviti ako ga ignorišemo, već upravo suprotno, ako ukazujemo na problem. Uostalom, i mi smo građani ove zemlje i hoćemo da budemo zaštićeni od kriminala i korupcije.

Pa opet, sve to frustrira i nije lako gledati kako, nakon objavljenog teksta, državni organi ne funkcionišu, krivci se dalje bogate na isti, nezakonit način, a vi ste na priči radili šest meseci.

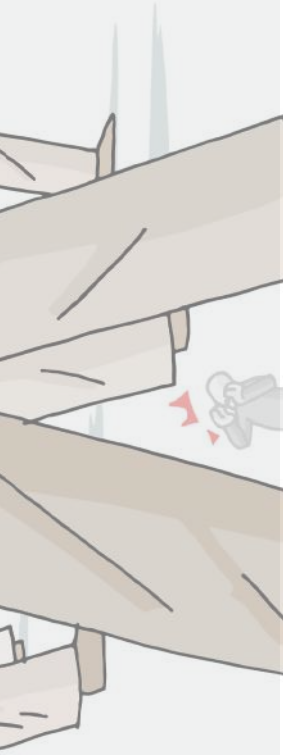

Vlast greši, građani plaćaju

Većina posledica, koje mi možemo da vidimo, odvija se tiho i daleko od očiju javnosti. Kada smo dokazali da Miroslav Mišković preko više firmi krije pravi procenat svog vlasništva u Univerzal banci, Narodna banka je pokrenula istragu, ali o njenim rezultatima u to vreme, neposredno nakon objavljivanja priče, ništa nismo mogli da saznamo. Mogli smo, međutim, da pratimo kako se neki ofšor vlasnici brzo odriču glasačkih i upravljačkih prava, a jedan od akcionara, pozivajući se na naše istraživanje, žalio se Komisiji za hartije od vrednosti na nedozvoljenu povezanost lica u vlasništvu banke. U nesrećnu banku je nešto više od godinu dana nakon objavljivanja našeg teksta ušla inspekcija Narodne banke Srbije i sprovela reviziju, čiji je rezultat bilo zatvaranje banke i njen odlazak u stečaj, a kasnije i milionske kazne članovima Upravnog odbora.

Drugim rečima, ponekad ima posledica, ali one nisu onakve kakve očekujete od nezavisnih državnih organa. Umesto brze akcije i primene zakona, iz nekog razloga to je trajalo baš podugo i utisak je da je šteta po građane i budžet možda mogla biti manja da je reakcija institucija bila brža i odlučnija. Univerzal banka je, na primer, realizovala kredite za studente Ministarstva prosvete i mnogi od njih su kasnije dospeli u silne probleme zbog stečaja, pošto je država pokušala da im dugovanja naplati odjednom i to sa zateznim kamatama, kao da su oni bili krivi što nisu imali kome da plaćaju rate na vreme. Ni to nije nešto što očekujete od države, koja bi trebalo da interese građana stavlja ispred interesa banaka.

Najčešće, ipak, bespomoćno stojite pred zidom inertnog državnog aparata koji je toliko duboko zagliblјen u sopstvene nagomilane i uvećane probleme da ne može ni da se pomeri. Istraživanje slučaja projekta obnove i izgradnje malih hidroelektrana Elektroprivrede Srbije (EPS) jedan je baš frustrirajući primer. Naime, taj projekat nije išao kako treba zbog lošeg planiranja, a za njega je podignut kredit. Kredit treba da se troši po planiranim fazama i kada se tranša ne potroši, plaćaju se posebne naknade.

Tu smo otkrili da je EPS, zato što nije trošio kredit na vreme, platio skoro milion evra po toj osnovi. Naših milion evra, ne njihovih. Onda smo tražili podatke o svim takvim naknadama koje su plaćali, pa smo ih sabrali i izračunali da je EPS od 2008. do 2016, kada smo priču objavili, platio ukupno preko 11 miliona evra naknada za neiskorišćene kredite. Naravno, iako sa ogromnim dugovanjima, nije tajna da EPS ima veliki broj zaposlenih viška i izgleda kao da se opire svakom pokušaju ozbiljnog restrukturiranja i, možda, umanjenja duga. Upravo taj veliki dug ovakvo ponašanje u odnosu na podignute kredite čini još neverovatnijim. To je jedna od istraživačkih priča koja

vas baca u depresiju jer, svaki put kada dobijete račun za struju, pomislite na te kredite i kako za njih niko nikada nije odgovarao, niti će.

JP EPS: Plaćene naknade na neiskorišćene delove kredita 2008-2016 (do 30.06.2016)					
Naziv projekta	Kreditor	Ugovoreni iznos EUR	Godina potpisivanja ugovora	Poslednji rok za korišćenje kredita	Plaćene naknade EUR
Hitna rekonstrukcija energetskog sektora	EBRD	39.598.821	2001	Iskorišćen u celosti	149.168
Hitna rekonstrukcija energetskog sektora 2	EBRD	59.864.143	2003	Iskorišćen u celosti	384.883
Projekat za brojila	EBRD	40.000.000	2010	02.09.2016.	1.047.938
Projekat za male hidroelektrane	EBRD	32.700.000	2011	31.12.2018.	927.448
Projekat za Kolubaru	EBRD	80.000.000	2011	Iskorišćen u celosti	1.513.117
Projekat Kostolac B 1	Export - Import Bank of China	224.366.444	2011	04.06.2017.	3.690.092
Projekat Kostolac B 2	Export - Import Bank of China	486.997.905	2014	25.05.2022.	788.932
Mere zaštite životne sredine u termoelektranama na lignit	KFW	36.000.000	2008	31.12.2015.	665.332
Projekat rehabilitacije HE Zvornik	KFW	70.000.000	2010	31.12.2018.	1.399.648
Projekat rehabilitacije HE Bajina Bašta	KFW	30.000.000	2005	Iskorišćen u celosti	159.345
Nabavka opreme za Tamnavu	KFW	16.000.000	2003	Iskorišćen u celosti	83.387
Program energetske efikasnosti ekološkog upravljanja kvalitetom uglja u RB Kolubara	KFW	65.000.000	2012	30.12.2015.	512.907
Ukupno					11.322.197

Na istraživačkim i svim ostalim novinarima je da nastave da drže moćne ljude, preduzeća, organizacije i državne organe odgovornima i da nastoje da vrše što snažniji pritisak na njih. No, ako država ni nakon što postane potpuno jasno da je neko odgovoran za krupan problem ne reaguje, novinari često klonu duhom i zapitaju se ima li njihov posao ikakvog smisla.

Logika je zapravo obrnuta. Što je manje državne odgovornosti i što represivni aparat lošije obavlja svoju funkciju u društvu, to je istraživačko novinarstvo potrebnije. Da je sve u redu, svi bismo mi pisali o lepšim stvarima, sa najvećim zadovoljstvom.

/cinserbia @CINSerbia

CENTAR ZA ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO SRBIJE

www.cins.rs